

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

***“Η περιβαλλοντική παράμετρος στο
διεθνές εμπόριο”***

Σταυρούλα - Διονυσία Κανάλη

ΑΜ: 1213Μο87

Επιβλέπων καθηγητής: Χρήστος Παπάζογλου

Αθήνα, Μάιος 2016

Copyright © Σταυρούλα – Διονυσία Κανάλη, 2016.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Στον Γιάννη και την Ελένη

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να εκφράσω εγκάρδιες ευχαριστίες προς την οικογένεια μου για την αδιάλειπτη και αμέριστη υποστήριξη που μου παρείχαν και συνεχίζουν να μου παρέχουν. Συνοδοιπόροι μου στα όνειρα αλλά και τις ανησυχίες μου, συνέβαλαν τα μέγιστα ώστε να καταφέρω να ολοκληρώσω την παρούσα εργασία. Ειδικότερα ευχαριστώ θερμά τον πατέρα μου και την θεία μου, οι οποίοι αποτέλεσαν και αποτελούν μεγάλη κινητήρια δύναμη για τη συνέχιση των σπουδών μου.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον Δρ. Τηλέμαχο Μπούρτζη για την καθοδήγηση, τις συμβουλές και την εποικοδομητική συνεργασία κατά τη διάρκεια εκπόνησης αυτής της εργασίας. Η συνδρομή του υπήρξε κομβική και πολύτιμη.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΔΕΚ	Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΖΕΣ	Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΜΕΔ	Μηχανισμός Επίλυσης Διαφορών
ΟΟΣΑ	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
ΠΟΕ	Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου
ΣΛΕΕ	Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ASEAN	Association of Southeast Asian Nations
BSE	Bovine spongiform encephalopathy
CEC	Committee for Environmental Cooperation
CEPR	Centre for Economic Policy Research
CFI	Court of First Instance
CITES	Convention on International Trade in Endangered Species
CTE	Committee on Trade and Environment
CAFTA-DR	Dominican Republic-Central America FTA
EKC	Environmental Kuznets Curve
EMIT	Group on Environmental Measures and International Trade
FTA	Free Trade Agreement
GATS	General Agreement on Trade in Services
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade- GATT
HLWG	High Level Working Group
ISDS	Investor State Dispute Settlement
LMOs	Living Genetically Modified Organisms
MEAs	Multilateral Environmental Agreements
MRAs	Mutual Recognition Agreements
NAAEC	North American Agreement on Environmental Cooperation
NAFTA	North Atlantic Free Trade Area
NATO	North Atlantic Treaty Organization
ODS	Ozone-Depleting Substances
POPs	Persistent Organic Pollutants

PPMs	Processes and Production Methods
SPS	Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures
TBT	Agreement on Technical Barriers to Trade
TRIPS	Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights
TTIP	Transatlantic Trade and Investment Partnership
UNCED	United Nations Conference on Environment and Development

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	10
Α ΜΕΡΟΣ- ΣΧΕΣΗ ΕΜΠΟΡΙΟΥ-ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ.....	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Συγκρουσιακή ή αρμονική σχέση;.....	13
1.1 Ιστορική εξέλιξη μέχρι τη δεκαετία του 1990.....	13
1.2 Συμβατικές και εναλλακτικές προσεγγίσεις.....	16
1.3 Σημερινή κατάσταση	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Επίπεδα διασύνδεσης.....	25
2.1 Φυσική και οικονομική διασύνδεση.....	25
2.2 Νομική και πολιτική διασύνδεση	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Θεσμική αποτύπωση της σχέσης περιβάλλοντος και εμπορίου	31
3.1 Η θεσμική αποτύπωση στο διεθνές εμπορικό σύστημα	31
3.1.1 Διεθνές εμπορικό σύστημα-ΠΟΕ.....	33
3.1.1.1 GATT.....	34
3.1.1.2 Άλλες Συμφωνίες στο πλαίσιο του ΠΟΕ.....	36
3.1.2 NAFTA.....	38
3.2 Πολυμερείς Περιβαλλοντικές Συμφωνίες.....	41
3.2.1 CITES.....	43
3.2.2 Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ.....	43
3.2.3 Σύμβαση της Βασιλείας.....	44
3.2.4. Σύμβαση του Ρότερνταμ.....	44
3.2.5 Πρωτόκολλο της Καρθαγένης	45
3.2.6 Σύμβαση της Στοκχόλμης.....	45
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Πεδία σύγκρουσης	47

4.1 Περιβαλλοντικές προδιαγραφές	47
4.2 Trade restricting measures.....	50
4.3 Αρχή της προφύλαξης.....	52
B ΜΕΡΟΣ- ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ	55
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Αρχή της προφύλαξης	55
5.1 Η προέλευση και η εξέλιξη της αρχής της προφύλαξης	55
5.2 Εννοιολογικός προσδιορισμός και συνθήκες εφαρμογής	57
5.3 Νομικό καθεστώς της αρχής της προφύλαξης	61
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Ειδικές εκφράσεις της αρχής της προφύλαξης	64
6.1 ΠΟΕ	64
6.2 ΕΕ.....	71
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Περιπτωσιολογική μελέτη- ΤΤΙΡ.....	79
7.1 Σύντομη επισκόπηση της υπό διαπραγμάτευση Συμφωνίας ΤΤΙΡ.....	79
7.2 ΤΤΙΡ, περιβάλλον και αρχή της προφύλαξης.....	84
8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	92
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	95

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

Γράφημα 1. Καμπύλη Kuznets (ΕΚC).....	19
Γράφημα 2. ΕΕ & ΗΠΑ: Μερίδιο στην παγκόσμια αγορά.....	80

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Βασικός σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η εξέταση της περιβαλλοντικής παραμέτρου στο διεθνές εμπόριο. Η βασική υπόθεση εργασίας διερευνά τη σχέση μεταξύ της περιβαλλοντικής προστασίας και του διεθνούς εμπορίου αλλά και σε ποιόν βαθμό θα μπορούσε να ειπωθεί ότι αυτοί οι δυο τομείς είναι αμοιβαίως υπονομευτικοί ή υποστηρικτικοί. Η εργασία δομείται σε δυο μέρη και μεθοδολογικά ακολουθεί το σχήμα της ανεστραμμένης πυραμίδας. Ως βάση λαμβάνεται υπόψη και παρατίθεται μια γενικότερη συζήτηση για την σχέση εμπορίου περιβάλλοντος, η οποία περιλαμβάνει την ιστορική εξέλιξη, τη σημερινή κατάσταση και τις συμβατικές και εναλλακτικές προσεγγίσεις γύρω από τη σχέση αυτή. Στη συνέχεια η ανάλυση προχωρά ένα βήμα περαιτέρω εξετάζοντας τις επιπτώσεις του διεθνούς εμπορίου στο περιβάλλον αλλά και το αντίστροφο, όπως επίσης και τη θεσμική αποτύπωση της σχέσης τόσο σε επίπεδο εμπορικό (ΠΟΕ, NAFTA) όσο και σε περιβαλλοντικό (MEAs). Κατόπιν αναλύονται τα πεδία της σύγκρουσης του υπό εξέταση δίπολου και στις τρεις εκφάνσεις τους (environmental standards, trade restricting measures στις MEAs, αρχή της προφύλαξης). Στην πορεία ερευνώνται οι εφαρμογές του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου στο εμπόριο μελετώντας την αρχή της προφύλαξης ως μια πιο εξειδικευμένη πτυχή της διασύνδεσης περιβαλλοντικής προστασίας και εμπορίου. Αρχικά, καταγράφεται η ιστορική διαδρομή, ο εννοιολογικός προσδιορισμός, η εφαρμογή και το νομικό καθεστώς της αρχής. Έπονται και παρατίθενται οι ειδικές εφαρμογές και εκφράσεις της αρχής της προφύλαξης στον ΠΟΕ και στην ΕΕ. Τέλος, παρατίθεται μια σύντομη ανασκόπηση της υπό διαπραγμάτευση συμφωνίας TTIP και επιχειρείται να εξεταστεί το κατά πόσον η νέα αυτή συμφωνία θα ενσωματώνει την περιβαλλοντική παράμετρο.

Λέξεις κλειδιά: Διεθνές εμπόριο, Περιβάλλον, Αρχή της Προφύλαξης, ΠΟΕ, MEAs, NAFTA, ΕΕ, TTIP

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Δυο φαινόμενα θα μπορούσε να ειπωθεί ότι χαρακτηρίζουν έντονα μεταξύ άλλων την πραγματικότητα των τελευταίων εξήντα ετών. Από τη μια, είναι το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης και από την άλλη αυτό της περιβαλλοντικής αλλαγής. Η παγκοσμιοποίηση συνεπάγεται εκτεταμένη οικονομική δραστηριότητα, συστατικό στοιχείο της οποίας είναι το διεθνές εμπόριο. Η απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου με τη σταδιακή κατάργηση των εμπορικών φραγμών έδωσε σημαντική ώθηση στην ανάπτυξη της παγκόσμιας οικονομίας και στην αύξηση των διεθνών εμπορικών ροών ιδίως τις τελευταίες δεκαετίες. Παράλληλα, όμως με αυτήν την οικονομική ανάπτυξη συντελέσθηκε και συντελείται η περιβαλλοντική αλλαγή. Το παγκόσμιο οικοσύστημα έχει αλλάξει ριζικά και οι περισσότεροι από τους παγκόσμιους περιβαλλοντικούς δείκτες φαίνεται να βαίνουν επιδεινούμενοι. Η περιβαλλοντική υποβάθμιση είναι πλέον μια πραγματικότητα με απειλητικές συνέπειες για τις σύγχρονες αλλά και τις μελλοντικές γενιές.

Το γεγονός ότι αυτές οι τάσεις λαμβάνουν χώρα στο ίδιο χρονικό πλαίσιο δημιουργεί έναν αναπόφευκτο αιτιώδη δεσμό. Στο πλαίσιο, λοιπόν, της παρούσας εργασίας θα επιχειρηθεί να απαντηθούν τα διάφορα ερωτήματα που προκύπτουν από τη παραπάνω διαπίστωση. Ενδεικτικά τι είδους σχέση υφίσταται μεταξύ εμπορίου και περιβάλλοντος; Πώς και σε ποια επίπεδα συνδέονται; Δηλαδή πως το εμπόριο μπορεί να επηρεάσει το περιβάλλον είτε θετικά είτε αρνητικά και πως τα ζητήματα περιβαλλοντικής προστασίας μπορούν αντίστοιχα να έχουν επιπτώσεις στην απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου; Πώς αποτυπώνεται θεσμικά και νομικά αυτή η σχέση; Θα μπορούσε να συναχθεί ένα γενικό συμπέρασμα για το αν τελικά το διεθνές εμπόριο και η περιβαλλοντική προστασία μπορούν να συνυπάρξουν αρμονικά και όχι το ένα εις βάρος του άλλου; Πώς τείνει να διαμορφωθεί αυτή η σχέση σήμερα λαμβάνοντας υπόψη τα νέα δεδομένα στο διεθνές εμπόριο, όπου παρατηρείται μια στροφή προς τις περιφερειακές συμφωνίες;

Για την καλύτερη εξέταση και κατανόηση των παραπάνω ερωτημάτων η εργασία δομείται σε δυο μέρη και διαρθρώνεται σε οχτώ κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζει την ιστορική εξέλιξη της σχέσης εμπορίου περιβάλλοντος, τις διάφορες προσεγγίσεις που υπάρχουν καθώς και την κατάσταση που επικρατεί σήμερα γύρω από αυτή τη σχέση. Η παρουσίαση αυτή

είναι σημαντική για την εισαγωγή στον προβληματισμό σχετικά με το είδος της σχέσης, αν πρόκειται δηλαδή για συγκρουσιακή ή συμπληρωματική.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εντοπίζονται και αναλύονται τα πολλαπλά επίπεδα διασύνδεσης εμπορίου-περιβάλλοντος. Συγκεκριμένα εξετάζονται η φυσική και οικονομική διασύνδεση, η οποία εστιάζει κυρίως στον αντίκτυπο που έχει το εμπόριο στο περιβάλλον και στη συνέχεια το επίπεδο νομικής και πολιτικής σύνδεσης, η οποία αντίστοιχα περιλαμβάνει τις συνέπειες των περιβαλλοντικών ρυθμίσεων στο εμπόριο.

Το τρίτο κεφάλαιο προχωράει στην καταγραφή της θεσμικής αποτύπωσης αυτής της σχέσης. Ειδικότερα εξετάζεται η ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής παραμέτρου στο διεθνές εμπορικό σύστημα καθώς και τα βήματα που έχουν γίνει μέχρι τώρα προς την κατεύθυνση αυτή στο πλαίσιο του ΠΟΕ, της NAFTA και άλλων εμπορικών οργανισμών. Επίσης, αναφορά γίνεται και σε κάποιες Πολυμερείς Περιβαλλοντικές Συμφωνίες (MEA's) που το περιεχόμενο τους είναι είτε σχετιζόμενο με το εμπόριο είτε ενσωματώνουν εμπορικές διατάξεις.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύονται και στις τρεις εκφάνσεις τους τα πεδία της σύγκρουσης του υπό εξέταση δίπολου. Δηλαδή η ύπαρξη trade restricting measures στις Πολυμερείς Περιβαλλοντικές Συμφωνίες, το εάν οι περιβαλλοντικές προδιαγραφές (environmental standards) αποτελούν αδικαιολόγητο περιορισμό στο ελεύθερο εμπόριο και η σύγκρουση της αρχής της προφύλαξης με τους κανόνες του διεθνούς εμπορίου.

Το πέμπτο κεφάλαιο πραγματεύεται την αρχή της προφύλαξης ως ειδικότερη πτυχή της σχέσης εμπορίου περιβάλλοντος. Αρχικά παρουσιάζεται η ιστορική εξέλιξη της αρχής. Εν συνεχεία επιχειρείται ο εννοιολογικός προσδιορισμός της και παρατίθενται οι συνθήκες εφαρμογής της. Τέλος, εξετάζονται οι διάφοροι προβληματισμοί γύρω από το νομικό καθεστώς της αρχής.

Στο έκτο κεφάλαιο αναλύονται οι ειδικότερες εκφράσεις της αρχής της προφύλαξης στον ΠΟΕ και στην ΕΕ. Στην ουσία εξετάζεται πως η αρχή της προφύλαξης ερμηνεύεται και εφαρμόζεται στο πλαίσιο αυτών των δυο ρυθμιστικών συστημάτων.

Το έβδομο κεφάλαιο εξετάζει ως περιπτωσιολογική μελέτη την υπό διαπραγμάτευση εμπορική συμφωνία ΤΤΙΡ. Αρχικά παρουσιάζεται μια σύντομη επισκόπηση της συμφωνίας και

στη συνέχεια επιχειρείται ο εντοπισμός της περιβαλλοντικής παραμέτρου και η ανίχνευση του ρόλου της αρχής της προφύλαξης στην τελική διαμόρφωση της συμφωνίας.

Στο έβδομο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα συμπεράσματα που μπορούν να εξαχθούν έχοντας ως βάση τα παρατεθέντα στοιχεία και την προηγηθείσα ανάλυση.

Για τους σκοπούς της παραπάνω εργασίας η μεθοδολογία που θα ακολουθηθεί είναι η ποιοτική και για την ανάλυση θα χρησιμοποιηθούν κατά κύριο λόγο δευτερογενείς πηγές.

Α ΜΕΡΟΣ- ΣΧΕΣΗ ΕΜΠΟΡΙΟΥ-ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Συγκρουσιακή ή αρμονική σχέση;

1.1 Ιστορική εξέλιξη μέχρι τη δεκαετία του 1990

Η μεταπολεμική πραγματικότητα επέβαλε την ταχεία ανοικοδόμηση του διεθνούς οικονομικού συστήματος αφήνοντας στην άκρη τις όποιες διευθετήσεις γύρω από τη προστασία του περιβάλλοντος. Οι περιβαλλοντικές συνέπειες που θα προέκυπταν από την προσδοκώμενη οικονομική μεγέθυνση και ολοκλήρωση δεν ήταν η πρωταρχική ανησυχία, γεγονός που διαφαίνεται στους διακηρυγμένους στόχους των θεσμών του Bretton Woods.¹ Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο είχε αμιγώς οικονομικό προσανατολισμό και η Παγκόσμια Τράπεζα κατά τις τρεις πρώτες δεκαετίες λειτουργίας της προωθούσε ένα μοντέλο καθαρής ανάπτυξης χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις επιπτώσεις στο περιβάλλον.² Η ρύθμιση του διεθνούς εμπορίου από τη Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (General Agreement on Tariffs and Trade- GATT) περιελάμβανε μόνο έμμεσες αναφορές για το περιβάλλον οι οποίες συμπεριλήφθηκαν στην ρήτρα εξαίρεσης της συμφωνίας (άρθρο 10). Τις πρώτες δεκαετίες της GATT καμία αναφορά δεν είχε γίνει στο περιβάλλον ούτε σε επίπεδο διαδικαστικό από τα συμβαλλόμενα μέρη αλλά ούτε και σε επίπεδο εμπορικής διαφοράς.³

Η δεκαετία του 1970 αποτέλεσε ορόσημο για την ανάδειξη του περιβάλλοντος σε μείζον ζήτημα πολιτικής. Η πρωτοφανής οικονομική ανάπτυξη που είχε σημειωθεί μέχρι τότε οδήγησε στη συνειδητοποίηση της ανάγκης συστηματικής προστασίας του περιβάλλοντος και της εν γένει προσέγγισης του περιβαλλοντικού ζητήματος. Η αρχή έγινε με την Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης για το Ανθρώπινο Περιβάλλον το 1972 υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών.⁴ Ήταν η πρώτη μεγάλη περιβαλλοντική διάσκεψη και η απαρχή για να τεθεί το περιβάλλον στην ημερήσια διάταξη. Κατά τις προπαρασκευαστικές διαδικασίες της Συνδιάσκεψης ζητήθηκε από

---

¹ O'Neill, K., (2009), *The Environment and International Relations*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, p.138.

² Καραγεώργου, Β., (2006), Παγκόσμια περιβαλλοντική διακυβέρνηση: τα δεδομένα, οι προκλήσεις και η πορεία προς την ενδυνάμωσή της, σε Σ. Περράκης, *Παγκόσμια Διακυβέρνηση, Διεθνές Δίκαιο & Διεθνείς Σχέσεις στην Αυγή του 21ου Αιώνα*, Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, pp. 185-186.

³ Nordstrom, H., Vaughan, S., (1999), *Trade and Environment*, Special Studies #4, Geneva: WTO, p. 9.

⁴ Stockholm 1972 - Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, <http://www.unep.org/Documents/Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503>

την Γραμματεία της GATT να συνεισφέρει με την εκπόνηση μιας μελέτης για τη σχέση εμπορίου περιβάλλοντος. Στο πλαίσιο αυτό ορισμένα μέλη της GATT πρότειναν να δημιουργηθεί ένας μηχανισμός ο οποίος να εξετάζει σε βάθος τις επιπτώσεις της περιβαλλοντικής πολιτικής στο εμπόριο. Έτσι, τον Νοέμβριο του 1971 αποφασίστηκε η ίδρυση μιας Ομάδας για τα Περιβαλλοντικά Μέτρα και το Διεθνές Εμπόριο (Group on Environmental Measures and International Trade- EMIT)⁵, η οποία συνήλθε όμως για πρώτη φορά είκοσι χρόνια αργότερα, το 1991, και αυτό διότι κανένα μέλος της GATT δεν είχε ζητήσει τη συνεδρίασή της μέχρι τότε,⁶ καταδεικνύοντας τη χαμηλή προτεραιότητα που είχαν τα περιβαλλοντικά θέματα σε σχέση με τους στόχους της GATT.

Παράλληλα στο ίδιο χρονικό πλαίσιο (αρχές δεκαετίας 1970) τοποθετείται και η θέσπιση της πρώτης πολιτικής προστασίας για το περιβάλλον από τις χώρες του ΟΟΣΑ. Στην ουσία αυτό αποτέλεσε το έναυσμα για την τροφοδότηση της συζήτησης και των ανησυχιών για το κατά πόσο τέτοιες πολιτικές θα αποτελούσαν μια νέα μορφή εμπορικού προστατευτισμού⁷.

Η δεκαετία του 1980 συγκρινόμενη με την προηγούμενη αλλά και την επόμενη, δεν έχει να επιδείξει σημαντικές εξελίξεις σε ότι αφορά τα ζητήματα διασύνδεσης περιβάλλοντος και εμπορίου. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι τα περιβαλλοντικά ζητήματα ήταν δευτερεύουσας σημασίας λόγω της παγκόσμιας ύφεσης στην αρχή της δεκαετίας. Το μόνο επαναλαμβανόμενο ζήτημα στην ατζέντα της GATT ήταν αυτό που τέθηκε από τις αναπτυσσόμενες χώρες για πρώτη φορά το 1982 και αφορούσε προϊόντα που ενώ ήταν απαγορευμένα στην αγορά των αναπτυγμένων χωρών για λόγους υγείας, ασφάλειας και περιβαλλοντικής βλάβης, εξακολουθούσαν να εξάγονται στις αναπτυσσόμενες χώρες.⁸ Το ζήτημα διευθετήθηκε το 1989 με τη δημιουργία μιας Ομάδας Εργασίας για την Εξαγωγή των Εγχωρίως Απαγορευμένων Αγαθών και Άλλων Επικίνδυνων Ουσιών.⁹

Παράλληλα, καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 συνεχίστηκε η συζήτηση για τη σχέση της οικονομικής ανάπτυξης, της κοινωνικής ανάπτυξης και του περιβάλλοντος η οποία

⁵ Απόφαση των Συμβαλλομένων στη GATT κρατών, GATT Dec. C/M/71, 1971.

⁶ Schoenbaum, Th.,(1997), *International Trade and Protection of the Environment: The Continuing Search for Reconciliation*, *American Journal of International Law* (AJIL), vol. 91, No 2, p. 268.

⁷ Anriquez, G., (2002), *Trade and the Environment: An Economic Literature Survey*, WP 02-16, Department of Agricultural and Resource Economics, The University of Maryland, College Park, p. 1.

⁸ Nordstrom, op. cit., p. 9.

⁹ WTO, Environment-History, https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/hist1_e.htm

αποτυπώθηκε στην έκθεση της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (World Commission on Environment and Development) το 1987. Η έκθεση, που τιτλοφορούνταν “*Our Common Future*”, περισσότερο γνωστή ως έκθεση Brundtland, υπογράμμισε ως μια από τις σημαντικότερες αιτίες για την υποβάθμιση του περιβάλλοντος τη φτώχεια και υποστήριξε ότι η ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης μέσα από το δίαυλο του εμπορίου, θα μπορούσε να δημιουργήσει τους απαραίτητους πόρους για την καταπολέμησή της.¹⁰ Κατοχυρώθηκε επίσης ο όρος βιώσιμη ανάπτυξη.

Τα περιβαλλοντικά ζητήματα επέστρεψαν δυναμικά στο προσκήνιο τη δεκαετία του 1990 ακολουθούμενα από μια σειρά εξελίξεων. Το 1991, όπως προαναφέρθηκε, συγκλήθηκε για πρώτη φορά η ΕΜΙΤ ύστερα από αίτημα της Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών (ΕΖΕΣ)¹¹ αναφερόμενη στην ανάγκη συνεισφοράς της GATT στην επερχόμενη διάσκεψη του 1992 των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (UNCED). Ακολούθησε, λοιπόν, η Διάσκεψη του Ρίο ντε Τζανέιρο, όπου μεταξύ άλλων επέστησε την προσοχή στο ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει το εμπόριο στην καταπολέμηση της φτώχειας και της υποβάθμισης του περιβάλλοντος. Επίσης, στο πρόγραμμα δράσης που εγκρίθηκε στη διάσκεψη, γνωστό ως Ατζέντα 21, υπογραμμίζοταν η σπουδαιότητα προώθησης της βιώσιμης ανάπτυξης μέσω και του διεθνούς εμπορίου.¹²

Σε επίπεδο πολυμερούς εμπορικού συστήματος η σημαντικότερη εξέλιξη που λαμβάνει χώρα είναι η δημιουργία του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου το 1994 με τη Συμφωνία του Μαρακές. Στο προοίμιο της συγκεκριμένης συμφωνίας, στην πρώτη παράγραφο, αναγνωρίζεται η βιώσιμη ανάπτυξη ως αναπόσπαστο μέρος του νέου πολυμερούς εμπορικού συστήματος καταδεικνύοντας τη σημασία που αποδίδουν τα μέλη του ΠΟΕ στη προστασία του περιβάλλοντος. Η στενότερη σύνδεση εμπορίου περιβάλλοντος αποτυπώνεται και στη απόφαση δημιουργίας της Επιτροπής για το Εμπόριο και το Περιβάλλον (Committee on Trade and Environment- CTE).¹³

---

¹⁰ World Commission on Environment and Development, (1987), *Our Common Future*, Oxford: Oxford University Press.

¹¹ Μέλη: Ελβετία, Ισλανδία, Λιχτενστάιν και Νορβηγία.

¹² WTO, Environment-History. https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/hist1_e.htm

¹³ WTO, Environment: CTE Work. https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/wrk_committee_e.htm

1.2 Συμβατικές και εναλλακτικές προσεγγίσεις

Μετά την αποτύπωση της ιστορικής διαδρομής της σχέσης εμπορίου περιβάλλοντος τόσο στα οικονομικά όσο και στα περιβαλλοντικά φόρα, κρίνεται σκόπιμο να εξεταστούν οι διάφορες προσεγγίσεις για την εν λόγω σχέση. Οι θεωρήσεις που παρατίθενται εκφράζουν την οπτική τους στο κατά πόσο τελικά το εμπόριο και η προστασία του περιβάλλοντος είναι αλληλοσυγκρουόμενα ή αλληλοσυμπληρούμενα μεγέθη.

Η επικρατούσα θεώρηση αντιμετωπίζει τα δύο πεδία ως συγκρουόμενα. Σε ένα πρώτο επίπεδο η σύγκρουση αυτή ανάγεται στη γενικότερη αντίληψη της κυριαρχίας της οικονομικής σφαίρας έναντι των υπολοίπων. Στο πλαίσιο της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης και λόγω της δυναμικής της διεθνοποιημένης οικονομίας, το εμπόριο, ως βασικό συστατικό τους στοιχείο, υπερκαλύπτει τις όποιες ανησυχίες για την προστασία του περιβάλλοντος. Αναπόφευκτα λοιπόν, ο παραγκωνισμός των περιβαλλοντικών ζητημάτων και συμφερόντων και η μη ισόρροπη έκφρασή τους στο πλαίσιο της παγκόσμιας διακυβέρνησης δημιουργούν περιθώρια σύγκρουσης. Η αντιπαράθεση αυτή σε γενικές γραμμές συνίσταται στην αντίληψη του ότι η προστασία του περιβάλλοντος αντιπροσωπεύει, από τη μια, ένα ακόμη πρόσχημα το οποίο μετέρχονται οι κυβερνήσεις με σκοπό τη λήψη μέτρων εμπορικού προστατευτισμού και, από την άλλη, ότι οι ίδιες οι δομές της πολιτικής του διεθνούς εμπορίου είναι υπονομευτικές των στόχων των εθνικών πολιτικών και κανόνων που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος.

Η βασική ανησυχία των ειδικών της προστασίας του περιβάλλοντος σε σχέση με το ελεύθερο εμπόριο εντοπίζεται στο ότι οι αρχές και τα οφέλη του υπερισχύουν έναντι των άλλων στόχων πολιτικής, όπως η προστασία του περιβάλλοντος¹⁴ με αποτέλεσμα την περαιτέρω υποβάθμισή του. Είναι γεγονός ότι το ελεύθερο εμπόριο μπορεί να οδηγήσει σε περαιτέρω επιδείνωση των ήδη υπαρχόντων περιβαλλοντικών προβλημάτων αλλά και στη δημιουργία νέων. Ωστόσο ο κύριος φόβος εντοπίζεται στο ότι το εκτεταμένο εμπόριο θα ασκήσει πιέσεις για χαλάρωση των περιβαλλοντικών ρυθμιστικών προτύπων. Οι σημαντικότερες επιφυλάξεις που διατυπώνονται έχουν να κάνουν με το ότι θα ακολουθηθεί μια κανονιστική «κούρσα προς τα κάτω» (race toward the bottom) προκειμένου οι βιομηχανίες με υψηλό κόστος ρύπανσης να

---

¹⁴ Esty, D., Ivanova, M., (2004), Globalization and Environmental Protection: a Global Governance Perspective, Working Paper No. 0402, Yale Center for Environmental Law and Policy, New Haven, USA, p. 122.

μπορούν να ανταγωνιστούν εκείνες με χαλαρότερα πρότυπα¹⁵. Το φαινόμενο αυτό συνεπάγεται ότι χώρες οι οποίες είναι ανοιχτές στο διεθνές εμπόριο και τις επενδύσεις είναι πιθανό να υιοθετούν χαλαρότερα περιβαλλοντικά πρότυπα για να μη χαθεί η ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων τους¹⁶. Κι ενώ το διεθνές εμπόριο αυξάνει τον ανταγωνισμό και ο ανταγωνισμός μειώνει τα κόστη, στην προκειμένη περίπτωση μειώνονται τα κόστη μέσω της χαλάρωσης των περιβαλλοντικών προτύπων. Συνεπώς, το ελεύθερο εμπόριο ενθαρρύνει είτε τις βιομηχανίες να μετατοπίσουν τις παραγωγικές τους δραστηριότητες σε χώρες που έχουν χαμηλότερα πρότυπα εσωτερικής του κόστους¹⁷, δηλαδή να προχωρήσουν σε μετεγκατάσταση, είτε χώρες να εξειδικευτούν σε πιο «βρώμικες» διαδικασίες και μεθόδους παραγωγής ώστε να εξάγουν τα πλέον ανταγωνιστικά τιμολογιακά προϊόντα τους σε άλλες χώρες με υψηλότερες περιβαλλοντικές προδιαγραφές. Και τα δυο οδηγούν στην υπόθεση του pollution haven (καταφύγιο ρύπανσης) σύμφωνα με την οποία βιομηχανίες έντασης ρύπανσης θα μετεγκατασταθούν σε περιοχές με χαλαρότερη περιβαλλοντική νομοθεσία¹⁸.

Επιπλέον, χαλάρωση των υψηλών περιβαλλοντικών προτύπων είναι γενικότερα πιθανό να προκύψει λόγω της πρόσβασης στην αγορά και άλλων εμπορικών εταίρων και του συνεπαγόμενου ανταγωνισμού.¹⁹ Συνεπώς, φαίνεται ότι η απελευθέρωση του εμπορίου μπορεί στην πράξη να περιορίζει την ευελιξία στις περιβαλλοντικές ρυθμιστικές πολιτικές και παράλληλα με την ανάδυση νέων ζητημάτων (βιοτεχνολογία, κλιματική αλλαγή) να εντείνεται ο φόβος μεγαλύτερου χάσματος.²⁰ Οι ειδικοί στο αντικείμενο της περιβαλλοντικής προστασίας θεωρούν επίσης ότι ο ΠΟΕ είναι αρνητικός παράγοντας λόγω της ρήτρας του μάλλον ευνοούμενου κράτους (Άρθρο I) και της αρχής της εθνικής μεταχείρισης (Άρθρο III), άρθρα τα οποία συνιστούν τις δυο εκφράσεις της αρχής της μη διάκρισης. Ωστόσο απόκλιση από αυτή αποτελεί το Άρθρο XX όπου προβλέπονται εξαιρέσεις μεταξύ άλλων και για περιβαλλοντικούς λόγους εφόσον τα μέτρα δεν χρησιμοποιούνται ως «μέσο για αυθαίρετη ή αδικαιολόγητη

---

¹⁵ Esty, Ivanova, op. cit., p. 121.

¹⁶ Frankel, J., (2008), Environmental Effects of International Trade, *EXPERT REPORT NO. 31 TO SWEDEN'S GLOBALISATION COUNCIL*, p. 19.

¹⁷ Daly, H., (1993), The perils of free trade, *Scientific American*, November, 50-57, p.52.

¹⁸ Frankel, op. cit., p. 7.

¹⁹ Esty, Ivanova, op. cit., p. 8.

²⁰ Esty, D., (2001), Bridging the Trade-Environment Divide, *Journal of Economic Perspectives*, vol. 15, no. 3: 113–130, p.115.

διάκριση» ή ως «κεκαλυμμένο περιορισμό στο διεθνές εμπόριο»²¹. Επομένως, η προστασία του περιβάλλοντος για τους μεν είναι το απόλυτο καλό ενώ για τους υποστηρικτές του ελεύθερου εμπορίου ακριβώς το αντίθετο²².

Η επιζητούμενη από τους περιβαλλοντολόγους αυστηρή εναρμόνιση των περιβαλλοντικών προτύπων θεωρείται από τους οικονομολόγους ότι παρακάμπτει την χρησιμότητα του συγκριτικού πλεονεκτήματος. Από την άλλη πλευρά όμως, διαφορετικά επίπεδα εναρμόνισης μπορεί να έχουν ως αποτέλεσμα τα συναλλακτικά κόστη να υπερβαίνουν τα όποια οφέλη προκύπτουν από τη διατήρηση της μεμονωμένης εφαρμογής ρυθμιστικών προτύπων.²³

Σε μια διαφορετική θεώρηση υποστηρίζεται ότι το εμπόριο μπορεί να επηρεάσει είτε θετικά είτε αρνητικά το περιβάλλον μέσα από τον δίαυλο της οικονομικής ανάπτυξης και του συνεπαγόμενου αυξημένου εισοδήματος. Η σχέση εισοδήματος και περιβαλλοντικής ποιότητας απεικονίζεται στην περιβαλλοντική καμπύλη Kuznets (Environmental Kuznets Curve-EKC) (Σχήμα 1), η οποία δείχνει ότι οι περιβαλλοντικές συνθήκες χειροτερεύουν κατά τα πρώτα στάδια εκβιομηχάνισης και στην πορεία βελτιώνονται αφού τα κράτη φτάσουν σε επίπεδα μεσαίου εισοδήματος. Δεδομένου λοιπόν ότι η απελευθέρωση του εμπορίου αποσκοπεί στην αύξηση του πλούτου, η καμπύλη αποτυπώνει τον αντίκτυπο της αναπόφευκτης επίδρασης του εμπορίου στο επίπεδο της περιβαλλοντικής προστασίας. Αντανακλά δηλαδή την αλληλεπίδραση μεταξύ της πολιτικής οικονομίας του εμπορίου, της ανάπτυξης και του περιβάλλοντος. Η ιδέα πίσω από την περιβαλλοντική καμπύλη Kuznets είναι ότι παρόλο που η ανάπτυξη είναι επιβλαβής για τον αέρα και το νερό στα πρώτα στάδια εκβιομηχάνισης, στην πορεία η μόλυνση μειώνεται καθώς οι χώρες γίνονται πιο πλούσιες και μπορούν να πληρώσουν για να καθαρίσουν το αέρα και το νερό τους²⁴. Βέβαια είναι παρακινδυνευμένο να θεωρηθεί ότι αν όλα τα κράτη προωθήσουν την ανάπτυξή τους θα μειωθεί και η περιβαλλοντική υποβάθμιση. Μόνο αν η

---

²¹ Frankel, op. cit., p. 42.

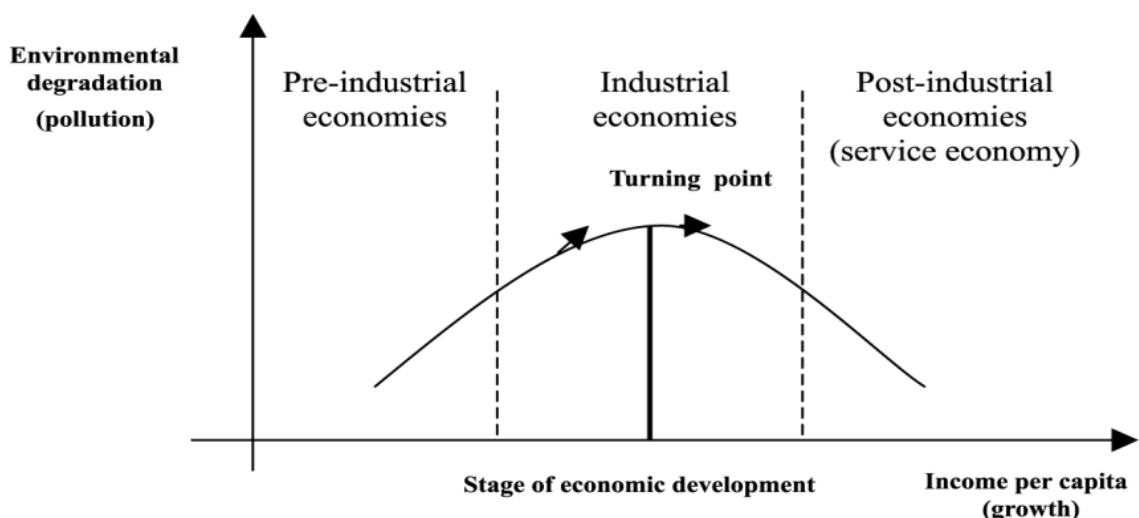
²² Esty, op. cit., p.113.

²³ Ibid, p. 122.

²⁴ Frankel, op. cit., σ. 16.

ρύπανση περιορίζεται σε μεγάλο βαθμό μέσα στα όρια του σπιτιού ή της επιχείρησης βρίσκει εφαρμογή η παραπάνω άποψη²⁵.

Γράφημα 1. Καμπύλη Kuznets (EKC)

Πηγή: Panayotou, T., (2003), *Economic Growth and the Environment*, Spring Seminar of the United Nations Economic Commission for Europe, Geneva, p. 3.

Παράλληλα στα κέρδη από το άνοιγμα του εμπορίου συγκαταλέγεται η προώθηση και ενθάρρυνση της συνεχόμενης τεχνολογικής καινοτομίας. Το εμπόριο τείνει να επιταχύνει την απορρόφηση-αφομοίωση τεχνολογιών αιχμής και καλών πρακτικών διαχείρισης. Αυτό εξηγεί τον λόγο για τον οποίο, σε χώρες που εμπορεύονται περισσότερο από κάποιες άλλες σημειώνεται για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα η διατήρηση των επιπέδων ανάπτυξης τους από ότι μια μεμονωμένη αύξηση στο επίπεδο του πραγματικού εισοδήματος, όπως προβλέπει η κλασική θεωρία εμπορίου. Η καινοτομία αυτή μπορεί να αποδειχθεί επωφελής για τη βελτίωση του περιβάλλοντος εφόσον τεθεί στην υπηρεσία των περιβαλλοντικών προδιαγραφών²⁶. Μια άλλη θετική εξέλιξη από τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου μπορεί να είναι η ραγδαία διάδοση και υιοθέτηση περιβαλλοντικών προτύπων. Μεγάλοι εμπορικοί παίκτες όπως οι ΗΠΑ

²⁵ Ibid, p. 17.

²⁶ Ibid, p. 7.

και η ΕΕ μπορούν να ανοίξουν τον δρόμο και να γίνουν παράδειγμα προς μίμηση. Βέβαια αυτή η ραγδαία διάδοση μπορεί να είναι πιο αποτελεσματική σε ότι αφορά τις προδιαγραφές προϊόντων κι όχι τόσο για τα πρότυπα μεθόδων παραγωγής, καταγράφοντας μια κούρσα προς την κορυφή (race to the top)²⁷. Πολυεθνικές εταιρίες οι οποίες εφαρμόζουν υψηλές περιβαλλοντικές προδιαγραφές είναι συνήθως τα οχήματα για τη διάδοση αυτήν.²⁸

Επιπλέον, εμπειρικές μελέτες δείχνουν ότι η επίδραση του εμπορίου εν γένει δεν είναι επιζήμια σε θέματα περιβαλλοντικής υποβάθμισης. Επομένως δεν είναι απαραίτητο ότι περιβάλλον και εμπόριο πρέπει να βρίσκονται σε σύγκρουση. Το εμπόριο και η ανάπτυξη παρέχουν στα κράτη τα μέσα για να μπορέσουν τουλάχιστον σε εθνικό επίπεδο να αντιμετωπίσουν τα περιβαλλοντικά τους προβλήματα, ειδικά αν έχουν αποτελεσματικούς μηχανισμούς διακυβέρνησης. Η δημοκρατική διακυβέρνηση αναδεικνύεται ως ένας άλλος πολύ καθοριστικός παράγοντας για την ποιότητα του περιβάλλοντος. Παράλληλα όμως στοιχεία δείχνουν ότι το εμπόριο μπορεί να επιδεινώσει ήδη υπάρχοντα περιβαλλοντικά προβλήματα ειδικά όταν αυτά είναι διαχέονται πέρα από τα σύνορα ενός κράτους. Η μόλυνση και οι άλλες μορφές περιβαλλοντικής υποβάθμισης είναι κλασικά παραδείγματα για το τι θεωρούν οι οικονομολόγοι εξωτερικότητα. Ο όρος σημαίνει ότι άτομα και επιχειρήσεις, ακόμη και κράτη, δεν έχουν κίνητρο να περιορίσουν την μόλυνση που δημιουργούν, γιατί σε ένα σύστημα αγοράς τα κόστη επιβαρύνουν κατά κύριο λόγο άλλους παρά τους ίδιους²⁹.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι η οικονομική ανάπτυξη και το εμπόριο μπορεί να είναι μέρος της λύσης αλλά κυρίως για τα τοπικά προβλήματα ρύπανσης. Επιπλέον η απελευθέρωση του εμπορίου δεν είναι η μόνη υπεύθυνη για την υποβάθμιση των περιβαλλοντικών συνθηκών αλλά ούτε και επαρκεί για τη βελτίωσή τους³⁰. Αυτό που θα μπορούσε όμως να ειπωθεί είναι ότι όσο εντείνεται η οικονομική ολοκλήρωση άλλο τόσο εντείνεται και η πιθανή σύγκρουση.

Δεδομένη ωστόσο θεωρείται η προβληματική σχέση των κανόνων του διεθνούς εμπορίου με τους διεθνείς περιβαλλοντικούς κανόνες όταν διασταυρωθούν κάνοντας επιτακτική την

---

²⁷ Esty, op. cit., p. 122.

²⁸ Frankel, op. cit., p. 20.

²⁹ Ibid p. 10.

³⁰ Nordstrom, op. cit., p. 6.

ανάγκη αποσαφήνισής τους. Η σύγκρουση εντοπίζεται γύρω από τρεις βασικές κατηγορίες. Η πρώτη σχετίζεται με τη συμβατότητα των εμπορικών μέτρων (trade measures) αλλά και των σχετιζόμενων με το εμπόριο μέτρων (trade-related measures) τα οποία εμπεριέχονται στις ΜΕAs με τους κανόνες του διεθνούς εμπορίου. Η δεύτερη έχει να κάνει με τις επιπτώσεις των εμπορικών μέτρων των ΜΕAs στα μη-συμβαλλόμενα μέρη. Τέλος, η τρίτη κατηγορία αφορά την αρχή της προφύλαξης, που υπάρχει σε πολλές ΜΕAs, και στον τρόπο με τον οποίο επηρεάζει την εφαρμογή ορισμένων εμπορικών συμφωνιών³¹.

1.3 Σημερινή κατάσταση

Η αποτίμηση της σημερινής κατάστασης σε ότι αφορά τη σχέση εμπορίου και περιβαλλοντικής προστασίας προϋποθέτει την εξέταση της εξέλιξης η οποία έλαβε χώρα μετά την δεκαετία του 1990 και ιδιαίτερα μετά τη δημιουργία του ΠΟΕ ούτως ώστε να ληφθεί υπόψη το εξελικτικό πεδίο αναφοράς.

Ο πρώτος σημαντικός σταθμός για τη διαμόρφωση της σημερινής κατάστασης είναι η εκκίνηση του ένατου γύρου πολυμερών εμπορικών διαπραγματεύσεων το 2001 του Γύρου της Ντόχα, γνωστός και ως Αναπτυξιακός Γύρος, ο οποίος όμως δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη. Τα περιβαλλοντικά ζητήματα παρουσίαζαν αργή αλλά σταθερή πρόοδο στην ατζέντα του ΠΟΕ μέχρι και την τέταρτη υπουργική συνδιάσκεψη στη Ντόχα, όπου το περιβάλλον έγινε ρητά ένα από τα διαπραγματευόμενα ζητήματα καθώς τα μέλη συμφώνησαν να συμπεριληφθούν στο νέο γύρο και διαπραγματεύσεις επί ορισμένων ζητημάτων διασύνδεσης εμπορίου περιβάλλοντος. Η διακήρυξη της Ντόχα περιλαμβάνει δυο αναφορές στη βιώσιμη ανάπτυξη επαναβεβαιώνοντας στην παράγραφο 6 την δέσμευση των μελών στο στόχο της βιώσιμης ανάπτυξης. Επίσης, περιλαμβάνει έναν σημαντικό αριθμό σαφών αναφορών σε διάφορα περιβαλλοντικά ζητήματα ως τμήμα των ευρύτερων διαπραγματεύσεων³².

Ειδικότερα η παράγραφος 31(i) της Υπουργικής Διακήρυξης της Ντόχα προβλέπει την έναρξη διαπραγματεύσεων αναφορικά με τη σχέση των υπαρχόντων κανόνων του ΠΟΕ και των ειδικών εμπορικών μέτρων τα οποία θεσπίζονται στις ΜΕAs με απώτερο στόχο την επίτευξη

---

³¹ Για εκτενέστερη αναφορά βλ. Κεφάλαιο 4: Πεδία σύγκρουσης.

³² United Nations Environment Programme (UNEP), (2005), Handbook on Trade and the Environment, 2nd edition, pp. 103-104.

αμοιβαίας συμβατότητας μεταξύ των κανόνων του εμπορίου και αυτών του περιβάλλοντος³³. Η παράγραφος 31(ii) προβλέπει διαπραγματεύσεις για τη θέσπιση διαδικασιών αναφορικά με την τακτική ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των Γραμματειών των ΜΕΑς και των αρμόδιων Επιτροπών του ΠΟΕ, κυρίως της Επιτροπής Περιβάλλοντος³⁴. Η παράγραφος 31(iii) καθοδηγεί τους συμμετέχοντες να διαπραγματευτούν τη μείωση ή, κατά περίπτωση, την εξάλειψη των δασμολογικών και μη δασμολογικών φραγμών σε περιβαλλοντικά αγαθά και υπηρεσίες. Οι παραπάνω διαπραγματεύσεις θα διεξάγονται από την CTE η οποία θα συνεδριάζει σε Ειδική-Έκτακτη Σύνοδο³⁵.

Επίσης, η παράγραφος 32 απαριθμεί τρία άλλα αντικείμενα συζήτησης τα οποία προέρχονται από την αρχική εντολή της CTE. Αυτά είναι πρώτον η επίδραση των περιβαλλοντικών μέτρων σε ότι αφορά την πρόσβαση στην αγορά και τα περιβαλλοντικά οφέλη από την άρση των εμπορικών στρεβλώσεων, δεύτερον οι σχετικές διατάξεις της Συμφωνίας TRIPS και τρίτον οι απαιτήσεις σήμανσης για περιβαλλοντικούς σκοπούς³⁶. Επιπρόσθετα στην παράγραφο 33 τονίζεται η σπουδαιότητα της τεχνικής βοήθειας και της ανάπτυξης ικανοτήτων σε ότι αφορά τη σχέση εμπορίου περιβάλλοντος καλώντας σε ανταλλαγή εμπειριών χώρες οι οποίες επιθυμούν να υποβάλουν περιβαλλοντικές εκθέσεις σε εθνικό επίπεδο³⁷. Τέλος, η παράγραφος 51 απαιτεί ρητά από την CTE, από κοινού με την Επιτροπή για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη, να λειτουργεί ως φόρουμ εντός του οποίου μπορούν να συζητηθούν οι περιβαλλοντικές και αναπτυξιακές πτυχές των διαπραγματεύσεων, προκειμένου να συμβάλουν στην επίτευξη του στόχου της βιώσιμης ανάπτυξης³⁸.

Παράλληλα με τον Γύρο της Ντόχα, έλαβαν χώρα ορισμένες σημαντικές εξελίξεις στο πεδίο της περιβαλλοντικής διακυβέρνησης. Το 2002 διεξήχθη στο Γιοχάνεσμπουργκ η Παγκόσμια Διάσκεψη Κορυφής για την Αειφόρο Ανάπτυξη η οποία ήθελε να καταδείξει ότι η όποια αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων περνά απαραίτητα μέσα από το τρίπτυχο οικονομική μεγέθυνση, κοινωνική ανάπτυξη και περιβαλλοντική προστασία και

---

³³ Καραγεώργου, *op. cit.*, p. 191.

³⁴ *Ibid*, p. 192.

³⁵ World Trade Organization (WTO), (2004), *Trade and Environment at WTO*, p. 10.

³⁶ UNEP, (2005), *op. cit.*, p. 105.

³⁷ *Ibid*, p. 106.

³⁸ WTO, (2004), *op. cit.*, p. 10.

διαχείριση³⁹. Ουσιαστικά με την εν λόγω διάσκεψη παρατηρείται η συστηματικότερη εισαγωγή και ενσωμάτωση της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης και ανανεώνεται η παγκόσμια δέσμευση γύρω από αυτήν. Επίσης, συμφωνήθηκε ένα σχέδιο εφαρμογής προκειμένου να αξιοποιηθούν τα επιτεύγματα των προηγούμενων δέκα χρόνων και για να προωθηθούν όσοι στόχοι δεν είχαν υλοποιηθεί από το Ρίο.

Το διεθνές εμπόριο αναγνωρίστηκε από αμφότερες τις διασκέψεις του Ρίο⁴⁰ και του Γιοχάνεσμπουργκ ως μια από τις διαστάσεις του οικονομικού πυλώνα της βιώσιμης ανάπτυξης, καθότι βοηθά να επιτευχθεί μια πιο αποτελεσματική κατανομή των περιορισμένων πόρων, καθιστώντας κατά αυτόν τον τρόπο ευκολότερο για τις χώρες, πλούσιες και φτωχές, να έχουν πρόσβαση σε περιβαλλοντικά αγαθά, υπηρεσίες και τεχνολογίες. Το Σχέδιο Εφαρμογής του Γιοχάνεσμπουργκ επανέλαβε τα βασικά μηνύματα από το Ρίο και προέτρεψε για υποστήριξη της επιτυχούς ολοκλήρωσης του προγράμματος εργασιών που περιλαμβάνεται στην υπουργική δήλωση της Ντόχα του ΠΟΕ του 2001.

Δέκα χρόνια αργότερα, το 2012, στην Παγκόσμια Διάσκεψη για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη των Ηνωμένων Εθνών «Ρίο +20» προτάθηκε η γενική υιοθέτηση των Στόχων της Βιώσιμης Ανάπτυξης σε συνέχεια των Στόχων της Χιλιετίας του 2000, προκειμένου να υπάρξει καλύτερη παρακολούθηση της εφαρμογής των στρατηγικών για τη βιώσιμη ανάπτυξη είκοσι χρόνια μετά τη Διάσκεψη του Ρίο. Οι βασικοί τομείς εστίασης ήταν η αναγνώριση της σπουδαιότητας της πράσινης οικονομίας, ιδιαίτερα στο πλαίσιο της αειφόρου ανάπτυξης και της καταπολέμησης της φτώχειας και το θεσμικό πλαίσιο για την αειφόρο ανάπτυξη.

Το Ρίο +20 αποτέλεσε μια κρίσιμη ευκαιρία για τη διεθνή κοινότητα να επαναεπιβεβαιώσει την κοινή προσήλωσή της σε ένα ανοικτό διεθνές εμπορικό σύστημα, που αντιστέκεται στον προστατευτισμό του εμπορίου, υποστηρίζοντας τη συμμετοχή των αναπτυσσόμενων χωρών στο εμπόριο αλλά και την υλοποίηση της Αναπτυξιακής Ατζέντας της Ντόχα⁴¹.

---

³⁹ Τσάλτας, Γ., (2003), *Γιοχάνεσμπουργκ, Το Περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη*, Αθήνα: Σιδέρης, p. 39.

⁴⁰ Η Αρχή 12 της Διακήρυξης του Ρίο υπογράμμισε τη σημασία του ανοικτού εμπορίου και της αποφυγής προστατευτισμού στο εμπόριο, ενώ σύμφωνα με την Ατζέντα 21 οι συμμετέχουσες κυβερνήσεις καλούνται να προωθήσουν ένα ανοικτό, χωρίς διακρίσεις και δίκαιο πολυμερές εμπορικό σύστημα.

⁴¹ Αναφορές στο εμπόριο γίνονται στις παραγράφους 19, 26, 58(h), 78, 85(f) και στο τέταρτο Μέρος 281-282.

Η αμοιβαία υποστήριξη της αειφόρου ανάπτυξης και του εμπορίου συνιστά πλέον, έναν δεδηλωμένο και εμπεδωμένο στόχο τόσο από τους θεσμούς της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης όσο και από τα καθεστάτα της παγκόσμιας περιβαλλοντικής διακυβέρνησης. Το μοντέλο της αειφόρου ανάπτυξης θα μπορούσε να ειπωθεί ότι συντέλεσε στην υπέρβαση της αντίθεσης μεταξύ περιβάλλοντος και οικονομίας και οδήγησε στο συγκερασμό τους⁴². Ωστόσο το τέλμα στο οποίο έχει περιέλθει ο γύρος της Ντόχα και η μη ολοκλήρωσή του στο άμεσα προβλεπτό μέλλον δεν επιτρέπει την συνολική αποτίμηση και εξαγωγή συμπερασμάτων για την αποτελεσματικότητα του πολυμερούς εμπορικού συστήματος στην αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών ζητημάτων. Από την άλλη, η όλο και πιο συχνή υιοθέτηση οικονομικών εργαλείων στη χάραξη περιβαλλοντικής πολιτικής τονίζει από τη μια την ισχυρή διασύνδεση που υπάρχει μεταξύ εμπορίου-περιβάλλοντος και από την άλλη καταδεικνύει την κυριαρχία του οικονομικού στοιχείου.

---

⁴² Καραγεώργου, Β., (2004), Η αειφόρος ανάπτυξη ως βάση της σύγχρονης περιβαλλοντικής πολιτικής-Βασικοί άξονες και εργαλεία με βάση τα νέα δεδομένα, Περιδικ 3, 324-333, p. 325.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Επίπεδα διασύνδεσης

2.1 Φυσική και οικονομική διασύνδεση

Η αλληλεπίδραση εμπορίου περιβάλλοντος λαμβάνει χώρα σε διάφορα επίπεδα. Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζονται οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις της οικονομικής ολοκλήρωσης και της απελευθέρωσης του εμπορίου με όρους κλίμακας (scale), εισοδήματος (income), τεχνολογίας (technique) και σύνθεσης (composition).

Η φυσική διασύνδεση εντοπίζεται σε αυτό το οποίο αποκαλείται επιπτώσεις κλίμακας (scale effects), οι οποίες αφορούν την αυξανόμενη ρύπανση και εξάντληση των φυσικών πόρων λόγω της εκτεταμένης οικονομικής δραστηριότητας και κατανάλωσης. Τα αποτελέσματα κλίμακας αναφέρονται στην επιδείνωση της μόλυνσης και των ήδη υπαρχόντων περιβαλλοντικών προβλημάτων αλλά και στη δημιουργία νέων όπως η εξάντληση των αποθεμάτων των μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων λόγω της εκτεταμένης οικονομικής δραστηριότητας και της μεγαλύτερης κατανάλωσης. Η επίδραση κλίμακας είναι αναμφισβήτητα επιζήμια για το περιβάλλον.⁴³

Οι επιπτώσεις στο εισόδημα εμφανίζονται όταν η μεγαλύτερη χρηματοδοτική ικανότητα έχει ως αποτέλεσμα να γίνονται περισσότερες επενδύσεις στον τομέα της περιβαλλοντικής προστασίας. Η περιβαλλοντική καμπύλη Kuznets⁴⁴ εκφράζει ακριβώς αυτήν την αιτιώδη σχέση εισοδήματος και περιβαλλοντικής ποιότητας. Είναι μια καμπύλη ανεστραμμένου σχήματος U η οποία δείχνει ότι η ρύπανση θα αυξηθεί στα πρώτα στάδια της ανάπτυξης, ακολούθως θα σταθεροποιηθεί και στη συνέχεια θα μειωθεί αφού έχει επιτευχθεί ένα όριο μεσαίου εισοδήματος. Επιπλέον, όταν το εμπόριο δημιουργεί πλούτο, δυο ειδών περιβαλλοντικά οφέλη προκύπτουν. Πρώτον, η αυξημένη αποδοτικότητα μπορεί άμεσα να ωφελήσει το περιβάλλον καθώς οι αποδοτικές επιχειρήσεις χρειάζονται λιγότερους φυσικούς πόρους αλλά και ρυπαίνουν λιγότερο. Υπό αυτήν την έννοια, η βάση του συγκριτικού πλεονεκτήματος (αποτελεσματική χρήση των πόρων) υπογραμμίζει τον στόχο μιας βιώσιμης ανάπτυξης. Δεύτερον, η αποδοτικότητα μπορεί να ωφελήσει το περιβάλλον έμμεσα διότι καθώς τα άτομα θα γίνονται πλουσιότερα είναι πιο πιθανό να απαιτήσουν ισχυρότερη περιβαλλοντική προστασία (θα είναι θέμα πιο υψηλής προτεραιότητας από ότι σε φτωχά κράτη). Επίσης όπου το εμπόριο

⁴³ Esty, Ivanova, op. cit., pp. 1-2.

⁴⁴ Βλ. Σχήμα 1: Καμπύλη Kuznets (ΕΚΚ).

ανακουφίζει την ακραία φτώχεια, αυτό μπορεί να οδηγήσει στην άρση ενός φαύλου κύκλου (υποβάθμιση του περιβάλλοντος για λόγους επιβίωσης, όμως μετά οξύνεται το πρόβλημα της φτώχειας)⁴⁵.

Το υψηλότερο εισόδημα συνδέεται άμεσα και με δυο άλλα φαινόμενα, τις επιπτώσεις στην τεχνολογία και την σύνθεση. Επιπτώσεις στην τεχνολογία δημιουργούνται όταν καθώς αυξάνεται ο πλούτος επιλέγονται καθαρότερες διαδικασίες παραγωγής καθώς και με την ένταση του εμπορίου δημιουργείται καλύτερη πρόσβαση σε νέες τεχνολογίες και υιοθετούνται καλύτερες περιβαλλοντικές πρακτικές⁴⁶. Οι επιπτώσεις στην τεχνολογία αντικατοπτρίζουν λοιπόν τον αναπροσανατολισμό των προτιμήσεων προς καθαρότερα προϊόντα. Η επίδραση στις διαδικασίες και μεθόδους παραγωγής έχει θετικό πρόσημο όταν η παραγωγή ρύπανσης ανά μονάδα οικονομικού προϊόντος μειώνεται λόγω της διάδοσης τεχνολογιών με λιγότερες επιπτώσεις στο περιβάλλον. Επιπλέον, παραγωγοί ίσως μεταφέρουν καθαρότερες τεχνολογίες στο εξωτερικό όταν ένα εμπορικό μέτρο ή συμφωνία οδηγεί σε μια πιο ανοιχτή αγορά και δημιουργεί πιο ευνοϊκό κλίμα για επενδύσεις. Ωστόσο η απελευθέρωση του εμπορίου μπορεί να βλάψει πολλές φιλικές προς το περιβάλλον και κοινωνικά αξιόλογες παραδοσιακές μεθόδους παραγωγής αλλά και να συμβάλει στη χρήση επιβλαβών τεχνολογιών προς το περιβάλλον. Αυτό το οποίο πρέπει να υπογραμμιστεί είναι ότι οι θετικές ή αρνητικές επιπτώσεις στην τεχνολογία από την απελευθέρωση του εμπορίου είναι μια συνισταμένη πολλών παραγόντων⁴⁷.

Η επίδραση στη σύνθεση εμφανίζεται όταν η οικονομική βάση εξελίσσεται προς ένα σύνολο δραστηριοτήτων βασιζόμενων σε υπηρεσίες και υψηλή τεχνολογία, δηλαδή οι οικονομικές δραστηριότητες μετατοπίζονται προς μια κατεύθυνση όπου είναι λιγότερο επιβαρυντική για το περιβάλλον. Στην ουσία υφίστανται διαρθρωτικές συνέπειες καθώς η απελευθέρωση του εμπορίου οδηγεί στην αλλαγή της διάρθρωσης της οικονομίας μιας χώρας καθώς η χώρα αυτή θα εστιάσει στην μεγαλύτερη παραγωγή των αγαθών που έχει συγκριτικό πλεονέκτημα έτσι ώστε να τα εμπορεύεται με άλλα στα οποία δεν έχει⁴⁸. Βέβαια αυτές οι διαρθρωτικές συνέπειες μπορεί να είναι είτε θετικές είτε αρνητικές για το περιβάλλον. Θετικές μπορεί να είναι αν η σύνθεση της οικονομίας αλλάξει τόσο ώστε λιγότερο ρυπογόνοι τομείς να

---

⁴⁵ UNEP, (2005), p. 47.

⁴⁶ Esty, op. cit., p. 115.

⁴⁷ UNEP, (2005), p. 46.

⁴⁸ Ibid, p. 48.

έχουν μεγαλύτερο μερίδιο στην πίτα. Τότε μπορεί να ειπωθεί ότι το εμπόριο έχει συνεισφέρει στη βελτίωση των περιβαλλοντικών συνθηκών. Παράλληλα, η απελευθέρωση του εμπορίου μπορεί να οδηγήσει στην κατάργηση επιδοτήσεων, ποσοτώσεων και άλλων περιοριστικών εμπορικών μέτρων. Οι διαρθρωτικές συνέπειες μπορεί να είναι αρνητικές αν τα προϊόντα στα οποία μια χώρα εξειδικεύεται βασίζονται στους φυσικούς πόρους ή εντείνουν την ρύπανση. Τότε το ελεύθερο εμπόριο είναι πιθανό να αυξήσει το μερίδιο των βιομηχανιών που παράγουν τέτοια προϊόντα στην εθνική οικονομία συμβάλλοντας στην υποβάθμιση των περιβαλλοντικών συνθηκών⁴⁹.

Το συνολικό αποτύπωμα της οικονομικής μεγέθυνσης και του ελεύθερου εμπορίου στο περιβάλλον εξαρτάται από την καθαρή επίπτωση των τεσσάρων παραπάνω αποτελεσμάτων. Αν δηλαδή οι επιπτώσεις στο εισόδημα, την τεχνολογία και την σύνθεση είναι μεγαλύτερες από την αρνητική επίδραση της κλίμακας, τότε ο αντίκτυπος της οικονομικής μεγέθυνσης στο περιβάλλον μπορεί να είναι θετικός. Κάτι τέτοιο φαίνεται να μην ισχύει στα πρώτα στάδια εκβιομηχάνισης όπως καταδεικνύει η περιβαλλοντική καμπύλη Kuznets⁵⁰. Όμως πάνω από ένα συγκεκριμένο επίπεδο κατά κεφαλήν εισοδήματος οι επιπτώσεις στην τεχνολογία και την σύνθεση μπορεί να αντισταθμίσουν αυτές της κλίμακας, οι οποίες εκ των πραγμάτων είναι επιζήμιες για το περιβάλλον.⁵¹ Βέβαια το αν οι επιπτώσεις στη σύνθεση θα βλάψουν ή θα βελτιώσουν το περιβάλλον εξαρτάται από τα συγκριτικά πλεονεκτήματα κάθε χώρας⁵². Συνεπώς, θα πρέπει να θεωρηθεί μάλλον παρακινδυνευμένο να εξαχθεί ως γενικό συμπέρασμα ότι η οικονομική ανάπτυξη και το εμπόριο είναι δυνατόν να συμβάλουν στην ποιοτική αναβάθμιση του περιβάλλοντος.

2.2 Νομική και πολιτική διασύνδεση

Στο υποκεφάλαιο που προηγήθηκε επιχειρήθηκε μια παράθεση των τρόπων με τους οποίους το εμπόριο και το περιβάλλον συνδέονται σε φυσικό και οικονομικό επίπεδο παρουσιάζοντας κατά κύριο λόγο τις πιθανές επιπτώσεις του εμπορίου στο περιβάλλον. Στο παρόν υποκεφάλαιο αναλύεται ένα διαφορετικό επίπεδο διασύνδεσης. Στην ουσία εξετάζεται η διάδραση μεταξύ εμπορικού και περιβαλλοντικού δικαίου καθώς από τη μια το περιβαλλοντικό

---

⁴⁹ Ibid, p. 49.

⁵⁰ Esty, Ivanova, op. cit., pp. 2-3.

⁵¹ Esty, op. cit., p. 115.

⁵² Anriquez, op. cit., pp. 25-26.

δίκαιο σταδιακά υπαγορεύει το πώς οι χώρες θα διαμορφώσουν τις οικονομίες τους (χαρακτηριστικό παράδειγμα θα μπορούσε να είναι το Πρωτόκολλο του Κιότο το οποίο αν εφαρμοστεί αποτελεσματικά συνεπάγεται μια μαζική μεταστροφή σε ότι αφορά τις επενδύσεις και την παραγωγή) και από την άλλη το εμπορικό δίκαιο σταδιακά οριοθετεί το πώς οι χώρες διαμορφώνουν την εσωτερική τους νομοθεσία και τις πολιτικές σε τομείς όπως η προστασία του περιβάλλοντος⁵³.

Η αναπόφευκτη αλληλεπίδραση εμπορίου-περιβάλλοντος σε ότι αφορά τα συστήματα δικαίου και πολιτικής λαμβάνει χώρα σε δυο επίπεδα, σε εθνικό και διεθνές. Αναφορικά με το εθνικό επίπεδο θα εξεταστούν τα εθνικά περιβαλλοντικά πρότυπα σε σχέση με τη διάκριση που μπορεί να προκύψει από τη χρήση των διαδικασιών και μεθόδων παραγωγής, οι επιπτώσεις στον ανταγωνισμό λόγω των διαφορετικών περιβαλλοντικών προτύπων μεταξύ των κρατών και η διαμόρφωση πολιτικής υπό το καθεστώς της αβεβαιότητας. Σε ότι αφορά το διεθνές επίπεδο θα παρουσιαστεί η διάδραση του πολυμερούς εμπορικού συστήματος με τα πολυμερή καθεστώτα περιβαλλοντικής διαχείρισης⁵⁴.

Οι διαδικασίες και μέθοδοι παραγωγής (processes and production methods- PPM⁵⁵) βρίσκονται στο επίκεντρο της σχέσης εμπορίου-περιβάλλοντος. Η διαδικασία ή μέθοδος παραγωγής είναι ο τρόπος και τα στάδια κατασκευής ενός προϊόντος πριν αυτό καταλήξει στην αγορά. Οι διάφορες μέθοδοι έχουν και διαφορετικό περιβαλλοντικό αντίκτυπο⁵⁶. Ενώ για τους κανόνες του εμπορικού δικαίου δεν έχουν σημασία οι μέθοδοι και η διαδικασία παραγωγής για δυο ομοειδή προϊόντα, τα οποία πρέπει να έχουν την ίδια μεταχείριση, από περιβαλλοντικής απόψεως ο τρόπος με τον οποίο έχει παραχθεί ένα προϊόν είναι κεντρικής σημασίας. Τα μέτρα τα οποία βασίζονται στις μεθόδους και διαδικασίες παραγωγής δεν θεωρούνται αυτομάτως ασυνεπή με το εμπορικό δίκαιο. Στην πράξη όμως η διάκριση βάσει των PPM παρουσιάζει κάποιες δυσκολίες για το εμπορικό σύστημα καθώς αποτελούν εργαλείο πολιτικής για τις κυβερνήσεις που θέλουν να προστατέψουν τις βιομηχανίες τους από τον ξένο ανταγωνισμό⁵⁷. Επιπλέον, προαιρετικού χαρακτήρα εργαλεία είναι οι οικολογικές σημάνσεις και οι

---

⁵³ UNEP, (2005), op. cit., p. 53.

⁵⁴ Ibid

⁵⁵ Στην παρούσα ενότητα ο όρος PPM θα αναφέρεται στις διαδικασίες εκείνες που ναι μεν διαφοροποιούνται αλλά έχουν αμελητέα επίπτωση στο τελικό προϊόν.

⁵⁶ UNEP, (2005), op. cit., p. 53.

⁵⁷ Ibid, pp. 54-55.

πιστοποιήσεις περιβαλλοντικής διαχείρισης τα οποία παρέχουν πληροφορίες απαραίτητες για τη λήψη αποφάσεων ορθών περιβαλλοντικά αγορών. Όμως και πάλι εγείρεται το πρόβλημα της διάκρισης καθώς οι αγοραστές μπορούν να επιλέξουν ανάμεσα σε προϊόντα με βάση τον τρόπο παραγωγής τους⁵⁸. Η σύγκρουση μεταξύ εμπορίου περιβάλλοντος που βασίζεται στις PPM μπορεί να αποφευχθεί μέσω των MEAs και τη σύμφωνη γνώμη των χωρών να εναρμονίσουν τα πρότυπά τους ή να λειτουργούν με βάση ένα διαπραγματευόμενο κατάλογο διαφορετικών εθνικών προτύπων.

Τα περιβαλλοντικά πρότυπα τα οποία υιοθετούνται από τις διάφορες χώρες επιδρούν στον μεταξύ τους ανταγωνισμό δημιουργώντας δυο φαινόμενα: την κούρσα προς τα κάτω και την κούρσα προς τα πάνω ή προς την κορυφή. Κούρσα προς τα κάτω παρατηρείται όταν οι χώρες προκειμένου να προσελκύσουν επενδύσεις χαμηλώνουν ή δεν επιβάλλουν τα εγχώρια περιβαλλοντικά τους πρότυπα. Αυτή είναι μια εκδοχή των “pollution haven”, δηλαδή της πρακτικής στα πλαίσια του ελεύθερου εμπορίου οι επιχειρήσεις να μετεγκαθίστανται σε περιοχές ή χώρες όπου οι περιβαλλοντικοί κανονισμοί είναι πιο χαλαροί και σε μέρη όπου οι «βρώμικες» μέθοδοι παραγωγής θα τους δώσουν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα⁵⁹. Αντίθετα, σε μερικές περιπτώσεις το εμπόριο και ο ανταγωνισμός μπορεί να οδηγήσουν σε βελτίωση των περιβαλλοντικών κανονισμών, σημειώνοντας μια κούρσα προς τα πάνω. Παραδείγματος χάρη η υιοθέτηση υψηλών προτύπων από ένα σημαντικό μερίδιο της αγοράς, θα μπορούσε να οδηγήσει στην «εξαγωγή» αυτών των προτύπων σε χώρες και παραγωγούς που συνδέονται μέσω του εμπορίου με την συγκεκριμένη αγορά⁶⁰.

Η επιστήμη συνιστά το σημείο εκκίνησης για τη διαμόρφωση της περιβαλλοντικής πολιτικής. Ωστόσο η ένταση μεταξύ επιστήμης και πολιτικής είναι επαναλαμβανόμενο θέμα της πολιτικής προστασίας του περιβάλλοντος γενικότερα και ειδικότερα των διεθνών περιβαλλοντικών καθεστώτων, καθώς οι επιστημονικές μέθοδοι δεν παρέχουν πάντοτε πληροφορίες με ακρίβεια και βεβαιότητα. Η θεσμική αποτύπωση του παραπάνω γεγονότος εντοπίζεται στην αρχή της προφύλαξης⁶¹, η οποία προβλέπει τη λήψη περιβαλλοντικών μέτρων ακόμη και όταν υπάρχει επιστημονική αβεβαιότητα, λαμβάνοντας υπόψη όμως το μέγεθος της

---

⁵⁸ Ibid, p. 63.

⁵⁹ Ibid, p. 57.

⁶⁰ Πρόκειται για το λεγόμενο California effect σύμφωνα με το οποίο μια ρυθμιστική αρχή πιέζει για υψηλότερες προδιαγραφές, θέτοντας κατά αυτόν τον τρόπο πρότυπα προς μίμηση. Ibid, p. 58.

⁶¹ Εκτενέστερη ανάλυση ακολουθεί στο κεφάλαιο 5.

πιθανής ζημιάς και το κόστος της δράσης ή της αδράνειας⁶². Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να δημιουργείται μια σύγκρουση μεταξύ του εμπορικού καθεστώτος, που επιδιώκει να περιορίσει τις όποιες διακρίσεις δημιουργούν περιττά εμπόδια στην απελευθέρωση του εμπορίου, και μιας αρχής η οποία δίνει το περιθώριο σε εθνικές ρυθμιστικές αρχές να θεσπίζουν κανονισμούς οι οποίοι με τη σειρά τους μπορεί να παραβιάζουν την αρχή της μη διάκρισης⁶³. Η Συμφωνία για τα Υγειονομικά και Φυτοϋγειονομικά (SPS) μέτρα ενσωματώνει κάποιες διατάξεις οι οποίες δικαιολογούν την προφυλακτική δράση⁶⁴.

Σε ότι αφορά το διεθνές επίπεδο η διάδραση του πολυμερούς εμπορικού συστήματος με τα πολυμερή καθεστώτα περιβαλλοντικής διαχείρισης εντοπίζεται κυρίως στη σχέση μεταξύ του ΠΟΕ και των ΜΕAs. Τρία διακριτά στοιχεία αυτής της σχέσης είναι ο έμμεσος ή άμεσος αντίκτυπος των ΜΕAs στο εμπόριο (πχ το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ επηρεάζει άμεσα το εμπόριο), το ενδεχόμενο η απελευθέρωση του εμπορίου να επηρεάσει τον αντικειμενικό σκοπό των εκάστοτε ΜΕAs και η νομική και πολιτική σχέση μεταξύ του δικαίου των ΜΕAs και του δικαίου των εμπορικών και επενδυτικών συμφωνιών⁶⁵. Όπως θα αναφερθεί και παρακάτω οι ΜΕAs ενσωματώνουν διατάξεις σχετικές με το εμπόριο οι οποίες επιχειρούν να ελέγξουν το ίδιο το εμπόριο όταν θεωρείται ότι συμβάλλει άμεσα στην περιβαλλοντική ζημιά που η εκάστοτε σύμβαση επιδιώκει να αντιμετωπίσει και όταν τέτοια μέτρα πρόκειται να είναι πιο αποτελεσματικά από ότι η θέσπιση εγχώριων περιβαλλοντικών μέτρων. Ένας άλλος λόγος χρήσης τους είναι προκειμένου να ενισχυθεί η αποτελεσματικότητα μιας συμφωνίας⁶⁶. Επιπλέον, αρκετές συμφωνίες στο πλαίσιο του ΠΟΕ περιλαμβάνουν διατάξεις οι οποίες σχετίζονται με την προστασία του περιβάλλοντος. Λόγω όμως της σύγκρουσης των κανόνων του ΠΟΕ με τα παραπάνω μέτρα αλλά και της γενικότερης προκύπτουσας δυναμικής από την υπερίσχυση του ενός καθεστώτος έναντι του άλλου, απαιτείται αλληλοϋποστήριξη⁶⁷.

---

⁶² UNEP,(2005), op. cit., σ. 59

⁶³ Ibid σ. 60

⁶⁴ Βλέπε εκτενέστερα στο κεφάλαιο 5.

⁶⁵ UNEP,(2005), op. cit., σ. 65

⁶⁶ UNEP, (2005), σ. 66.

⁶⁷ Ibid σ. 67.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Θεσμική αποτύπωση της σχέσης περιβάλλοντος και εμπορίου

3.1 Η θεσμική αποτύπωση στο διεθνές εμπορικό σύστημα ⁶⁸

Σύμφωνα με τον Barkin υπάρχουν δύο γενικά μοντέλα μέσω των οποίων οι εμπορικοί θεσμοί αντιμετωπίζουν το ζήτημα της περιβαλλοντικής προστασίας. Το πρώτο μοντέλο αντιμετωπίζει το περιβάλλον ως εξαίρεση στους κανόνες ενώ το δεύτερο θεσπίζει σαφείς κανόνες για την οριοθέτηση της ελευθερίας δράσης των μελών στο να αλλάζουν τις περιβαλλοντικές τους ρυθμίσεις. Κλασικό παράδειγμα του πρώτου μοντέλου αποτελεί ο ΠΟΕ ενώ του δεύτερου η NAFTA. Αυτά τα δυο μοντέλα δε θεωρούνται αμοιβαίως αποκλειόμενα καθώς από τη μια ο ΠΟΕ συζητάει τη θέσπιση πιο σαφών περιβαλλοντικών κανόνων και από την άλλη η NAFTA προβλέπει περιβαλλοντικές εξαιρέσεις. Όμως παραμένει γεγονός ότι αντιπροσωπεύουν δυο διαφορετικές προσεγγίσεις αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών ζητημάτων εντός των εμπορικών οργανισμών.

Στο μοντέλο εξαιρέσεων, συγκεκριμένα στον ΠΟΕ, τα κράτη επιτρέπεται να δημιουργούν φραγμούς στο εμπόριο όταν αυτό καθίσταται απαραίτητο για σκοπούς περιβαλλοντικής διαχείρισης και εφόσον αυτοί (οι σκοποί) δεν παρεμβαίνουν στο εμπόριο περισσότερο από όσο είναι απαραίτητο για την επίτευξη του περιβαλλοντικού στόχου. Πιθανές διαφωνίες μεταξύ των κρατών για το πότε ένας συγκεκριμένος εθνικός περιβαλλοντικός κανονισμός προκαλεί περιττές στρεβλώσεις στο εμπόριο επιλύονται μέσω της διαιτησίας ή ενός εμπορικού δικαστηρίου, όπως ο Μηχανισμός Επίλυσης Διαφορών (ΜΕΔ) στο πλαίσιο του ΠΟΕ. Εξαιτίας του γεγονότος ότι οι κανόνες του τελευταίου δεν προσδιορίζουν λεπτομερώς τι συνιστά νόμιμο λόγο (*legitimate grounds*) ως βάση περιβαλλοντικής εξαίρεσης, οι λεπτομέρειες τείνουν να αναπτύσσονται δικαστικώς μέσα από τα ευρήματα του ΜΕΔ. Στην πράξη ο ΜΕΔ έχει γενικώς αποδεχθεί κάθε δεδηλωμένη ανάγκη για περιβαλλοντική διαχείριση ως νόμιμη αλλά έχει δυναμικά υποστηρίξει την προϋπόθεση ότι οι κανόνες δημιουργήθηκαν για να ικανοποιούν την ανάγκη της μη αναγκαίας στρέβλωσης του εμπορίου.

---

⁶⁸ Η ανάλυση του συγκεκριμένου υποκεφαλαίου βασίζεται στο Barkin, S., (2008), "Trade and Environment Institutions", Chapter 26 in Gallagher ed., *Handbook on Trade and the Environment*, Cheltenham: Edward Elgar, pp. 318-326.

Ο ΠΟΕ αντιμετωπίζει τη σχέση εμπορίου περιβάλλοντος τόσο πολιτικά όσο και νομικά. Σε πολιτικό επίπεδο διαθέτει την CTE η οποία είναι επιφορτισμένη με την εξέταση της παραπάνω σχέσης αλλά και να κάνει προτάσεις για κατάλληλες αλλαγές στους εμπορικούς κανόνες προς χάριν της περιβαλλοντικής επιστασίας. Η CTE είναι πολιτικό σώμα που αποτελείται από αντιπροσώπους των κρατών μελών οι οποίοι ενεργούν προς όφελος της χώρας τους παρά για τον ίδιο τον ΠΟΕ ή την CTE. Επειδή όμως η CTE λειτουργεί στη βάση της συναίνεσης σπάνια είναι σε θέση να παράγει συγκεκριμένες προτάσεις που μπορούν να υλοποιηθούν. Δεδομένου ότι η συναίνεση είναι απίθανη, η ερμηνεία της θέσης των ΜΕΑs στους κανόνες του ΠΟΕ είναι πιο πιθανό να προκύψει από τους δικαιοδοτικούς μηχανισμούς όπως είναι ο ΜΕΔ παρά από τους πολιτικούς όπως η CTE.

Το δεύτερο μοντέλο εμπορικών οργανισμών είναι αυτό όπου θεσπίζονται σαφείς κανόνες για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών ζητημάτων με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την NAFTA. Η NAFTA όντως ενσωματώνει τις περιβαλλοντικές εξαιρέσεις του ΠΟΕ (NAFTA, 1993, Article 2101), παρόλα αυτά όμως περιλαμβάνει προϋποθέσεις σύμφωνα με τις οποίες αποζημιώνει εταιρίες που έχουν υποστεί ζημία από αλλαγές στους περιβαλλοντικούς κανόνες, το οποίο με τη σειρά του μπορεί να σημαίνει ότι οι εξαιρέσεις στην πράξη είναι λιγότερες φιλικές προς το περιβάλλον από ότι είναι στο πλαίσιο του ΠΟΕ (NAFTA, 1993, Chapter 11). Η περιβαλλοντική καινοτομία στη NAFTA είναι μια συμπληρωματική συμφωνία, η επονομαζόμενη Βορειαμερικανική Συμφωνία για την Περιβαλλοντική Προστασία (North American Agreement on Environmental Cooperation- NAAEC). Αυτή η συμφωνία ασχολείται ρητά με τη περιβαλλοντική ρύθμιση συνιστώντας το περιβαλλοντικό κανονιστικό πλαίσιο της NAFTA.

Επιπλέον, εκτός του ΠΟΕ και της NAFTA ο μεγάλος αριθμός υφιστάμενων περιφερειακών και διμερών εμπορικών συμφωνιών συνιστούν ένα ιδιαίτερου ενδιαφέροντος «εργαστήρι» διαφορετικών προσεγγίσεων στο θέμα της περιβαλλοντικής προστασίας.

Ο Barkin πιστεύει ότι το μοτίβο των υφιστάμενων περιφερειακών οργανώσεων φαίνεται να επιβεβαιώνει τις προσδοκίες για τάσεις είτε προς το μοντέλο εξαιρέσεων είτε προς το μοντέλο των περιβαλλοντικών κανόνων αντίστοιχα. Ακολουθώντας το παράδειγμα της NAFTA οι ΗΠΑ έχουν εμπλακεί σε μια σειρά από διμερείς και μικρών ομάδων εμπορικές διαπραγματεύσεις με αναπτυσσόμενες χώρες. Αυτές οι συμφωνίες τείνουν να

συμπεριλαμβάνουν σαφείς συμπληρωματικές περιβαλλοντικές συμφωνίες στα πρότυπα της NAAEC. Οι εν λόγω αναπτυσσόμενες χώρες δεν έχουν την τάση να προτιμούν τέτοιες συμπληρωματικές συμφωνίες όμως οι ΗΠΑ τις παρουσιάζουν ως take-it-or-leave-it. Άλλες περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες όπως η ASEAN τείνουν να ακολουθούν το μοντέλο εξαιρέσεων του ΠΟΕ (ASEAN, 1992, Article 9). Η συμφωνία μεταξύ των ΗΠΑ, πέντε κεντροαμερικανικών χωρών και της Δομινικανής Δημοκρατίας (DR-CAFTA) ακολουθεί τη μέση οδό δανειζόμενη τη γλώσσα σχετικά με την κούρσα προς τα κάτω σε ότι αφορά τους περιβαλλοντικούς κανονισμούς και την ανάγκη να επιβάλει το περιβαλλοντικό δίκαιο της NAFTA αλλά αποτυγχάνει να δημιουργήσει θεσμικούς μηχανισμούς για την επιβολή τους.

Υπάρχουν επίσης πολλές συμφωνίες όπως αυτή που υπογράφηκε από τον Καναδά με τη Χιλή και την Κόστα Ρίκα αλλά και από το Μεξικό με τη Χιλή. Όλες έχουν ακολουθήσει το παράδειγμα της NAFTA η οποία έχει υιοθετήσει συγκεκριμένη γλώσσα σε ότι αφορά τη σχέση της με διάφορες MEAs⁶⁹.

Σε αυτό το σημείο δεν πρέπει να παραληφθεί να γίνει μια μικρή αναφορά στην ΕΕ καθώς είναι ο μόνος οργανισμός περιφερειακής ολοκλήρωσης, ο οποίος έχει σημαντικές εξουσίες στο να ρυθμίζει τόσο το διεθνές εμπόριο όσο και τα θέματα περιβαλλοντικής διαχείρισης. Σε ότι αφορά τη σχέση εμπορίου περιβάλλοντος η ΕΕ μοιάζει πιο πολύ με ομοσπονδιακό κράτος όπως οι ΗΠΑ ή ο Καναδάς, όπου τα διαφορετικά επίπεδα της κυβέρνησης έχουν εξουσία επί διαφορετικών πτυχών της περιβαλλοντικής πολιτικής.

3.1.1 Διεθνές εμπορικό σύστημα-ΠΟΕ

Στο πλαίσιο του ΠΟΕ δεν υφίσταται μια γενική συμφωνία για το περιβάλλον. Παρόλα αυτά ο ΠΟΕ ως ένας από τους βασικούς πυλώνες της διεθνούς οικονομικής διακυβέρνησης επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την υπάρχουσα περιβαλλοντική διακυβέρνηση⁷⁰. Ήδη στο προοίμιο της Συμφωνίας του Μαρακές για την ίδρυση του οργανισμού αναφέρεται η ανάγκη προώθησης της βιώσιμης ανάπτυξης και της προστασίας και διατήρησης του περιβάλλοντος με ένα τρόπο συμβατό προς τα διάφορα επίπεδα της εθνικής οικονομικής ανάπτυξης των χωρών μελών, ο οργανισμός εξακολουθεί να μην είναι ένας φορέας αρμόδιος για την προστασία του περιβάλλοντος. Ωστόσο ορισμένες βασικές διατάξεις της GATT καθώς και των συμφωνιών που

⁶⁹ UNEP, (2005), op. cit., p. 98.

⁷⁰ Καραγεώργου, (2006), op. cit., pp. 184-185.

ολοκληρώθηκαν με το τέλος του Γύρου της Ουρουγουάης το 1994, δημιουργούν σημαντικό πλέγμα ενεργειών για τη προστασία του περιβάλλοντος. Σε γενικές γραμμές θεωρείται ευκατάρτη η ισορροπία κανόνων διεθνούς εμπορίου και περιβαλλοντικών ρυθμίσεων και στοχεύσεων, χωρίς να είναι αντικείμενο στοχευμένης επιδίωξης. Άλλωστε στον ΠΟΕ ορισμένοι περιορισμοί στο διεθνές εμπόριο για λόγους προστασίας του περιβάλλοντος, είχαν στο παρελθόν θεωρηθεί ως ένα είδος συγκεκαλυμμένου προστατευτισμού⁷¹.

Στο πλαίσιο της λειτουργίας του ΠΟΕ και των ειδικών συμφωνιών του, μπορούν να εντοπιστούν τα παρακάτω κύρια στοιχεία.

3.1.1.1 GATT

Ένας σημαντικός αριθμός διατάξεων της GATT του 1994⁷², παρουσιάζει άμεση συνάφεια με ζητήματα που έχουν στενή σχέση με την περιβαλλοντική προστασία. Πιο συγκεκριμένα, τα άρθρα I και III της GATT συνιστούν εκφάνσεις της αρχής της μη διάκρισης, της βασικής αρχής του πολυμερούς εμπορικού συστήματος, η οποία έχει δύο συστατικά στοιχεία: την ρήτρα του μάλλον ευνοούμενου κράτους (άρθρο I) και την αρχή της εθνικής μεταχείρισης (άρθρο III). Η ρήτρα του μάλλον ευνοούμενου κράτους συνεπάγεται πως εάν ένα κράτος μέλος του ΠΟΕ παραχωρήσει έναν ευνοϊκό δασμό ή άλλο πλεονέκτημα σε προϊόντα άλλου κράτους μέλους οφείλει αμέσως και άνευ όρων να επεκτείνει αυτό το πλεονέκτημα στα ομοειδή προϊόντα των υπολοίπων κρατών μελών. Η αρχή της εθνικής μεταχείρισης (άρθρο III) απαιτεί από τα κράτη μέλη να μεταχειρίζονται τα εισαγόμενα προϊόντα με τον ίδιο τρόπο που αντιμετωπίζουν τα ομοειδή εγχώρια παραγόμενα. Η αρχή της μη διάκρισης λοιπόν σε ότι αφορά περιβαλλοντικά ζητήματα σχετιζόμενα με το εμπόριο εξασφαλίζει ότι οι εθνικές πολιτικές προστασίας του περιβάλλοντος δεν υλοποιούνται με την προοπτική της αυθαίρετης διάκρισης μεταξύ εισαγόμενων και εγχωρίως παραγόμενων ομοειδών προϊόντων ή μεταξύ όμοιων προϊόντων, τα οποία εισάγονται από διαφορετικούς εμπορικούς εταίρους. Αποτρέπει δηλαδή την κατάχρηση των περιβαλλοντικών πολιτικών και τη χρήση τους ως συγκεκαλυμμένων εμπορικών περιορισμών.⁷³

⁷¹ Βλ. σχετικά κεφ.1.1 και Καραγεώργου, (2006), *op. cit.*, p. 186-7.

⁷² Μετεξέλιξη της GATT 1947→ Η GATT του 1994 συμπεριέλαβε την GATT του 1947 και όλα τα νομικά μέσα που είχαν θεσπιστεί πριν από τη συμφωνία για τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (ΠΟΕ).

⁷³ WTO, (2004), *op. cit.*, pp. 49-50.

Επιπλέον, το άρθρο XI της GATT προβλέπει την κατάργηση των ποσοτικών περιορισμών οι οποίοι εισάγονται ή διατηρούνται από τις χώρες κατά την εισαγωγή ή εξαγωγή προϊόντων. Η απαγόρευση τέτοιων περιορισμών βασίζεται στο γεγονός ότι προκαλούν πολύ μεγαλύτερες στρεβλώσεις στο εμπόριο από ότι οι δασμοί. Το συγκεκριμένο άρθρο αφορά στη συζήτηση γύρω από τη σχέση εμπορίου και το περιβάλλοντος λόγω του ότι έχει παραβιαστεί από έναν αριθμό περιβαλλοντικών διαφορών στις οποίες χώρες όπου έχουν επιβληθεί απαγορεύσεις κατά την εισαγωγή ορισμένων προϊόντων. Επίσης, θεωρητικά μπορεί να οδηγήσει σε σύγκρουση με τους εμπορικούς μηχανισμούς σε ορισμένες MEAs, όπως για παράδειγμα η Σύμβαση της Βασιλείας και η CITES επιβάλλουν άδειες ή επιτρέπουν προϋποθέσεις για το εμπόριο των υλικών τα οποία ελέγχουν.⁷⁴

Τέλος, οι Γενικές Εξαιρέσεις της GATT που εμπεριέχονται στο άρθρο XX προβλέπουν μια σειρά ειδικών εξαιρέσεων από τις υποχρεώσεις της GATT ακόμη και από αυτές που απορρέουν από τα προαναφερθέντα άρθρα. Δύο είδη εξαιρέσεων είναι ιδιαίτερος σχετικές με μέτρα που αφορούν στη περιβαλλοντική προστασία, το άρθρο XX(β) και το XX(η):

«Υπό την προϋπόθεση ότι τα κατωτέρω μέτρα δεν εφαρμόζονται κατά τρόπον ώστε να αποτελέσουν είτε μέσο αυθαιρέτου ή αδικαιολογήτου διακρίσεως μεταξύ χωρών ευρισκόμενων υπό τας αυτάς συνθήκας, είτε κεκαλυμμένον περιορισμόν του διεθνούς εμπορίου, οι διατάξεις της παρούσης Συμφωνίας δεν δύνανται να ερμηνευθώσι ως απαγορεύουσαι την καθιέρωση ή την εφαρμογήν παρά τινός συμαβλλομένου μέρους μέτρων:

β) αναγκαίων προς προστασίαν της ζωής ή της υγείας των ανθρώπων, των ζώων ή των φυτών.

η) αφορώντων την συντήρησιν φυσικών πόρων δυνάμενων να εξαντληθώσι, εφ'όσον τα τοιαύτα μέτρα εφαρμόζονται εν συνδυασμώ προς περιορισμούς της εγχώριας παραγωγής ή καταναλώσεως...⁷⁵»

Ένα συμβαλλόμενο μέρος το οποίο θέλει να κάνει χρήση των περιβαλλοντικών εξαιρέσεων του άρθρου XX θα πρέπει να αποδείξει αρχικά ότι το μέτρο που έλαβε εμπίπτει στους ορισμούς των παραγράφων (β) και (η) και στη συνέχεια ότι ικανοποιεί τις προϋποθέσεις

⁷⁴ UNEP, (2005), op. cit., p. 36.

⁷⁵ Στεφάνου, Κ., Γκόρτσος, Χ., (2005), Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, p. 405.

του Προοιμίου. Η παράγραφος (β) επιβάλλει την απόδειξη της αναγκαιότητας (necessity test) λήψης του μέτρου για την προστασία του περιβάλλοντος καθώς επίσης και ότι το μέτρο που υιοθετήθηκε είναι μεταξύ άλλων διαθέσιμων μέτρων το λιγότερο περιοριστικό για το εμπόριο (least trade-restrictive). Η εφαρμογή του άρθρου XX(η) απαιτεί από τα κράτη να αποδείξουν ότι η πολιτική των μέτρων τα οποία υιοθετούν, εμπίπτει στη διατήρηση των εξαντλούμενων φυσικών πόρων και ότι εφαρμόζονται σε συνδυασμό με περιορισμούς στην εγχώρια παραγωγή ή κατανάλωση. Αφού αποδειχθούν τα παραπάνω μένει να καταδειχθεί ότι το μέτρο συμβαδίζει με τους όρους του Προοιμίου. Δηλαδή ότι δε συνιστά αυθαίρετη ή αδικαιολόγητη διάκριση μεταξύ χωρών όπου επικρατούν οι ίδιες συνθήκες και αντίστοιχα κεκαλυμμένο περιορισμό στο εμπόριο.

3.1.1.2 Άλλες Συμφωνίες στο πλαίσιο του ΠΟΕ

Πέρα από τη GATT, η περιβαλλοντική παράμετρος μπορεί να εντοπιστεί και σε έναν αριθμό εκ των πολυμερών συμφωνιών που έγιναν αντικείμενο διαπραγμάτευσης στο Γύρο της Ουρουγουάης. Η πρώτη από αυτές είναι η Συμφωνία για τα Τεχνικά Εμπόδια στο Εμπόριο (Technical Barriers on Trade Agreement), η οποία επιδιώκει να διασφαλίσει ότι οι τεχνικές προδιαγραφές των προϊόντων καθώς και οι διαδικασίες αξιολόγησης συμμόρφωσης (conformity assessment procedures) δε δημιουργούν πρόσθετα μη αναγκαία εμπόδια στο διεθνές εμπόριο. Στο Προοίμιο της συμφωνίας αναγνωρίζεται το δικαίωμα των κρατών να θεσπίζουν τέτοια μέτρα στο βαθμό που θεωρούνται θεμιτά, όπως για την προστασία της υγείας ή της ασφάλειας των προσώπων ή για την προστασία του περιβάλλοντος (άρθρο 2.2). Επίσης, η συμφωνία καλεί για την μη διάκριση των εθνικών προϊόντων έναντι ομοειδών εισαγόμενων λόγω των τεχνικών κανονισμών και προδιαγραφών. Παράλληλα, ενθαρρύνει τα μέλη να προβούν σε εναρμόνιση των τεχνικών προδιαγραφών και διαδικασιών με τα διεθνή πρότυπα.⁷⁶

Η Συμφωνία για την εφαρμογή των Υγειονομικών και Φυτοϋγειονομικών μέτρων (Sanitary and Phytosanitary Agreement) σχεδιάστηκε για να συμπληρώσει την Συμφωνία για τα Τεχνικά Εμπόδια καλύπτοντας ένα πιο περιορισμένο φάσμα μέτρων. Καλύπτει λοιπόν τα μέτρα που λαμβάνονται από τις χώρες για την ασφάλεια των τροφίμων και την υγεία και ασφάλεια ανθρώπων, ζώων και φυτών. Αναγνωρίζει στα κράτη μέλη το δικαίωμα να υιοθετούν τέτοια μέτρα εφόσον βασίζονται σε επιστημονική αξιολόγηση του κινδύνου, είναι αναγκαία για την προστασία της ζωής ή της υγείας των ανθρώπων, των ζώων και των φυτών και δεν δημιουργούν

---

⁷⁶ WTO, (2004), op. cit., pp. 54-50.

αυθαίρετες ή αδικαιολόγητες διακρίσεις μεταξύ χωρών όπου επικρατούν οι ίδιες συνθήκες. Το άρθρο 5.7 της συμφωνίας επιτρέπει στα μέλη να λαμβάνουν υγειονομικά και φυτοϋγειονομικά μέτρα σε περιπτώσεις κατά τις οποίες τα επιστημονικά δεδομένα είναι ανεπαρκή, υπό την προϋπόθεση ότι θα είναι προσωρινής φύσεως και ότι έχει διεξαχθεί μια αντικειμενική αξιολόγηση κινδύνου.⁷⁷

Η Γενική Συμφωνία για τις Συναλλαγές στον Τομέα των Υπηρεσιών (General Agreement on Trade in Services- GATS) περιλαμβάνει και αυτή όπως και η GATT μια ρήτρα Γενικών Εξαιρέσεων (άρθρο XIV). Έτσι για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων το άρθρο XIV(β) επιτρέπει στα κράτη μέλη να υιοθετήσουν ασυνεπή μέτρα πολιτικής προς την GATS υπό την προϋπόθεση ότι είναι αναγκαίο για την προστασία της ζωής ή της υγείας των ανθρώπων, των ζώων ή των φυτών και εφόσον δεν αποτελούν αυθαίρετες ή αδικαιολόγητες διακρίσεις και δε συνιστούν συγκεκριμένο περιορισμό στο διεθνές εμπόριο.(ταυτοσημία με προοίμιο άρθρου XX και της (β) παραγράφου της GATT).⁷⁸

Η Συμφωνία για τα Δικαιώματα Πνευματικής Ιδιοκτησίας στον Τομέα του Εμπορίου (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights- TRIPS) η οποία σχεδιάστηκε για την ενίσχυση της προστασίας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, ενσωματώνει την περιβαλλοντική συνιστώσα με ρητές αναφορές στο περιβάλλον, που περιέχονται στο Πέμπτο Μέρος της συμφωνίας για τις Ευρεσιτεχνίες. Ειδικότερα στο άρθρο 27.2 προβλέπεται πως τα μέλη μπορούν να αποκλείουν από το δικαίωμα της ευρεσιτεχνίας για λόγους προστασίας της ζωής ή της υγείας ανθρώπων, ζώων ή φυτών και αποφυγής σοβαρής βλάβης του περιβάλλοντος τις εφευρέσεις εκείνες των οποίων η χρησιμοποίηση για εμπορικούς σκοπούς είναι απαγορευμένη. Επιπλέον, σύμφωνα με το άρθρο 27.3 από το δικαίωμα ευρεσιτεχνίας αποκλείονται, εκτός από τους μικροοργανισμούς, τα φυτά και τα ζώα, όπως επίσης και κάθε βιολογική διαδικασία παραγωγής τους.⁷⁹

Τέλος, η Συμφωνία για την Γεωργία (Agreement on Agriculture) που στοχεύει στη σταδιακή μεταρρύθμιση του εμπορίου γεωργικών προϊόντων, εμπεριέχει αναφορές σχετικές με το περιβάλλον όπως αυτή που καταγράφεται στο Προοίμιο της σχετικά με τη δέσμευση των

---

⁷⁷ Ibid p. 56.

⁷⁸ UNEP, (2005), op. cit., pp. 85-87.

⁷⁹ WTO, (2004), op. cit., pp. 56-57.

μελών να μεταρρυθμίσουν τον γεωργικό τομέα με τρόπο ο οποίος συνάδει με την προστασία του περιβάλλοντος. Επιπρόσθετα, στο Παράρτημα II και στο άρθρο 12 προβλέπεται εξαίρεση από τον περιορισμό μέτρων εσωτερικής στήριξης τα οποία θα είναι λιγότερο στρεβλωτικά για το εμπόριο και θα τείνουν στην προστασία του περιβάλλοντος (“green box policies”).

Επιπλέον, πέρα από το νομικό επίπεδο των συμφωνιών του ΠΟΕ, η περιβαλλοντική παράμετρος βρίσκει μόνιμη θεσμική έκφραση στην Επιτροπή για το Εμπόριο και το Περιβάλλον (Committee on Trade and Environment- CTE) του ΠΟΕ. Η εν λόγω επιτροπή συστάθηκε με Υπουργική Απόφαση στο Μαρακές το 1994 έχοντας την εντολή (mandate) να προσδιορίσει τη σχέση εμπορικών και περιβαλλοντικών μέτρων με απώτερο στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη, αλλά και να κάνει τις κατάλληλες προτάσεις για τη βελτίωση της διάδρασης εμπορίου-περιβάλλοντος. Το πρόγραμμα εργασίας της CTE είναι ευρύτερο της EMIT και περιλαμβάνει δέκα ζητήματα.

- MEAs και κανόνες ΠΟΕ
- Επίλυση Διαφορών και MEAs
- Περιβαλλοντικές πολιτικές
- Φόροι, τεχνικοί κανονισμοί, σήμανση
- Διαφάνεια
- Πρόσβαση στην αγορά
- Εγχώρια απαγορευμένα προϊόντα
- Πνευματική ιδιοκτησία
- Υπηρεσίες
- Διευθετήσεις με ΜΚΟ

Ωστόσο με τη Διακήρυξη της Ντόχα, ο ρόλος της CTE αλλάζει και από ένα φόρουμ συζητήσεων εξελίσσεται σε φόρουμ διαπραγματεύσεων συνεισφέροντας στα αποτελέσματα της ατζέντα της Ντόχα⁸⁰.

3.1.2 NAFTA

Η NAFTA (North American Free Trade Agreement) αποτελεί έναν από τους πιο σημαντικούς οικονομικούς συνασπισμούς διεθνώς. Η συμφωνία για τη Ζώνη Ελεύθερου

---

⁸⁰ UNEP, (2005), op. cit., p. 29.

Εμπορίου που υπέγραψαν ο Καναδάς, οι ΗΠΑ και το Μεξικό τέθηκε σε ισχύ το 1994.⁸¹ Η παρούσα περιφερειακή οικονομική συνεργασία φαίνεται να βασίστηκε μάλλον σε πολιτικά παρά σε οικονομικά κίνητρα⁸², γεγονός το οποίο συνάδει και με την ένταξη της περιβαλλοντικής παραμέτρου στο πλαίσιο της, κατόπιν των έντονων πιέσεων της περιβαλλοντικής κοινότητας. Ειδικότερα είχε εκφραστεί η ανησυχία από πολλές περιβαλλοντικές ομάδες και εργατικά κινήματα στις ΗΠΑ και στον Καναδά ότι η ένταξη του Μεξικού, στο οποίο η επιβολή των περιβαλλοντικών κανονισμών είναι χαλαρή, σε μια ζώνη ελεύθερων συναλλαγών θα είχε τρεις πολύ σημαντικές συνέπειες για τις εμπορικές και επενδυτικές ροές στη Βόρεια Αμερική. Η πρώτη επίπτωση έχει να κάνει με το ότι τα μεξικάνικα προϊόντα θα απολάμβαναν ένα «άδικο» ανταγωνιστικό πλεονέκτημα εξαιτίας του χαμηλότερου κόστους της περιβαλλοντικής συμμόρφωσης στο Μεξικό. Η δεύτερη συνέπεια είναι ότι η ύπαρξη ενός τέτοιου πλεονεκτήματος θα μπορούσε αναπόφευκτα να προσελκύσει στο έδαφος του Μεξικού, πάλι με «άδικο» τρόπο, τις επενδύσεις εκείνες οι οποίες θα προορίζονταν για τους άλλους δυο εταίρους καθώς θα αποτελούσε καταφύγιο ρύπανσης (pollution haven). Τέλος, αναπόφευκτα λόγω των παραπάνω θα υπήρχε πίεση χαλάρωσης των εθνικών περιβαλλοντικών προτύπων στον Καναδά και στις ΗΠΑ ώστε οι επιχειρήσεις τους να παραμείνουν διεθνώς ανταγωνιστικές⁸³.

Η NAFTA, λοιπόν, όπως προαναφέρθηκε, αποτελεί το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα εμπορικού οργανισμού που θεσπίζει σαφείς κανόνες για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών ζητημάτων. Οι κυριότερες περιβαλλοντικές πτυχές της συμφωνίας της NAFTA αφορούν στη σχέση της (συμβατότητα) με τις διεθνείς περιβαλλοντικές δεσμεύσεις-υποχρεώσεις, τις επιπτώσεις των προδιαγραφών που θέτει σε σχέση με τα ήδη υπάρχοντα περιβαλλοντικά πρότυπα και τη διάταξή της, η οποία αντιμετωπίζει το θέμα των παραδείσων ρύπανσης για επενδύσεις⁸⁴.

---

⁸¹ Είχε προηγηθεί, βέβαια, το 1988 συμφωνία ελεύθερων συναλλαγών μεταξύ ΗΠΑ και Καναδά (CUSFTA : Canada – US Free Trade Agreement). Βλ. North American Free Trade Agreement-About NAFTA, http://www.naftanow.org/about/default_en.asp

⁸² Η ανάγκη για την εξασφάλιση της σταθερότητας στα νότια σύνορα των ΗΠΑ έφεραν την ανάγκη για περαιτέρω οικονομική συνεργασία με τη δημιουργία της NAFTA.

⁸³ Saunders, J. O., (1994), NAFTA and the North American Agreement on Environmental Cooperation: A New Model for International Collaboration on Trade and the Environment, *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*, vol.5, no. 2, Summer, 273-304, pp. 275-278.

⁸⁴ Ibid p. 306

Η NAFTA πρωτοπόρησε έχοντας συγκεκριμένη γλώσσα για τη σχέση της με διάφορες πολυμερείς περιβαλλοντικές συμφωνίες. Όταν υπάρχει σύγκρουση μεταξύ του δικαίου της NAFTA και των υποχρεώσεων ορισμένων MEAs οι οποίες σχετίζονται με το εμπόριο (Σύμβαση της Βασιλείας, CITES και Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ) οι τελευταίες υπερισχύουν με δεδομένο ότι τα μέτρα που επιλέγονται είναι τα λιγότερο ασυνεπή προς τις υποχρεώσεις της NAFTA.⁸⁵

Η περιβαλλοντική καινοτομία της NAFTA είναι μια συμπληρωματική συμφωνία, η επονομαζόμενη Βορειοαμερικανική Συμφωνία για την Περιβαλλοντική Προστασία (North American Agreement on Environmental Cooperation- NAAEC) η οποία ασχολείται ρητά με τη περιβαλλοντική ρύθμιση (τους περιβαλλοντικούς κανονισμούς), συνιστά δηλαδή το περιβαλλοντικό κανονιστικό πλαίσιο της NAFTA (CEC, 1993). Θέτει περιβαλλοντικούς στόχους μεταξύ των οποίων η βιώσιμη ανάπτυξη, η αυξημένη συνεργασία για τη προστασία και διατήρηση του περιβάλλοντος, η ενισχυμένη συμμόρφωση και επιβολή των περιβαλλοντικών προδιαγραφών.⁸⁶

Η NAAEC έχει δυο βασικά στοιχεία. Το πρώτο είναι ότι απαιτεί από τα μέλη της NAFTA να επιβάλουν αποτελεσματικά τους περιβαλλοντικούς τους κανόνες. Η Συμφωνία δεν προσδιορίζει ποιοι πρέπει να είναι αυτοί οι κανόνες. Υπογραμμίζει ότι «κάθε μέλος θα πρέπει να διασφαλίζει ότι οι νόμοι και οι κανονισμοί του παρέχουν υψηλά επίπεδα περιβαλλοντικής προστασίας» (CEC, 1993, Article 3). Η Συμφωνία δεν διευκρινίζει επίσης το πώς νοούνται τα υψηλά επίπεδα, αλλά προβλέπει ότι άτομα και επιχειρήσεις πληττόμενα από την περιορισμένη επιβολή περιβαλλοντικών κανονισμών έχουν νόμιμο δικαίωμα προσφυγής στη δικαιοσύνη. Το δεύτερο συστατικό στοιχείο της NAAEC είναι η ίδρυση ενός νέου θεσμού, της Επιτροπής για την Περιβαλλοντική Συνεργασία (Committee for Environmental Cooperation- CEC). Ο εν λόγω θεσμός επιβλέπει τις εμπορικές και περιβαλλοντικές πτυχές της NAFTA και συνδράμει στο συντονισμό και επιβολή του περιβαλλοντικού δικαίου εντός της NAFTA. Η CEC διαφέρει από την CTE καθώς η τελευταία έχει περισσότερο εκτελεστική παρά νομοθετική λειτουργία. Στελεχώνεται από άτομα και όχι από μέλη κυβερνήσεων, το δε έργο τους είναι η εφαρμογή πολιτικής παρά η δημιουργία πολιτικής. Υπάρχει διάσταση απόψεων σχετικά με το πόσο αποτελεσματική είναι η CEC από τη δημιουργία της μέχρι τώρα, αλλά λίγοι θα διαφωνούσαν

---

⁸⁵ UNEP, (2005), op. cit., p. 98.

⁸⁶ Saunders, op. cit., p. 284.

στο ότι προσεγγίζει τη σχέση εμπορικών και περιβαλλοντικών ζητημάτων με τρόπο διαφορετικό από το μοντέλο εξαιρέσεων του ΠΟΕ⁸⁷. Παρόλη την αξιολογημένη προσοχή, η οποία καταδεικνύεται με τη σύστασή της, ο ρόλος της είναι περιορισμένος⁸⁸.

Καταληκτικά, η NAFTA θα μπορούσε να ειπωθεί ότι αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα συντονισμένης και μέχρι ενός σημείου αποτελεσματικής δράσης της περιβαλλοντικής κοινότητας στο να θέτει τα περιβαλλοντικά ζητήματα στην ατζέντα του διεθνούς εμπορίου, έστω και σε περιφερειακή κλίμακα, συνεισφέροντας κατά αυτόν τον τρόπο ως έναν βαθμό στο πρασίνισμα του⁸⁹. Επιπλέον, παρόλο που θεωρείται η πιο πράσινη εμπορική συμφωνία, δεν αποδεικνύεται ότι οι διατάξεις της έχουν προκαλέσει στρεβλώσεις καθώς οι εμπορικές ροές μεταξύ ΗΠΑ-Καναδά-Μεξικού δεν δείχνουν να έχουν μειωθεί. Το γεγονός αυτό φαίνεται να συγκρούεται με την κρατούσα αντίληψη ότι το περιβάλλον και η προστασία του χρησιμοποιούνται ως προκάλυμμα για την υιοθέτηση προστατευτισμού⁹⁰. Επίσης, η ίδρυση της Επιτροπής για την Περιβαλλοντική Συνεργασία θα μπορούσε να λειτουργήσει ως πρότυπο για άλλες διεθνείς συμφωνίες⁹¹ και οι περιβαλλοντικές διατάξεις της NAFTA να αποτελέσουν σημαντικά μαθήματα για το μέλλον του εμπορίου και του περιβάλλοντος.⁹²

3.2 Πολυμερείς Περιβαλλοντικές Συμφωνίες

Οι αναφορές των προηγούμενων υποκεφαλαίων (3.1 και 3.2) σκιαγράφησαν τη θεσμική αποτύπωση της σχέσης περιβάλλοντος-εμπορίου εντός των φορέων της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης. Στο παρόν κεφάλαιο έμφαση δίνεται στη θεσμική αποτύπωση της παραπάνω σχέσης στις Πολυμερείς Περιβαλλοντικές Συμφωνίες (Multilateral Environmental Agreements-MEAs).

Οι MEAs αποτελούν έναν από βασικούς πυλώνες του κανονιστικού πλαισίου της παγκόσμιας περιβαλλοντικής διακυβέρνησης⁹³. Πρόκειται για συμφωνίες μεταξύ κυβερνήσεων και παρέχουν μια πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση για την από κοινού αντιμετώπιση

---

⁸⁷ Barkin, *op. cit.*, pp. 319-320.

⁸⁸ Harris, J., (2004), *Trade and the Environment*, Global Development And Environment Institute, Tufts University, pp. 11-13.

⁸⁹ Saunders, *op. cit.*, pp. 273-274.

⁹⁰ Esty, *op. cit.*, p. 117.

⁹¹ Saunders, *op. cit.*, p. 289.

⁹² Housman, *op. cit.*, p. 422.

⁹³ Καραγεώργου, Β., (2006), *op. cit.*, p. 181.

περιβαλλοντικών προβλημάτων και προκλήσεων στη βάση της πολιτικής συναίνεσης και της επιστήμης.⁹⁴ Τα τελευταία χρόνια η σημασία και το πεδίο τους έχουν αυξηθεί σημαντικά καθώς η διεθνής κοινότητα προσπαθεί να αντιμετωπίσει τα ολοένα και περισσότερα παγκόσμια περιβαλλοντικά προβλήματα προς την κατεύθυνση της βιώσιμης ανάπτυξης.

Ο συνήθης τρόπος με τον οποίο εκφράζεται θεσμικά η αλληλεπίδραση εμπορίου και περιβάλλοντος στις MEAs αφορά στην ενσωμάτωση διατάξεων σχετικών με το εμπόριο. Αναγνωρίζοντας τις προκλήσεις και τις ευκαιρίες που δημιουργεί το διεθνές εμπόριο για το περιβάλλον, ορισμένες MEAs έχουν υιοθετήσει περιβαλλοντικά εργαλεία που εμπεριέχουν κάποιο βαθμό εμπορικής ρύθμισης, τα λεγόμενα εμπορικά μέτρα (trade related measures)⁹⁵. Τα εμπορικά μέτρα μπορεί να ποικίλουν από εμπορικές απαγορεύσεις, προδιαγραφές προϊόντων, διαδικασίες κοινοποίησης έως και προϋποθέσεις σήμανσης⁹⁶. Ο ρόλος τους για την επίτευξη των στόχων των MEAs συνίσταται στο ότι είναι μέρος του βασικού κανονιστικού συστήματος, ενθαρρύνοντας την καθολικότητα της ιδιότητας του μέλους, ενισχύοντας τη συμμόρφωση προς άλλες απαιτήσεις, και ενεργώντας κατά της μη συμμόρφωσης.⁹⁷ Βέβαια δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται σε απομόνωση από τις άλλες συναφείς πολιτικές. Η αποτελεσματικότητα των εμπορικών μέτρων για την επίτευξη των περιβαλλοντικών στόχων, ως εκ τούτου, θα πρέπει να εξετάζεται υπό το πρίσμα της συνολικής εικόνας πολιτικής κάθε πολυμερούς συμφωνίας.⁹⁸

Για τις ανάγκες της παρούσας ανάλυσης επιλέχθηκαν έξι MEAs με βάση τη θεματική και το περιεχόμενο των όρων τους, καθώς επίσης και λόγω της υπεροχής τους και της άμεσης ή έμμεσης εξέτασης τους στο πλαίσιο του ΠΟΕ, της Διάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη (UNCTAD), του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), και άλλων διεθνών φόρα.⁹⁹

---

⁹⁴ United Nations Environment Programme (UNEP), 2007, Trade-related measures and multilateral environmental agreements. p. 5.

⁹⁵ Ibid. p. 9. Αξίζει να σημειωθεί ότι περίπου μία στις δέκα ΠΠΣ περιλαμβάνουν διατάξεις που να αφορούν στο εμπόριο.

⁹⁶ Ibid, p. 11.

⁹⁷ Ibid, p. 17.

⁹⁸ Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), (1999), Trade Measures in Multilateral Environmental Agreements: Synthesis report of three case studies (Basel Convention, Montreal Protocol and CITES), (COM/ENV/ TD (98)127/FINAL), Paris: OECD, p. 5.

⁹⁹ UNEP, (2007), op. cit., p. 3.

3.2.1 CITES

Σύμβαση για το Διεθνές Εμπόριο των Απειλούμενων με Εξαφάνιση Ειδών (Convention on International Trade in Endangered Species- CITES). Τέθηκε σε εφαρμογή τον Ιούλιο του 1975 και ο κύριος στόχος της είναι να διασφαλίσει ότι το διεθνές εμπόριο συγκεκριμένων ειδών άγριων ζώων και φυτών δεν απειλεί την επιβίωσή τους.¹⁰⁰ Σχεδιάστηκε δηλαδή ως μια διεθνής προσπάθεια ρύθμισης της διεθνούς διακίνησης και εμπορίας ειδών της αυτοφύους χλωρίδας και άγριας πανίδας (συμπεριλαμβανομένων υβριδίων τους, δειγμάτων, ζωντανών ή νεκρών, μερών τους ή προϊόντων μερών και παραγώγων) που απειλούνται με εξαφάνιση¹⁰¹. Τα είδη που απειλούνται με εξαφάνιση απαριθμούνται στα τρία Παραρτήματα της σύμβασης και ανάλογα με το βαθμό επικινδυνότητας αφανισμού τους υπόκεινται σε διαφορετικούς εμπορικούς περιορισμούς. Οι εν λόγω περιορισμοί αναφέρονται σε γενικές απαγορεύσεις εμπορίας και διακίνησης ή αφορούν σε ένα σύστημα αδειοδότησης και πιστοποιητικών διακίνησης ή κατοχής των ειδών που βρίσκονται στη λίστα.

3.2.2 Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ

Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ (Montreal Protocol): Υιοθετήθηκε το 1987 και αποτελεί προσθήκη στη Σύμβαση της Βιέννης για την Προστασία της Στρατόσφαιρας (Vienna Convention for Protection of the Stratosphere). Το πρωτόκολλο έχει ως στόχο την προστασία της στιβάδας του στρατοσφαιρικού όζοντος¹⁰² και αναφέρεται στην ανάγκη να υιοθετηθούν τα κατάλληλα μέτρα για την προστασία της ανθρώπινης υγείας και του περιβάλλοντος έναντι των δυσμενών επιπτώσεων που προκύπτουν από την ανθρώπινη δραστηριότητα που μεταβάλλει την στιβάδα του όζοντος. Το βασικό εργαλείο εφαρμογής του είναι ο έλεγχος της παραγωγής και εμπορίου ουσιών που καταστρέφουν το όζον (ODS-ozone-depleting substances) αλλά και του εμπορίου προϊόντων που περιέχουν ελεγχόμενες ουσίες. Προβλέπει επίσης την επιβολή ελέγχων στις εισαγωγές και εξαγωγές προϊόντων τα οποία παράχθηκαν από ελεγχόμενες ουσίες αλλά δεν τις περιέχουν¹⁰³.

---

¹⁰⁰ Β λ. CITES website, "What is CITES?", <https://cites.org/eng/disc/what.php>

¹⁰¹ OECD, (1999), op. cit., pp. 8-9, 12-13.

¹⁰² Το στρατοσφαιρικό όζον προστατεύει τη ζωή στη Γη από την επιβλαβή υπεριώδη ακτινοβολία UV-B.

¹⁰³ OECD, (1999), op. cit., pp. 10-11, 14-16

3.2.3 Σύμβαση της Βασιλείας

Σύμβαση της Βασιλείας (Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal): Συνομολογήθηκε το 1989 και τέθηκε σε εφαρμογή το 1992 ως απόρροια της κατ' εξακολούθησης παράνομης απόρριψης τοξικών αποβλήτων των αναπτυγμένων χωρών σε χώρες της Αφρικής. Θεμελιώδεις στόχοι της είναι ο έλεγχος και η μείωση της διασυνοριακής μεταφοράς επικίνδυνων αποβλήτων και άλλων αποβλήτων που υπάγονται στις διατάξεις της Σύμβασης, η διάθεση και η επεξεργασία των αποβλήτων αυτών όσο το δυνατόν πλησιέστερα στην πηγή παραγωγής τους, η μείωση και ελαχιστοποίηση της παραγωγής τους, η περιβαλλοντικά ορθή διαχείριση των συγκεκριμένων αποβλήτων και η ενεργή προώθηση της μεταφοράς και χρήσης πιο καθαρών τεχνολογιών.¹⁰⁴ Σχετίζεται με το εμπόριο καθώς η εφαρμογή της μπορεί να έχει συνέπειες στο πολυμερές εμπορικό καθεστώς δεδομένου ότι ρυθμίζοντας τη διασυνοριακή διακίνηση επικίνδυνων αποβλήτων και άλλων αποβλήτων, θεσπίζει ένα ρυθμιστικό-κανονιστικό πλαίσιο για τις εισαγωγές και εξαγωγές των αποβλήτων αυτών.

3.2.4. Σύμβαση του Ρότερνταμ

Σύμβαση του Ρότερνταμ (Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent- PIC): Υπογράφηκε το 1998 και σχεδιάστηκε για να βοηθήσει τις χώρες να εποπτεύουν και να ελέγχουν τις εισαγωγές και εξαγωγές ορισμένων επικίνδυνων χημικών προϊόντων και φυτοφαρμάκων. Η βασική αρχή που διέπει την σύμβαση είναι η συναίνεση έπειτα από ενημέρωση, δηλαδή απαιτείται να έχει προηγηθεί η συναίνεση του εισαγωγέα προκειμένου να εξαχθεί ένα χημικό προϊόν που υπάγεται στη σύμβαση. Αποσκοπεί, λοιπόν, στην προώθηση της κοινής ευθύνης και προσπάθειας συνεργασίας στο διεθνές εμπόριο ορισμένων επικίνδυνων χημικών προϊόντων ώστε να προστατευτεί η ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον από πιθανή βλάβη. Επίσης, επιδιώκει να συνεισφέρει στην ορθή περιβαλλοντικά χρήση αυτών των εν λόγω προϊόντων διευκολύνοντας την ανταλλαγή πληροφοριών σχετικά με τα χαρακτηριστικά τους και τις ιδιότητές τους.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Basel Convention- Overview. <http://www.basel.int/TheConvention/Overview/tabid/1271/Default.aspx>

¹⁰⁵ Rotterdam Convention- Overview. <http://www.pic.int/TheConvention/Overview/tabid/1044/language/en-US/Default.aspx>

3.2.5 Πρωτόκολλο της Καρθαγένης

Πρωτόκολλο Καρθαγένης για την Βιοασφάλεια (Cartagena Protocol on Biosafety): Τέθηκε σε ισχύ το 2003 και είναι συμπληρωματική συμφωνία της Σύμβασης για την Βιοποικιλότητα. Διέπεται από την αρχή της προφύλαξης και παρέχει ένα πλαίσιο για την ασφαλή μεταφορά, χειρισμό και χρήση των ζώντων τροποποιημένων οργανισμών (living genetically modified organisms- LMOs) που παράγονται από τη σύγχρονη βιοτεχνολογία λαμβάνοντας υπόψη τους κινδύνους για τη διατήρηση και βιώσιμη χρήση της βιοποικιλότητας ή την ανθρώπινη υγεία.¹⁰⁶ Παρόλο που έχει έναν ευρύτερο σκοπό επικεντρώνεται στις διασυνοριακές διακινήσεις των LMOs ορίζοντας τις απαιτούμενες διαδικασίες (πχ αξιολόγηση κινδύνου) που πρέπει να ακολουθήσουν οι χώρες μέλη για την επιβολή περιορισμών στην εισαγωγή LMOs.

3.2.6 Σύμβαση της Στοκχόλμης

Σύμβαση της Στοκχόλμης (Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants-POPs): Τέθηκε σε εφαρμογή το 2004 και επικεντρώνεται στην προστασία της ανθρώπινης υγείας και του περιβάλλοντος από τους έμμοιους οργανικούς ρύπους (POPs), οι οποίοι είναι χημικές ουσίες που παραμένουν αναλλοίωτες στο περιβάλλον για μεγάλο χρονικό διάστημα, διαδίδονται σε μεγάλη γεωγραφική κλίμακα, συσσωρεύονται στους λιπώδεις ιστούς των ζώντων οργανισμών και είναι τοξικές για τον άνθρωπο και την άγρια φύση.¹⁰⁷ Η σύμβαση βασίζεται στην αρχή της προφύλαξης και επιδιώκει να εξαλείψει ή και να περιορίσει την παραγωγή και τη χρήση των POPs. Για να επιτύχει τον σκοπό της αυτό περιέχει μέτρα που αφορούν στο εμπόριο.

Πρωτόκολλο του Κιότο

Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει και μια αναφορά στο Πρωτόκολλο του Κιότο (United Nations Framework Convention on Climate Change -UNFCCC) που τέθηκε σε εφαρμογή το 2005 και αφορά στον περιορισμό του φαινομένου του θερμοκηπίου. Το εν λόγω πρωτόκολλο παρόλο που δεν περιλαμβάνει διατάξεις σχετικές με το εμπόριο θεωρείται ότι μπορεί να έχει δευτερογενή επίδραση στο εμπόριο δεδομένου ότι τα συμβαλλόμενα κράτη εκπληρώνοντας τις προβλεπόμενες

¹⁰⁶ CBD website, The Cartagena Protocol: About the Protocol. <http://bch.cbd.int/protocol/background/>

¹⁰⁷ POPS website, Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants: Overview. <http://chm.pops.int/TheConvention/Overview/tabid/3351/Default.aspx>

υποχρεώσεις τους θα πρέπει να υιοθετήσουν εγχώριες πολιτικές και μέτρα με σημαντικό αντίκτυπο στο εμπόριο¹⁰⁸.

---

¹⁰⁸ UNEP, (2005), op. cit., p. 53.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Πεδία σύγκρουσης

Το εν λόγω κεφάλαιο, κατόπιν της προηγηθείσας παράθεσης του γενικότερου πλαισίου γύρω από την πολυεπίπεδη σχέση και αλληλεπίδραση του διεθνούς εμπορίου και της προστασίας του περιβάλλοντος, επικεντρώνεται ειδικότερα στα πεδία της σύγκρουσης τα οποία στην ουσία είναι εκείνα που αναζωπυρώνουν την όποια συζήτηση και προβληματική γύρω από το συγκεκριμένο δίπολο. Οι εκφάνσεις αυτής της σύγκρουσης συνίστανται στο εάν οι περιβαλλοντικές προδιαγραφές (environmental standards) αποτελούν αδικαιολόγητο περιορισμό στο ελεύθερο εμπόριο, στην ύπαρξη trade restricting measures στις MEAs σε συνάρτηση με τη συμβατότητα τους με τους κανονισμούς του ΠΟΕ και τέλος στη σχέση της αρχής της προφύλαξης με τους κανόνες του διεθνούς εμπορίου. Επίσης, η αναφορά που ακολουθεί εξυπηρετεί τους σκοπούς του δεύτερου μέρους της παρούσας εργασίας το οποίο καταπιάνεται με την ειδικότερη πτυχή της αρχής της προφύλαξης ως μια από τις διαστάσεις της υπάρχουσας σύγκρουσης.

4.1 Περιβαλλοντικές προδιαγραφές

Το ζήτημα των περιβαλλοντικών προδιαγραφών, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, εμπίπτει στο επίπεδο της νομικής και πολιτικής διασύνδεσης, δηλαδή της αλληλεπίδρασης μεταξύ των κανόνων εμπορίου και του περιβαλλοντικού δικαίου. Οι περιβαλλοντικές προδιαγραφές που υιοθετούνται σε εθνικό επίπεδο αφορούν στη διάκριση με βάση τις διαδικασίες και μεθόδους παραγωγής PPM (processes and production methods), την επίδρασή τους στα επίπεδα ανταγωνιστικότητας μεταξύ των κρατών αλλά και τη διαμόρφωση πολιτικής σε περιπτώσεις αβεβαιότητας.¹⁰⁹ Το ερώτημα που εγείρεται είναι κατά πόσο οι περιβαλλοντικές προδιαγραφές αποτελούν αδικαιολόγητο περιορισμό στο ελεύθερο εμπόριο δεδομένου ότι εντάσσονται στην κατηγορία των μη δασμολογικών εμποδίων.

Οι PPMs είναι τα στάδια και οι διαδικασίες από τις οποίες διέρχεται ένα προϊόν κατά τη διάρκεια παραγωγής του προτού καταλήξει στην αγορά. Όπως μπορεί να γίνει αντιληπτό αυτές οι διαδικασίες έχουν περιβαλλοντικό αντίκτυπο ο οποίος ποικίλει ακριβώς λόγω των διαφορετικών μεθόδων που ακολουθούνται. Επί παραδείγματι κάποιες PPMs μπορεί να

---

¹⁰⁹ UNEP, (2005), p. 53.

επηρεάζουν τη βιοποικιλότητα, άλλες τη χρήση ενέργειας, ορισμένες την άγρια ζωή κλπ. Επίσης, μια τεχνική διάκριση που έχει προκύψει αναφορικά με τις PPMs είναι μεταξύ διαδικασιών και μεθόδων παραγωγής που βασίζονται στο προϊόν (product-related PPM) και εκείνων που δεν βασίζονται στο προϊόν (non-product-related PPM). Η εν λόγω διάκριση αφορά στο κατά πόσο οι PPMs επηρεάζουν το τελικό προϊόν, δηλαδή αν δυο διαφορετικές PPM προσδίδουν χαρακτηριστικά διαφορετικά στο τελικό προϊόν ώστε αυτό να χρησιμοποιείται, να διαχειρίζεται ή να διατίθεται διαφορετικά.¹¹⁰

Οι εμπορικοί κανόνες από τη μια δεν αμφισβητούν, εντός ορίων πάντα όπως πχ συμβαίνει με τη Συμφωνία SPS, το δικαίωμα των κρατών να προβαίνουν σε διακρίσεις σχετικά με τις product-related PPMs. Από την άλλη, όμως υποστηρίζεται ότι ο τρόπος παραγωγής δύο προϊόντων, που ως τελικά είναι ίδια, δεν διαφοροποιεί το ένα από το άλλο και θεωρούνται «ομοειδή προϊόντα». Ενώ λοιπόν τα μέτρα που λαμβάνονται και βασίζονται στις PPMs δεν νοούνται αυτομάτως ασυνεπή ως προς τους εμπορικούς κανόνες, στην πράξη η διάκριση βάσει των PPMs δημιουργεί ορισμένες δυσκολίες στο εμπορικό σύστημα καθώς μπορεί να λάβει διάσταση εμπορικού προστατευτισμού. Λόγου χάρη οι κυβερνήσεις επιβάλλουν συγκεκριμένες PPMs και στην προσπάθειά τους να προστατέψουν την ανταγωνιστικότητα των εγχώριων βιομηχανιών τους έναντι του ξένου ανταγωνισμού υπάρχει πιθανότητα να εισάγουν κανόνες που στην ουσία να τιμωρούν εκείνους τους παραγωγούς που δεν ακολουθούν τις συγκεκριμένες PPMs και να κάνουν διακρίσεις εις βάρος των εξαγόμενων προϊόντων τους.

Από περιβαλλοντικής απόψεως, αυτή η ευρεία χρήση μέτρων για την αντιμετώπιση ξένων PPMs μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την αναβάθμιση των περιβαλλοντικών συνθηκών, μιας και ο τρόπος παραγωγής ενός προϊόντος είναι ζωτικής σημασίας για την περιβαλλοντική διαχείριση και προστασία. Εντούτοις ορισμένες από τις προδιαγραφές που επιβάλλονται μπορεί να μην είναι κατάλληλες και εφαρμόσιμες για κάποιους ξένους ανταγωνιστές. Επιπλέον, οι αναπτυσσόμενες χώρες διατηρούν μια επιφυλακτική στάση ως προς το ζήτημα των PPMs δεδομένου ότι οι προτεραιότητές τους είτε σε οικονομικό είτε σε κοινωνικό επίπεδο, διαφέρουν παρασάγγας από εκείνες των αναπτυγμένων. Τέλος, οι αναπτυσσόμενες χώρες κατηγορούν για υποκρισία τις αναπτυγμένες σε ότι αφορά τις περιβαλλοντικές προδιαγραφές αφού μέχρι να φτάσουν στα επίπεδα ανάπτυξης και πλούτου που διαθέτουν σήμερα και που λόγω αυτών είναι

---

¹¹⁰ Ibid, p. 54.

σε θέση να διατηρούν υψηλές περιβαλλοντικές προδιαγραφές, χρειάστηκε πρώτα να κατασπαταλήσουν πολλούς εθνικούς και παγκόσμιους περιβαλλοντικούς πόρους.¹¹¹

Η επιβολή περιβαλλοντικών προδιαγραφών και γενικότερα η επιλογή της περιβαλλοντικής πολιτικής μιας χώρας επηρεάζει αλλά και επηρεάζεται μέσω του διεθνούς εμπορίου και των επενδύσεων από τις επιλογές των άλλων χωρών. Το γεγονός αυτό αντανakλάται στο ότι η επιβολή υψηλότερων περιβαλλοντικών προδιαγραφών σε εθνικό επίπεδο μεταβάλλει τη διεθνή ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων καθώς με την ενσωμάτωση του περιβαλλοντικού κόστους αυξάνεται η τιμή του τελικού προϊόντος πλήττοντας κυρίως τις επιχειρήσεις εκείνες που παρουσιάζουν υψηλό ποσοστό ρυπαντικής δραστηριότητας¹¹². Όπως έχει αναφερθεί και παραπάνω η απώλεια αυτής της ανταγωνιστικότητας θα μπορούσε να αντισταθμιστεί από την επιβολή περιορισμών στις εισαγωγές από χώρες με χαμηλότερες περιβαλλοντικές προδιαγραφές επιδεινώνοντας κατά επέκταση τους όρους εμπορίου. Για αυτόν τον λόγο, οι συμφωνίες SPS και TBT, με το θεματικό πεδίο εφαρμογής¹¹³ που καλύπτουν, αποσκοπούν στην εξισορρόπηση της κρατικής αυτονομίας στην επιβολή των προδιαγραφών με τη λογική ότι η απόλυτη ελευθερία στην καθιέρωση τους θα υπονόμει τους στόχους του ΠΟΕ περί περαιτέρω απελευθέρωσης του εμπορίου.

Σύμφυτη με τις περιβαλλοντικές προδιαγραφές είναι και η έννοια της κούρσας προς τα κάτω (race to the bottom) σύμφωνα με την οποία οι χώρες στην προσπάθειά τους να προσελκύσουν επενδύσεις θα χαμηλώσουν ή δεν θα επιβάλουν αποτελεσματικά περιβαλλοντικές προδιαγραφές στο εσωτερικό τους. Συνεπακόλουθα αυτό αποτελεί μια εκδοχή του pollution haven όπου υπό συνθήκες ελεύθερου εμπορίου οι επιχειρήσεις θα μετεγκατασταθούν σε χώρες με χαλαρούς περιβαλλοντικούς κανονισμούς ώστε να αποκτήσουν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα. Επίσης, δημιουργείται η ανησυχία ότι όσο παρουσιάζονται μεγαλύτερες ευκαιρίες μετεγκατάστασης τόσο θα μειώνεται το κίνητρο ανάπτυξης τεχνολογιών φιλικών προς το περιβάλλον από τις επιχειρήσεις.¹¹⁴ Επιπλέον, υπό την απειλή της μετεγκατάστασης είναι πιθανό να δημιουργηθεί ένα κλίμα κατά το οποίο οι ρυθμιστικές αρχές μιας χώρας να αποφεύγουν να

---

¹¹¹ Ibid, p. 56.

¹¹² Anderson, K., (1996), Environmental Standards and International Trade, World Bank's Annual Bank Conference on Development Economics, Washington, D.C., April 25-26, p. 7.

¹¹³ Βλ κεφάλαιο 3.

¹¹⁴ Anderson, op. cit., p.8.

προβούν στην ενδυνάμωση των περιβαλλοντικών τους νόμων, φοβούμενοι ότι θα οδηγήσουν σε φυγή τις υπάρχουσες επιχειρήσεις αλλά και ότι θα απωλέσουν ενδεχόμενες επενδύσεις.¹¹⁵

Ο αντίλογος σε ότι αφορά την κούρσα προς τα κάτω είναι η κούρσα προς την κορυφή (race to the top) όπου το εμπόριο και ο ανταγωνισμός μπορούν να προκαλέσουν βελτίωση των περιβαλλοντικών προδιαγραφών μεταξύ άλλων μέσω του λεγόμενου California effect. Επιπρόσθετα, όσον αφορά την υπόθεση του pollution haven οι ερευνητές έχουν καταλήξει στην εύρεση λίγων στοιχείων συσχέτισης καθώς κατά τη διαδικασία μετεγκατάστασης μιας επιχείρησης τα περιβαλλοντικά κόστη είναι μόνο ένας από μια ευρεία λίστα παραγόντων συνιστώντας μόλις το δυο με τρία τοις εκατό από τα συνολικά κόστη που έχει να αντιμετωπίσει μια επιχείρηση.¹¹⁶

4.2 Trade restricting measures

Η αλληλεπίδραση ανάμεσα στους κανόνες του διεθνούς εμπορίου και των Πολυμερών Περιβαλλοντικών Συμφωνιών συνιστά μια ειδικότερη εκδοχή της ευρύτερης συγκρουσιακής σχέσης μεταξύ του εμπορίου και του περιβάλλοντος και πιο συγκεκριμένα οι διατάξεις εκείνες των MEAs που σχετίζονται με πτυχές του διεθνούς εμπορίου. Όπως παρατέθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο κάποιες MEAs ενσωματώνουν διατάξεις που αφορούν στο εμπόριο προς εξυπηρέτηση ορισμένων σκοπών σχετικών με το θεματικό πεδίο εφαρμογής τους (πχ η CITES που ρυθμίζει το εμπόριο επαπειλούμενων ειδών). Επίσης, τα σχετιζόμενα με το εμπόριο μέτρα (trade-related measures) εντάσσονται στην ίδια κατηγορία.(πχ η σηματοδότηση προϊόντων). Γενικότερα, η χρήση εμπορικών μέτρων στις πολυμερείς περιβαλλοντικές συμφωνίες θα μπορούσε να θεωρηθεί ως τακτική καρότου και μαστιγίου για την προσέλκυση συμβαλλόμενων μερών στην υπογραφή τέτοιων συμφωνιών αλλά και για κυρώσεις στους μη υπογράφοντες.¹¹⁷

Στο πλαίσιο της χρήσης των μέτρων αυτών εξετάζεται η συμβατότητα των διατάξεων των MEAs, που επιβάλλουν ή ενθαρρύνουν τα μέρη να περιορίσουν, να ρυθμίσουν ή να θέσουν υπό όρους το διεθνές εμπόριο, ως μέρος των εργαλείων που έχουν στη διάθεσή τους για την επίτευξη των στόχων τους, με τους κανόνες του ΠΟΕ. Τα άρθρα I (ρήτρα του μάλλον ευνοούμενου κράτους) , III (αρχή της εθνικής μεταχείρισης) και XI (κατάργηση ποσοτικών

---

¹¹⁵ UNEP, (2005), pp. 57-58.

¹¹⁶ Ibid, p. 57.

¹¹⁷ Anderson, op. cit., p. 9.

περιορισμών) περιγράφουν τις υποχρεώσεις των μελών έναντι των αγαθών που εμπορεύονται μεταξύ τους. Αν ωστόσο μια περιβαλλοντική συμφωνία προβλέπει ότι τα μέρη μπορούν να κάνουν χρήση περιοριστικών ως προς το εμπόριο μέτρων έναντι άλλων χωρών, μη συμβαλλόμενων στη συμφωνία, μπορεί να θεωρηθεί ως παραβίαση των παραπάνω άρθρων. Συνεπώς, ανακύπτει το ζήτημα της συμβατότητας των εν λόγω μέτρων με τους στόχους και τους κανόνες του ΠΟΕ.¹¹⁸

Τα μέτρα που αφορούν στον περιορισμό του εμπορίου μπορούν να χρησιμοποιηθούν με δυο τρόπους¹¹⁹. Ο πρώτος είναι να γίνει χρήση από ένα συμβαλλόμενο μέρος έναντι άλλου μέρους που έχει προσχωρήσει στην περιβαλλοντική συμφωνία, όπως για παράδειγμα προβλέπεται στη Σύμβαση του Ρότερνταμ. Στη βάση αυτής της χρήσης να μην υπάρχει συναίνεση, αφού και οι δυο χώρες έχουν προσχωρήσει στη συμφωνία, αλλά πρόβλημα προκύπτει όταν οι διατάξεις που αφορούν στον περιορισμό του εμπορίου δεν είναι ρητώς και σαφώς διατυπωμένες με τη χρήση και την εφαρμογή τους να επαφίενται στην εσωτερική δικαιοδοτική τάξη των μελών. Ο δεύτερος τρόπος είναι τα μέτρα αυτά να χρησιμοποιηθούν από ένα συμβαλλόμενο μέρος σε μια πολυμερή περιβαλλοντική συμφωνία και να έχουν επίδραση σε ένα μη μέλος¹²⁰ αλλά ωστόσο και οι δύο αυτές χώρες να είναι μέλη του ΠΟΕ. Σε αυτήν την περίπτωση εγείρεται το ζήτημα της παραβίασης των δικαιωμάτων που απορρέουν από τους κανόνες του ΠΟΕ για το μη συμβαλλόμενο μέρος στην Περιβαλλοντική Συνθήκη δημιουργώντας πιθανό πεδίο σύγκρουσης. Το μη συμβαλλόμενο μέρος μπορεί στη συνέχεια να στραφεί στον μηχανισμό επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ προς επίλυση της διαφοράς και επιβολής των κανόνων.

Η αποσαφήνιση της σχέσης και η επίλυση των διαφορών που ανακύπτουν από τη σχέση των εμπορικών κανόνων του ΠΟΕ και των «ειδικών εμπορικών υποχρεώσεων» που προβλέπονται στις MEAs συνιστά αντικείμενο της CTE κι ενώ το 2001 οι υπουργοί εμπορίου

---

¹¹⁸ O'Neill, op. cit., p. 148.

¹¹⁹ UNEP, (2005), pp. 66-67.

¹²⁰ Εμπορικά μέτρα, που αφορούν και μη συμβαλλόμενα κράτη-μέλη είναι τα εξής: i) Η θέσπιση περιορισμών στα συμβαλλόμενα μέρη όσον αφορά στο εμπόριο επικίνδυνων ουσιών για το όζον με μη συμβαλλόμενα μέρη, που προβλέπονται στο Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ για τις ουσίες που καταστρέφουν τη στοιβάδα του όζοντος, ii) Ο περιορισμός, που θεσπίζεται στα συμβαλλόμενα μέρη της Συνθήκης της Βασιλείας για τα επικίνδυνα απόβλητα, σύμφωνα με τον οποίο το εμπόριο αποβλήτων με μη συμβαλλόμενα μέρη επιτρέπεται, εφόσον υπάρχει διμερής ή περιφερειακή συμφωνία, η οποία προβλέπει την εναπόθεση των αποβλήτων κατά τρόπο, που να διασφαλίζεται η προστασία του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας.

στην υπουργική Διακήρυξη της Ντόχα αποφάσισαν να συμπεριλάβουν διαπραγματεύσεις για την αποσαφήνιση της σχέσης αυτής, καμία αξιοσημείωτη πρόοδος δεν έχει επιτευχθεί μέχρι σήμερα.¹²¹ Αυτό από τη μια, ίσως να καταδεικνύει ότι χώρες που θα επηρεαστούν δυσμενώς από τέτοιους περιορισμούς δεν είναι σίγουρες ότι θα μπορούσαν να κερδίσουν μια τέτοια υπόθεση αν την έφερναν ενώπιον του μηχανισμού επίλυσης διαφορών. Από την άλλη, ίσως να δείχνει ότι δεν υπάρχει σαφές προηγούμενο ότι οι εμπορικοί περιορισμοί των ΜΕΑs είναι συμβατοί με τους κανόνες του διεθνούς εμπορίου¹²².

Το ζήτημα στην εν λόγω περίπτωση σύγκρουσης είναι η απουσία μιας σταθερής νομικής βάσης για την αποσαφήνιση της σχέσης των κανόνων αυτών. Η αρχή του διεθνούς δικαίου ότι οι πιο ειδικές συνθήκες υπερισχύουν των γενικών, άρα τα εμπορικά μέτρα που υιοθετούνται σε πολλές πολυμερείς περιβαλλοντικές συμφωνίες είναι δυνατόν να θεωρηθούν ως ειδικότερα των γενικών ρυθμίσεων του ΠΟΕ, αλλά και το τεκμήριο ενάντια στην ύπαρξη σύγκρουσης μεταξύ των διαφόρων διεθνών κανόνων, δηλαδή ότι η ερμηνεία των κανόνων του ΠΟΕ θα πρέπει να γίνεται στοχεύοντας στην υποστήριξη της εφαρμογής των περιβαλλοντικών συμφωνιών, θα μπορούσαν να φανούν χρήσιμα για την αποσαφήνιση της σχέσης αυτής.¹²³

4.3 Αρχή της προφύλαξης

Βασικές αρχές του διεθνούς δικαίου του περιβάλλοντος είναι η κυριαρχία πάνω στους φυσικούς πόρους, η καλή γειτονία και διεθνής συνεργασία, η βιώσιμη ανάπτυξη, η προφύλαξη, ο ρυπαίνων πληρώνει και η κοινή αλλά διαφοροποιημένη ευθύνη.¹²⁴ Από τις παραπάνω η αρχή της προφύλαξης παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη συζήτηση γύρω από τη σχέση του διεθνούς εμπορίου και της προστασίας του περιβάλλοντος καθώς συνιστά μία από τις εκφάνσεις της σύγκρουσης των δυο πεδίων.

Η αρχή της προφύλαξης σε γενικές γραμμές μπορεί να θεωρηθεί ως η πιο αναπτυγμένη μορφή πρόληψης, η οποία παραμένει η βάση για τη λήψη μέτρων περιβαλλοντικής προστασίας, και βασίζεται στην παραδοχή ότι πρέπει να αναληφθεί δράση σε θέματα περιβάλλοντος παρά

---

¹²¹ UNEP, (2007), p. xi.

¹²² Barkin, op. cit., p. 322.

¹²³ O'Neill, op. cit., p. 149.

¹²⁴ Swanson, T., S., Johnston, (1999), *Global Environmental Problems and International Environmental Agreements, The Economics of International Institution Building*, Edward Elgar: UK, pp. 233-237.

την έλλειψη επιστημονικής βεβαιότητας, λαμβάνοντας ιδιαίτερα υπόψη το μέγεθος της ζημιάς καθώς και το ότι οι συνέπειες της μη δράσης θα μπορούσαν να είναι σοβαρές.¹²⁵

Στο πλαίσιο μελέτης της παρούσας εργασίας η αρχή της προφύλαξης εξετάζεται για το πώς επηρεάζει τον τρόπο εφαρμογής και λειτουργίας ορισμένων κανόνων του ΠΟΕ. Συγκεκριμένα δημιουργείται πεδίο τριβής μεταξύ του εμπορικού καθεστώτος, το οποίο επιδιώκει να περιορίσει τις διακρίσεις προς αποφυγή του προστατευτισμού, και μιας αρχής που παρέχει σε μεγάλο βαθμό διακριτική ευχέρεια στις ρυθμιστικές αρχές να υιοθετήσουν πολιτικές που επιβάλλουν περιορισμούς στην διακίνηση αγαθών.¹²⁶ Η προβληματική εντοπίζεται δηλαδή στο αν τα μέτρα προφύλαξης που λαμβάνονται οδηγούν σε στρέβλωση του εμπορίου ώστε να θεωρούνται ως μη δασμολογικό εμπόδιο.

Επίσης, ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι η συγκρουσιακή σχέση που προκύπτει από την εφαρμογή της εν λόγω αρχής όπως προβλέπεται σε ορισμένες πολυμερείς περιβαλλοντικές συμφωνίες και σε εμπορικές συμφωνίες του ΠΟΕ. Ειδικότερα στο Πρωτόκολλο της Καρθαγένης κατοχυρώνεται η αρχή της προφύλαξης όχι μόνο ως κατευθυντήρια γραμμή αλλά και ως εργαλείο για τη λήψη αποφάσεων σχετικών με το εμπόριο LMOs στοχεύοντας στην ελαχιστοποίηση του κινδύνου μελλοντικής πιθανής ζημιάς.¹²⁷ Κι ενώ τα συμβαλλόμενα μέρη στο Πρωτόκολλο μπορούν να λάβουν προληπτικά μέτρα για τη διακίνηση των LMOs με βάση την αρχή της προφύλαξης, δηλαδή ακόμη και όταν υπάρχει επιστημονική αβεβαιότητα ως προς τις επιβλαβείς συνέπειές τους, η Συμφωνία SPS¹²⁸ θέτει εμπόδια και αυστηρές προϋποθέσεις στα κράτη-μέλη, που θέλουν να θεσπίσουν περιοριστικά μέτρα. Γενικότερα στο πλαίσιο του ΠΟΕ δεν γίνεται ρητή και σαφής αναφορά στην αρχή της προφύλαξης σε αντίθεση με τις πολυμερείς περιβαλλοντικές συμφωνίες και την ΕΕ.

Εκτενέστερη ανάλυση επί της αρχής της προφύλαξης ακολουθεί στο δεύτερο μέρος της εργασίας όπου κατόπιν της αναφοράς στην εξέλιξη, τον εννοιολογικό προσδιορισμό και το νομικό καθεστώς της αρχής, επιχειρείται να σκιαγραφηθεί η αποτύπωση της αρχής στο

---

¹²⁵ Kiss, A., Shelton, D., (2007), *Guide to International Environmental Law*, Martinus Nijhoff Publishers: Leiden/Boston, p. 95.

¹²⁶ UNEP, (2005), *op. cit.*, p. 60.

¹²⁷ Bail, C., Falkner, R., Marquard, H., (2002), *The Cartagena Protocol on Biosafety, Reconciling Trade in Biotechnology with Environment & Development?*, London: The Royal Institute of International Affairs and Earthscan, p. x, 4,

¹²⁸ Για εκτενέστερη ανάλυση βλ. Κεφάλαιο 6.1.

κανονιστικό πλαίσιο του ΠΟΕ, ειδικότερα στη Συμφωνία SPS, και της ΕΕ. Η παράθεση αυτή στοχεύει να καταδείξει την προβληματική γύρω από τη διαφορετική αντιμετώπιση της αρχής και κατά επέκταση της περιβαλλοντικής παραμέτρου σε ευρωπαϊκό επίπεδο και σε επίπεδο πολυμερούς εμπορικού συστήματος. Στην ίδια λογική των αποκλινοσών αντιλήψεων περί περιβαλλοντικής προστασίας και εφαρμογής της αρχής της προφύλαξης, επιλέγεται να εξεταστεί η υπό διαπραγμάτευση εμπορική συμφωνία TTIP ως περιπτωσιολογική μελέτη. Επίσης, η συμφωνία αυτή, όταν ολοκληρωθεί, κατά τη γνώμη της γράφουσας θεωρείται ότι θα αποτελέσει σημείο αναφοράς τόσο για την ευρύτερη συγκρουσιακή σχέση διεθνούς εμπορίου και προστασίας περιβάλλοντος όσο και για την ειδικότερη έκφραση της, που αφορά στην αρχή της προφύλαξης.

Β ΜΕΡΟΣ- ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Αρχή της προφύλαξης

5.1 Η προέλευση και η εξέλιξη της αρχής της προφύλαξης

Η προφύλαξη εμφανίστηκε ως μια απάντηση στις περιπτώσεις σοβαρής περιβαλλοντικής υποβάθμισης, που έχουν αλλάξει τον τρόπο αντίληψης και αντιμετώπισης της περιβαλλοντικής προστασίας, οδηγώντας στην ιδέα ότι είναι αναγκαίο να αντιμετωπίζονται, όχι μόνο οι γνωστοί κίνδυνοι για το περιβάλλον και την υγεία των ανθρώπων, αλλά και οι κίνδυνοι που εμπεριέχουν το στοιχείο της αβεβαιότητας¹²⁹. Η βασική ιδέα της αρχής της προφύλαξης συνίσταται στο ότι όταν οι ανθρώπινες δραστηριότητες μπορεί να έχουν καταστροφικές συνέπειες για το περιβάλλον, οι πολιτικοί ιθύνοντες δεν θα πρέπει να περιμένουν για την πλήρη επιστημονική απόδειξη πριν από τη λήψη των κατάλληλων μέτρων προστασίας¹³⁰.

Αρχικά, η έννοια της προφύλαξης εξελίχθηκε στο πλαίσιο της εθνικής νομοθεσίας πριν από την είσοδό της στη διεθνή σκηνή. Σημείο εκκίνησης θεωρείται το γερμανικό δίκαιο περιβάλλοντος¹³¹ κατά τη δεκαετία του 1970¹³² όπου η αρχή της προφύλαξης εκφράστηκε για πρώτη φορά θεσμικά στον Ομοσπονδιακό Νόμο για την Προστασία από τις Εκπομπές (Bundesimmissionsschutzgesetz -BImSchG), ο οποίος ήταν ένας νόμος σχετικός με τον έλεγχο της ρύπανσης του αέρα, αποκτώντας πλέον ένα συγκεκριμένο κανονιστικό πλαίσιο. Ήταν γνωστή ως “Vorsorgeprinzip” και αναφερόταν ρητά στο ζήτημα της κυβερνητικής δράσης που πηγαίνει πέρα από την πρόληψη των γνωστών κινδύνων. Κατά την ίδια δεκαετία αναγνωρίστηκε και από το δίκαιο των ΗΠΑ¹³³.

---

¹²⁹ Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), (2002), *Uncertainty and Precaution: Implications for Trade and Environment*”, (COM/ENV/TD(2000)114/FINAL), Paris: OECD, p. 6.

¹³⁰ Ward, H, (2002), “Science and Precaution in the Trading System”, Seminar Note, IISD, p. 2.

¹³¹ UNEP, (2002), *Precaution from Rio to Johannesburg: Proceedings of a Geneva Environment Network roundtable*, UNEP: Geneva, p. 5.

¹³² Βλ. Boehmer-Christiansen, S., (1994), “The Precautionary Principle in Germany - Enabling Government”, in T. O' Riordan & J. Cameron, *Interpreting the Precautionary Principle*, Earthscan: NY, p. 35.

¹³³ Μπάλιας, Γ., (2005), *Η Αρχή της Προφύλαξης στο Διεθνές, Κοινοτικό και Συγκριτικό Δίκαιο*, Νόμος & Φύση - Βιβλιοθήκη Περιβαλλοντικού Δικαίου – 15, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, p. 380.

Σε διεθνές επίπεδο η αρχή της προφύλαξης στοιχειοθετείται για πρώτη φορά στο Άρθρο 15 της Διακήρυξης του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη το 1992 το οποίο αναφέρει ότι:

«Προκειμένου να προστατευθεί το περιβάλλον, η προσέγγιση βάσει της προφύλαξης πρέπει να εφαρμόζεται ευρέως από τα κράτη, ανάλογα με τις ικανότητές τους. Όπου υφίσταται απειλή για σοβαρή ή αμετάκλητη ζημία, η έλλειψη πλήρους επιστημονικής βεβαιότητας δεν μπορεί να χρησιμοποιείται ως λόγος για την αναβολή λήψης μέτρων αποτελεσματικών ως προς το κόστος, προκειμένου να προληφθεί η υποβάθμιση του περιβάλλοντος.»¹³⁴

Τη Διακήρυξη του Ρίο, η οποία θεωρείται ως ο ακρογωνιαίος λίθος στη διαδικασία αποκρυστάλλωσης της αρχής της προφύλαξης¹³⁵, ακολούθησαν διάφορα διεθνή κείμενα για την προστασία του περιβάλλοντος τα οποία συμπεριελάμβαναν στις διατάξεις τους την συγκεκριμένη αρχή. Η διείσδυση αυτή στο διεθνές περιβαλλοντικό δίκαιο εμφανίζεται σε αριθμό συμβάσεων με ελαφρώς διαφοροποιημένο περιεχόμενο σε κάθε μια από αυτές, ενθαρρύνοντας την ανάληψη δράσης κατά κινδύνων σε περιπτώσεις επιστημονικής αβεβαιότητας. Ενδεικτικά αναφέρονται η ένατη παράγραφος του προοιμίου της Σύμβασης για τη Προστασία της Βιοποικιλότητας (1992)¹³⁶ και το άρθρο 3(2) της Σύμβασης-Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή (1992)¹³⁷. Μια ισχυρότερη διατύπωση της αρχής της προφύλαξης εντοπίζεται στο άρθρο 2(2) της Σύμβασης για την Προστασία του Θαλάσσιου Περιβάλλοντος του Βορειοανατολικού Ατλαντικού (1992)¹³⁸. και το Πρωτόκολλο της Καρθαγένης για τη Βιοασφάλεια (2000)¹³⁹.

---

¹³⁴ Declaration of the United Nations Conference on Environment and Development 1992 (UN Doc. A/CONF.151/26/Rev.1, 5 June 1992), Vol. I, Annex I (Rio Declaration).

¹³⁵ UNEP,(2002), op. cit., p.10

¹³⁶ "...όπου απειλείται σοβαρά με συρρίκνωση ή με υποβάθμιση η βιολογική ποικιλότητα, η έλλειψη πλήρους επιστημονικής τεκμηρίωσης δεν πρέπει να χρησιμοποιείται ως λόγος για την αναβολή λήψεως μέτρων που απαιτούνται για την αποφυγή ή την ελαχιστοποίηση μια τέτοιας απειλής ...".

¹³⁷ "Τα συμβαλλόμενα μέρη πρέπει να λάβουν προφυλακτικά μέτρα για να προβλέπουν, να αποτρέπουν ή να περιορίζουν στο ελάχιστο τις αιτίες κλιματικών μεταβολών και να μετριάσουν τις δυσμενείς επιπτώσεις τους. Όπου υπάρχουν απειλές σοβαρής ή μη αναστρέψιμης βλάβης, δεν πρέπει να χρησιμοποιείται η έλλειψη πλήρους επιστημονικής βεβαιότητας ως λόγος για την αναβολή των εν λόγω μέτρων, λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι οι πολιτικές και τα μέτρα για την αντιμετώπιση της αλλαγής του κλίματος πρέπει να είναι οικονομικά αποτελεσματικά ώστε να εξασφαλίζονται παγκόσμια οφέλη με το χαμηλότερο κόστος."

¹³⁸ "Η αρχή της προφύλαξης ορίζεται ως η αρχή "σύμφωνα με την οποία επιβάλλεται η λήψη μέτρων εφόσον συντρέχουν λόγοι ανησυχίας λόγω άμεσης ή έμμεσης εισαγωγής ουσιών ή ενέργειας στο θαλάσσιο περιβάλλον, οι οποίες συνεπάγονται κινδύνους για την ανθρώπινη υγεία, επιβαρύνουν τους βιολογικούς πόρους και τα θαλάσσια οικοσυστήματα, υποβαθμίζουν την ψυχαγωγική αξία ή παρεμποδίζουν άλλες θεμιτές χρήσεις της

Στο πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο η αρχή της προφύλαξης ενσωματώθηκε με το άρθρο 130(2) της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης που υπογράφηκε στο Μάαστριχτ και διατηρήθηκε με την ίδια διατύπωση στο άρθρο 191 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ). Σύμφωνα με το άρθρο αυτό, η πολιτική της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος συμβάλλει στην επίτευξη των στόχων της διατήρησης, προστασίας και βελτιώσεως του περιβάλλοντος, της προστασίας της υγείας του ανθρώπου, της συνετής και ορθολογικής χρήσεως των φυσικών πόρων, της προωθήσεως σε διεθνές επίπεδο μέτρων για την αντιμετώπιση των περιφερειακών ή παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων. Επίσης, αποβλέπει σε υψηλό επίπεδο προστασίας και στηρίζεται στις αρχές της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης, της επανορθώσεως των καταστροφών του περιβάλλοντος, κατά προτεραιότητα στην πηγή, καθώς και στην αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει. Στις 2/2/2000 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε Ανακοίνωση για την Αρχή της Προφύλαξης,¹⁴⁰ η οποία θεσπίζει κοινές κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με την εφαρμογή της.¹⁴¹

5.2 Εννοιολογικός προσδιορισμός και συνθήκες εφαρμογής

Οι όποιες προσπάθειες εννοιολογικού προσδιορισμού της αρχής της προφύλαξης σκοντάφτουν στο γεγονός ότι δεν υφίσταται ένας ενιαίος καθολικά αποδεκτός ορισμός. Η πιο κοινά αποδεκτή και ευρέως αναφερόμενη διατύπωση είναι αυτή της Αρχής 15 της Διακήρυξης του Ρίο.¹⁴² Ωστόσο, μια πλειάδα διατυπώσεων της αρχής υπάρχει τόσο σε εθνικό όσο και σε

θάλασσας, ακόμη κι αν δεν υπάρχουν αποδείξεις αιτιώδους σχέσης μεταξύ της εισαγωγής τους και των επιπτώσεων αυτών."

¹³⁹ "Η έλλειψη της επιστημονικής βεβαιότητας λόγω ανεπαρκών σχετικών επιστημονικών πληροφοριών και γνώσεων ως προς την έκταση των δυνητικών δυσμενών συνεπειών ενός ζώντος τροποποιημένου οργανισμού στη διατήρηση και βιώσιμη χρήση της βιολογικής ποικιλότητας στο συμβαλλόμενο μέρος εισαγωγής, λαμβάνοντας υπόψη τους κινδύνους για την υγεία του ανθρώπου, δεν πρέπει να αποτρέπει το συμβαλλόμενο μέρος να λάβει μια απόφαση, όπως αρμόζει, σε σχέση με την εισαγωγή του εν λόγω ζώντος τροποποιημένου οργανισμού ... προκειμένου να αποφευχθούν ή να ελαχιστοποιηθούν οι δυνητικές δυσμενείς συνέπειες." Βλ επίσης Μπάλια, *op. cit.*, p. 159.

¹⁴⁰ Βλ. Commission Communication on the Precautionary Principle, COM (2000) 1, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:52000DC0001>

¹⁴¹ Βλέπε για εκτενέστερη αναφορά το 6.2.

¹⁴² OECD, (2002), *op. cit.*, p 7.

διεθνές επίπεδο, οι οποίες πολλές φορές είναι ασύμβατες μεταξύ τους¹⁴³. Ενδεικτικό είναι ότι ο Sandin το 1999 εντόπισε δεκαεννιά διαφορετικές εκδοχές της αρχής¹⁴⁴.

Η απουσία μιας ενιαίας διατύπωσης έχει οδηγήσει σε ορισμένες κατηγοριοποιήσεις των διαφόρων εκδοχών της αρχής της προφύλαξης. Μια από τις πιο εύστοχες κατηγοριοποιήσεις διαχωρίζει τις εκδοχές σε διαλεκτικές (argumentative) και σε κανονιστικές (prescriptive)¹⁴⁵. Η διαλεκτική εκδοχή της αρχής εξετάζει ποιοι λόγοι ή επιχειρήματα είναι έγκυρα όταν λαμβάνονται αποφάσεις κάτω από συνθήκες αβεβαιότητας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας εκδοχής είναι η αρχή 15 της Διακήρυξης του Ρίο, η οποία υποστηρίζει πως η αβεβαιότητα δεν μπορεί να χρησιμοποιείται ως λόγος για την αναβολή ανάληψης μέτρων προφύλαξης. Έτσι, η αβεβαιότητα που περιβάλλει ένα συγκεκριμένο κίνδυνο δεν πρέπει να χρησιμοποιείται ως επιχείρημα υπέρ της αδράνειας. Από την άλλη πλευρά, η κανονιστική εκδοχή προβλέπει μια συγκεκριμένη συμπεριφορά σε περιπτώσεις αβεβαιότητας. Αυτή είναι η πιο αυστηρή εκδοχή της αρχής της προφύλαξης και σε γενικές γραμμές λειτουργεί εάν υπάρχει απειλή, η οποία όμως είναι ασαφής και κάποιο είδος δράσης καθίσταται υποχρεωτικό¹⁴⁶.

Επιπλέον, οι διαφορετικοί ορισμοί των διατυπώσεων της αρχής της προφύλαξης έχουν αναλυθεί και οργανωθεί βάση μιας άλλης κλίμακας σύμφωνα με την οποία οι διάφορες εκδοχές κυμαίνονται περιεχομενικά από γενικότερες μη δεσμευτικές σε αυστηρές και άκαμπτες όσον αφορά την εφαρμογή της αρχής. Οι Wiener και Rogers έχουν εντοπίσει τις κυριότερες τρεις εκδοχές που κυμαίνονται από το «η αβεβαιότητα δεν δικαιολογεί την αδράνεια», μέσω του «η αβεβαιότητα δικαιολογεί την ανάληψη δράσης», στο «η αβεβαιότητα απαιτεί μετατόπιση του βάρους της απόδειξης».¹⁴⁷ Η πρώτη εκδοχή είναι η σχετικά πιο ήπια, όπου η αρχή της προφύλαξης είναι μια αρχή που επιτρέπει τη ρύθμιση σε περίπτωση ανυπαρξίας πλήρους

---

¹⁴³ Morris, J., (2002), Defining the Precautionary Principle, in *Rethinking Risk and the Precautionary Principle* 1, ed. Julian Morris, Oxford: Butterworth-Heinemann, pp. 1-19

¹⁴⁴ Βλ. Sandin, P., (1999), Dimensions of the Precautionary Principle, *Human and Ecological Risk Assessment*, 5, p. 889.

¹⁴⁵ Sandin, P., (2006), A Paradox out of Context: Harris and Holm on the Precautionary Principle, *Cambridge Quarterly of Health Care Ethics*, 15(2), 175–183, p. 177

¹⁴⁶ Ibid

¹⁴⁷ Wiener, J., Rogers, M., (2002), Comparing Precaution in the US and Europe, *Journal of Risk Research*, vol. 5, no.4: 317–349, pp. 317, 320–1.

επιστημονικής βεβαιότητας για ένα συγκεκριμένο σενάριο κινδύνου.¹⁴⁸ Αυτή η εκδοχή της αρχής της προφύλαξης αντικρούει τον ισχυρισμό ότι η αβεβαιότητα δεν επιτρέπει τη ρύθμιση αλλά δεν απαντά στο ουσιώδες ερώτημα ποια μέτρα πρέπει να ληφθούν δεδομένης της αναπόφευκτης αβεβαιότητας. Κατά τη δεύτερη εκδοχή, η αβεβαιότητα δικαιολογεί την ανάληψη δράσης, το περιεχόμενο της οποίας συνοψίζεται στο «όταν μια δραστηριότητα αυξάνει τις απειλές για βλάβες στην ανθρώπινη υγεία ή το περιβάλλον, πρέπει να λαμβάνονται μέτρα προφύλαξης, ακόμη και αν ορισμένες σχέσεις αιτίου και αιτιατού δεν έχουν τεκμηριωθεί πλήρως»¹⁴⁹. Τέλος, η τρίτη εκδοχή σύμφωνα με την οποία η αβεβαιότητα απαιτεί μετατόπιση του βάρους και της αποδείξεως είναι η πιο αυστηρή. Υποστηρίζει πως ο αβέβαιος κίνδυνος απαιτεί την απαγόρευση της δυνητικά επικίνδυνης δραστηριότητας μέχρις ότου αυτή να αποδειχθεί μη επικίνδυνη για τη ζωή και την υγεία των ανθρώπων και για το περιβάλλον. Οι παραπάνω εκδοχές είναι, ωστόσο, σχετικά ανεφάρμοστες ως προς το ότι παραμένουν σιωπηλές σχετικά με τα κρίσιμα ζητήματα για το πώς και τι γίνεται όταν η επιστημονική βεβαιότητα δεν είναι σε ισχύ.

Ένας άλλος κοινός διαχωρισμός είναι εκείνος που κατηγοριοποιεί τις διάφορες εκδοχές της αρχής σε ασθενείς και ισχυρές. Οι πιο επιφυλακτικές και αδύναμες εκδοχές της αρχής της προφύλαξης προτείνουν ότι η έλλειψη κατηγορηματικών στοιχείων για ενδεχόμενη βλάβη δεν θα πρέπει να αποτελεί λόγο άρνησης ρύθμισης. Μια συγκριτικά ισχυρή εκδοχή προβλέπει ότι η αρχή της προφύλαξης προϋποθέτει ότι όταν υπάρχει κίνδυνος σημαντικής βλάβης για το περιβάλλον και την υγεία των ανθρώπων και όταν υπάρχει επιστημονική αβεβαιότητα ως προς τη φύση της εν λόγω ζημίας ή της πιθανότητας του κινδύνου, τότε θα πρέπει να ληφθούν αποφάσεις ώστε να αποτραπεί η διεξαγωγή τέτοιων δραστηριοτήτων εκτός και έως ότου τα επιστημονικά στοιχεία δείχνουν ότι δε θα προκληθεί ζημιά.¹⁵⁰

Η προηγηθείσα παράθεση οδηγεί στην διαπίστωση ότι η χρήση της αρχής της προφύλαξης μπορεί να είναι αδύναμη, δηλαδή, να θυμίζει τη διαλεκτική εκδοχή του Sandin, ή

---

¹⁴⁸ «Η έλλειψη πλήρους επιστημονικής βεβαιότητας δεν πρέπει να χρησιμοποιείται ως λόγος αναβολής λήψης μέτρων για την πρόληψη της υποβάθμισης του περιβάλλοντος» (Bergen Declaration on Sustainable Development, 1990). Σε αντίστοιχο πνεύμα κινείται και η αρχή 15 της Διακήρυξης του Ρίο.

¹⁴⁹ Wingspread Statement του 1998. Βλ. Raffensperger, C., Ticknor, J., (1999), *Protecting Public Health and the Environment: Implementing The Precautionary Principle*, Washington, D.C.: Island Press, p. 353.

¹⁵⁰ Sunstein, C., (2005), *Laws of Fear: Beyond the Precautionary Principle*, Cambridge: Cambridge University Press. p. 18-20.

ισχυρή, παραπέμποντας σε πιθανό κανονιστικό χαρακτήρα.¹⁵¹ Από την στιγμή που δεν υπάρχει ένας ακριβής και συναινετικός ορισμός σε ακαδημαϊκό ή πολιτικό-νομικό επίπεδο, ένας λογικός ορισμός που λαμβάνει υπόψη τις πιο σημαντικές αμφισβητούμενες πτυχές θα μπορούσε, κατά τους Gerstetter και Maier, να είναι ο εξής: «Κανονιστική-ρυθμιστική δράση (που υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς) επιτρέπεται να λαμβάνεται (ή ακόμη και να υπαγορεύεται) για την αντιμετώπιση κινδύνων που αφορούν την ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον, ακόμη και αν το μέγεθος και η φύση των κινδύνων αυτών δεν έχουν αποδειχθεί (ακόμη) επιστημονικά.»¹⁵²

Μια από τις πιο ισορροπημένες εκδοχές της αρχής της προφύλαξης θεωρείται αυτή που περιέχεται στην ανακοίνωση, που εκδόθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή τον Φεβρουάριο του 2000.¹⁵³ Σύμφωνα με την ανακοίνωση, η αρχή της προφύλαξης εφαρμόζεται «...σε εκείνες τις συγκεκριμένες περιστάσεις όπου τα επιστημονικά στοιχεία είναι ανεπαρκή, μη καταληκτικά ή αβέβαια και όπου η προκαταρκτική αντικειμενική επιστημονική αξιολόγηση επισημαίνει ότι υπάρχουν βάσιμοι λόγοι ανησυχίας για το ότι δυνητικά επικίνδυνες συνέπειες για το περιβάλλον ή την υγεία των ανθρώπων, των ζώων και των φυτών μπορεί να είναι ασυνεπείς με το επιδιωκόμενο επίπεδο προστασίας».¹⁵⁴ Επιπλέον σύμφωνα με την Επιτροπή, όλα τα θεσπιζόμενα μέτρα θα πρέπει να είναι αναλογικά ως προς το επιδιωκόμενο επίπεδο προστασίας, να μην επιφέρουν διακρίσεις κατά την εφαρμογή τους, να παρουσιάζουν συνέπεια με παρόμοια μέτρα που έχουν ήδη ληφθεί, να βασίζονται σε ανάλυση κόστους-οφέλους της δράσης ή της μη ανάληψης δράσης, να λαμβάνουν υπόψη τους τις επιστημονικές εξελίξεις και να αναθεωρούνται καθώς και να είναι σε θέση να αποδίδουν ευθύνες για την προσκόμιση των επιστημονικών αποδείξεων που είναι απαραίτητες για μια εμπειρισταωμένη αξιολόγηση του κινδύνου. Ο εντοπισμός των δυνητικών αρνητικών αποτελεσμάτων, η επιστημονική αξιολόγηση και η επιστημονική αβεβαιότητα συνιστούν τους όρους για την προσφυγή στην αρχή της προφύλαξης ώστε να μην νομιμοποιείται η λήψη αποφάσεων αυθαίρετου χαρακτήρα.

---

¹⁵¹ Zander, J., (2010), *The Application of Precautionary Principle in Practice, Comparative Dimensions*, Cambridge: Cambridge University Press. p. 29.

¹⁵² Gerstetter, C., Maier, L., (2005), Risk regulation, trade and international law: debating the precautionary principle in and around the WTO, TranState Working Papers, No. 18, p. 2.

¹⁵³ Wiener, J., Rogers, M., op. cit., pp. 320-321.

¹⁵⁴ Commission Communication on the Precautionary Principle, COM (2000) 1, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:52000DC0001>

Συνοψίζοντας, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ο όρος και η ερμηνεία της αρχής δείχνουν να είναι υποκειμενικά. Το αποδεκτό επίπεδο κινδύνου και το επίπεδο προστασίας για την αντιμετώπιση αυτού ποικίλουν. Επιπλέον, οι διαφορές στις κανονιστικές προσεγγίσεις μπορεί να έχουν ως αποτέλεσμα τη διαφορετική εφαρμογή της προφύλαξης στην αντιμετώπιση των κινδύνων. Ενόψει της αβεβαιότητας σχετικά με τις πιθανές επιζήμιες συνέπειες μιας ενέργειας, ή της απραξίας, οι αποφάσεις θα πρέπει να λαμβάνονται κατά περίπτωση και εντός ενός συγκεκριμένου πλαισίου.¹⁵⁵

5.3 Νομικό καθεστώς της αρχής της προφύλαξης

Οι διαφορετικοί ορισμοί και εφαρμογές της αρχής της προφύλαξης εγείρουν ερωτήματα για το νομικό καθεστώς της αρχής. Το γεγονός ότι η αρχή αναφέρεται σε μεγάλο αριθμό συμβάσεων δεν την καθιστά απαραίτητα μια αρχή του δικαίου καθορίζοντας τη νομική της αξία.

Σε πρώτο στάδιο θα πρέπει να εξεταστεί το καθεστώς της αρχής της προφύλαξης στο γενικό διεθνές δίκαιο. Προκειμένου να αναγνωριστεί ως διεθνής εθιμικός κανόνας, μια αρχή θα πρέπει να πληροί δύο προϋποθέσεις: θα πρέπει να υπάρχει ομοιόμορφη πρακτική των κρατών στην εφαρμογή της και δεύτερον η πεποίθηση πως η πρακτική αυτή ανταποκρίνεται σε ορισμένη νομική υποχρέωση ή δικαίωμα.¹⁵⁶ Στην περίπτωση της αρχής της προφύλαξης και οι δυο προϋποθέσεις φαίνεται να λείπουν. Η αρχή της προφύλαξης έχει λάβει διάφορες μορφές στο διεθνές δίκαιο των συνθηκών, αλλά δεν έχει ακόμη εξελιχθεί σε διεθνές εθιμικό δίκαιο.

Ιδιαίτερα σημαντική από την άποψη αυτή ήταν η υπόθεση ΕΚ-Ορμόνες όπου η ΕΚ ισχυρίστηκε ότι η αρχή της προφύλαξης έχει γίνει ένας «γενικός εθιμικός κανόνας του διεθνούς δικαίου» ή τουλάχιστον μια «γενική αρχή του δικαίου». Αντιθέτως, οι ΗΠΑ δε θεωρούν ότι η αρχή της προφύλαξης αντιπροσωπεύει το διεθνές εθιμικό δίκαιο και πρότεινε ότι είναι περισσότερο «προσέγγιση» παρά «αρχή». Ο Καναδάς υιοθέτησε την ίδια άποψη παρόλο που αναγνωρίζει ότι η «αρχή» ή η «ιδέα» της προφύλαξης είναι μια «αναδυόμενη αρχή δικαίου που αναγνωρίζεται από τα πολιτισμένα έθνη». Το δευτεροβάθμιο δικαιοδοτικό όργανο του ΠΟΕ έκρινε ότι παρόλο που «η αρχή της προφύλαξης θεωρείται από κάποιους ότι έχει αποκρυσταλλωθεί ως γενική αρχή του διεθνούς εθιμικού δικαίου δεν είναι σαφές κατά πόσο έχει γίνει ευρέως αποδεκτή ως τέτοια» (Παράγραφος 123, AB Report). Όπως και άλλα δικαστήρια,

¹⁵⁵ OECD, (2002), op. cit., p. 10.

¹⁵⁶ Ρούκουνας, Ε., (1997), *Διεθνές Δίκαιο, Τεύχος Πρώτο*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 77-78.

το δευτεροβάθμιο δικαιοδοτικό όργανο του ΠΟΕ επιβεβαίωσε την κάπως αμφιλεγόμενη φύση της αρχής και κατέληξε στο ότι ήταν «περιττό και μάλλον μη συνετό» να εξεταστεί περαιτέρω το θέμα (Παράγραφος 123, AB Report). Το δευτεροβάθμιο δικαιοδοτικό όργανο υπογράμμισε ότι ούτε το Διεθνές Δικαστήριο δεν είχε ακόμη καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η αρχή της προφύλαξης έχει αποκρυσταλλωθεί σε μια γενική αρχή δικαίου. Συνεπώς, η αρχή της προφύλαξης φαίνεται ότι δεν έχει φτάσει σε γενικό εθιμικό καθεστώς.¹⁵⁷

Σε κάθε περίπτωση ακόμη και αν δεν έχει αποκτήσει ένα ξεκάθαρο καθεστώς στο πλαίσιο του γενικού διεθνούς δικαίου, η αρχή της προφύλαξης θα πρέπει ωστόσο να εξεταστεί ως ένας αναδυόμενος εθιμικός κανόνας. Η συμπερίληψη της σε πολλές νομικές πράξεις του διεθνούς και εθνικού δικαίου, καθώς και το γεγονός ότι έχει ληφθεί υπόψη από το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και από τα εθνικά δικαστήρια συνηγορούν ως προς αυτό. Το σημαντικότερο εμπόδιο αφορά στην αποδοχή της από τη διεθνή κοινότητα στο σύνολό της. Επιπλέον, στοιχεία της απάντησης ως προς το καθεστώς της μπορούν να βρεθούν στη διεθνή πρακτική.¹⁵⁸ Στην υπόθεση Pfizer, για παράδειγμα, που σχετίζεται με τη χρήση αντιβιοτικών ως αυξητικού παράγοντα στην παραγωγή κρέατος, η αρχή της προφύλαξης χρησιμοποιήθηκε ως νομική αρχή και ως πολιτική.¹⁵⁹

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας κρίνεται σκόπιμο να γίνει αναφορά στο καθεστώς της αρχής στο δίκαιο του ΠΟΕ. Το δίκαιο του ΠΟΕ αποτελεί τμήμα του δημόσιου διεθνούς δικαίου και πρέπει να εξελίσσεται με συνέπεια ως προς αυτό. Συνέπεια αυτού του γεγονότος είναι ότι οι ομάδες εμπειρογνομώνων σύμφωνα με το άρθρο 3.2 του ΜΕΔ απαιτείται να εφαρμόζουν «εθιμικούς κανόνες της ερμηνείας του δημόσιου διεθνούς δικαίου» όταν ερμηνεύουν τις συμφωνίες του ΠΟΕ. Αυτό σημαίνει ότι σε μια τέτοια ερμηνεία δε θα πρέπει να εξετάζουν μόνο το κείμενο, το περιεχόμενο, το αντικείμενο και το σκοπό των συμφωνιών του ΠΟΕ αλλά να εξετάζουν κι «άλλους κανόνες του διεθνούς δικαίου εφαρμόσιμους μεταξύ των μερών»¹⁶⁰. Τέτοιοι «άλλοι κανόνες του διεθνούς δικαίου» μπορούν να είναι διεθνείς εθιμικοί κανόνες, οι οποίοι είναι δεσμευτικοί για όλα τα μέλη του ΠΟΕ. Επομένως, όταν και αν η αρχή

---

¹⁵⁷ UNEP, (2002), op. cit., pp. 23-24.

¹⁵⁸ Ibid, p. 12.

¹⁵⁹ Van Asselt, M., Vos, E., (2006), The Precautionary Principle and the Uncertainty Paradox, *Journal of Risk Research*, Vol. 9, No. 4, 313–336, p.313.

¹⁶⁰ Βλ. Article 31(3) (c) of the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties.

της προφύλαξης γίνει τμήμα του εθνικού δικαίου θα μπορεί να εφαρμόζεται στις διαφορές μεταξύ των μελών.¹⁶¹

Διαφωνίες έχουν προκύψει ως προς το αν η προφύλαξη θα πρέπει να θεωρείται «αρχή» ή απλώς μια «προσέγγιση».¹⁶² Όπως είναι αυτονόητο, η συζήτηση αυτή αντανάκλα τις διαφορετικές αντιλήψεις ως προς την κατάλληλη ρυθμιστική απάντηση για να αποφευχθούν ζημιές στο περιβάλλον και στην υγεία των ανθρώπων, των ζώων και των φυτών εν μέσω αβεβαιότητας. Οι υποστηρικτές της «προσέγγισης» έχουν την άποψη ότι η προφύλαξη δεν είναι νομικά δεσμευτική, ενώ αντίθετα μια νομική αρχή είναι σαφώς ενσωματωμένη εντός του νομικού συστήματος και δημιουργεί δεσμεύσεις.¹⁶³ Σε κάθε περίπτωση, η αμφισημία και η έλλειψη ενός ενιαίου ορισμού της δημιουργεί δυσκολίες στο να αντιμετωπιστεί ως μια νομική αρχή που τεχνικά θα πρέπει να εφαρμόζεται με τον ίδιο τρόπο σε παρόμοιες περιστάσεις. Ως εκ τούτου, προκύπτει το συμπέρασμα ότι η εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης είναι καλύτερα να αντιμετωπίζεται ως πολιτική επιλογή.¹⁶⁴

---

¹⁶¹ UNEP, (2002), op. cit., p. 24.

¹⁶² Για παράδειγμα η Διακήρυξη του Ρίο μιλάει για προσέγγιση χωρίς ακριβή νομική έννοια και περιεχόμενο. Gerstetter, C., Maier, L., op. cit., p. 29.

¹⁶³ De Sadeleer, R., (2007), *Implementing the Precautionary Principle, Approaches from the Nordic Countries, the EU and USA*, London: Earthscan, p. 3.

¹⁶⁴ Zander, J., op. cit., p. 31.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Ειδικές εκφράσεις της αρχής της προφύλαξης

6.1 ΠΟΕ

Η αρχή της προφύλαξης δεν αναφέρεται ρητά σε καμία από τις συμφωνίες που έχουν υπογραφεί στο πλαίσιο του ΠΟΕ και σε γενικές γραμμές η απόλυτη εφαρμογή της θεωρείται ασύμβατη με τους κανόνες του οργανισμού καθώς μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέσο υπεράσπισης, δηλαδή ως αιτιολογία για τη χρήση εμπορικών περιορισμών ή για τη μη συμμόρφωση με τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τους κανόνες του. Παρόλα αυτά, ο ΠΟΕ ασχολείται με ορισμένα από τα συστατικά της αρχής της προφύλαξης και ορισμένες διατάξεις του μπορεί να θεωρηθεί ότι αντανακλούν την αρχή της προφύλαξης.¹⁶⁵ Πρωταρχικής σημασίας στη συζήτηση για τη θέση της αρχής στο δίκαιο του ΠΟΕ είναι η Συμφωνία SPS, δεδομένου ότι είναι η συμφωνία την οποία μέχρι στιγμής έχουν επικαλεστεί ως επί το πλείστον τα μέλη του για να τεκμηριώσουν την προσφυγή σε μέτρα και δράσεις προφύλαξης.¹⁶⁶

Για να γίνει κατανοητή η σύνδεση της αρχής με την παραπάνω συμφωνία θα πρέπει αρχικά να διευκρινιστεί η έννοια των υγειονομικών και φυτουγειονομικών μέτρων. Ένα υγειονομικό και φυτουγειονομικό μέτρο είναι κάθε μέτρο που ανταποκρίνεται σε έναν από τους τέσσερις ορισμούς που καθορίζονται στην πρώτη παράγραφο του Παραρτήματος Α της Συμφωνίας SPS και οι οποίοι είναι οι εξής: Πρώτον, η συμφωνία εφαρμόζεται σε μέτρα που αποσκοπούν στην προστασία της ζωής των φυτών, των ζώων ή των ανθρώπων από κινδύνους που απορρέουν από την είσοδο οργανισμών που μεταφέρουν ασθένειες ή επιβλαβή παράσιτα. Δεύτερον, μέτρα που στοχεύουν στην προστασία της ανθρώπινης ζωής ή των ζώων έναντι κινδύνων που πηγάζουν από πρόσθετα, προσμείξεις, τοξίνες ή νοσογόνους οργανισμούς στα τρόφιμα, τα ποτά ή τις ζωοτροφές. Τρίτον, μέτρα που αποσκοπούν στην προστασία της ανθρώπινης ζωής ή υγείας από κινδύνους που προκύπτουν από τις ασθένειες που μεταδίδονται από τα ζώα, τα φυτά ή από τα προϊόντα τους, ή από την είσοδο, εγκατάσταση ή διάδοση επιβλαβών οργανισμών. Τέλος, υγειονομικά και φυτουγειονομικά μέτρα πρέπει να θεωρούνται και εκείνα που αποσκοπούν στην πρόληψη ή τον περιορισμό άλλων ζημιών από την είσοδο,

---

¹⁶⁵ Gehring, M., Cordonier Segger, M. C., (2002), Precaution in World Trade Law: The Precautionary Principle and its Implications for the World Trade Organization, Research Paper, Centre for International Sustainable Development Law, p. 27.

¹⁶⁶ Zander, op. cit., p. 34.

εγκατάσταση ή διάδοση επιβλαβών οργανισμών.¹⁶⁷ Τα περισσότερα από τα μέτρα προφύλαξης θα έχουν έναν από αυτούς τους στόχους. Όσα όμως δεν ταιριάζουν με τους παραπάνω ορισμούς θα εμπίπτουν σε άλλες συμφωνίες, ιδίως της TBT ή/και της GATT του 1994.¹⁶⁸

Επιπλέον, οι βασικοί κανόνες που προσδιορίζονται στα άρθρα 2 και 5 της Συμφωνίας SPS, απαιτούν όλα τα SPS μέτρα να βασίζονται σε επαρκή επιστημονικά στοιχεία. Το άρθρο 2.2 απαιτεί τα μέλη του ΠΟΕ να διασφαλίσουν ότι τα SPS μέτρα εφαρμόζονται μόνο στον βαθμό που είναι απαραίτητα, βασίζονται σε επιστημονικές αρχές και δεν διατηρούνται χωρίς επαρκή επιστημονικά στοιχεία εκτός από τις περιπτώσεις που προβλέπονται στο άρθρο 5.7. Για την εφαρμογή του άρθρου 2.2, το άρθρο 5.1 απαιτεί όλα τα μέτρα SPS να βασίζονται σε αξιολόγηση κινδύνου και το άρθρο 5.2 εν συνεχεία ασχολείται με το τι θα πρέπει να περιλαμβάνεται¹⁶⁹ σε μια αξιολόγηση κινδύνου. Εξαιρέση από την υποχρέωση τα μέτρα να βασίζονται σε αξιολόγηση του κινδύνου αποτελεί το άρθρο 5.7.¹⁷⁰

Το άρθρο 5.7 θεωρείται ότι αντανακλά την αρχή της προφύλαξης αλλά με περιοριστικό τρόπο καθώς επιτρέπει τη λήψη μέτρων SPS σε προσωρινή βάση σε περίπτωση επιστημονικής αβεβαιότητας, εάν και όταν πληρούνται οι ακόλουθες τέσσερις σωρευτικές και εξίσου σημαντικές προϋποθέσεις που διαπιστώθηκαν στην υπόθεση ΕΚ-Ορμόνες ΙΙ.¹⁷¹ Πρώτον, τα μέτρα πρέπει να επιβάλλονται σε σχέση με μια κατάσταση όπου τα «σχετικά επιστημονικά δεδομένα είναι ανεπαρκή». Δεύτερον, πρέπει να θεσπίζονται «βάσει των διαθέσιμων σχετικών πληροφοριών». Τρίτον, οι πρόσθετες πληροφορίες πρέπει να επιδιώκονται προκειμένου να διεξαχθεί «μια πιο αντικειμενική αξιολόγηση του κινδύνου». Τέλος, τα μέτρα πρέπει να έχουν προσωρινό χαρακτήρα, και θα πρέπει να αναθεωρούνται μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα. Οι

---

¹⁶⁷ Άρθρο 1, Παράρτημα Α της Συμφωνίας SPS.

¹⁶⁸ Bernasconi-Osterwalder, N., *et al.*, (2006), *Environment and Trade: A Guide to WTO Jurisprudence*, London: Earthscan, pp. 256–64.

¹⁶⁹ Αυτή περιλαμβάνει τα διαθέσιμα επιστημονικά στοιχεία, διαδικασίες και μεθόδους παραγωγής, τις μεθόδους ελέγχου και δειγματοληψίας, τις σχετικές υπάρχουσες συγκεκριμένες ασθένειες ή παράσιτα, τομείς που είναι απαλλαγμένοι από ασθένειες ή παράσιτα, τις σχετικές οικολογικές και περιβαλλοντικές συνθήκες, καθώς επίσης και καραντίνες ή άλλες θεραπείες.

¹⁷⁰ Foster, C. E., (2009), Precaution, Scientific Development and Scientific Uncertainty under the WTO Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures, *Review of European Community & International Environmental Law (RECIEL)*, Vol. 18 (1), 50-59, pp. 50-51.

¹⁷¹ Panel Report, US-Continued Suspension of Obligations in the EC Hormones Dispute, WT/DS320/R (*Continued Suspension of Obligations-EC Hormones (EC-Hormones II)*).

απαιτήσεις αυτές είναι σωρευτικές και αρκεί η απουσία ενός από τα παραπάνω στοιχεία, ώστε ένα μέτρο να μην εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 5.7.¹⁷²

Επιπλέον, αναγνωρίζεται, όπως υποστηρίχθηκε από το Δευτεροβάθμιο Δικαιοδοτικό όργανο του ΠΟΕ στην υπόθεση ΕΚ-Ορμόνες και σε συμφωνία με την ΕΚ, ότι το πεδίο εφαρμογής της αρχής της προφύλαξης δεν εξαντλείται μόνο στο άρθρο 5.7. Η συνάφεια της αρχής αντικατοπτρίζεται και στην έκτη παράγραφο του προοιμίου και στο άρθρο 3.3 της Συμφωνίας SPS. Αυτά σαφώς αναγνωρίζουν το δικαίωμα των μελών να καθιερώνουν το ενδεδειγμένο επίπεδο υγειονομικής προστασίας, το οποίο μπορεί να είναι υψηλότερο, δηλαδή πιο προστατευτικό, από αυτό που συνεπάγονται τα υπάρχοντα διεθνή πρότυπα, οι κατευθυντήριες γραμμές και συστάσεις.¹⁷³

Αυτό που πρέπει να υπογραμμιστεί σχετικά με τη Συμφωνία SPS είναι η προφανής προσήλωσή της στην επιστημονική απόδειξη. Η επιστήμη έχει αποδειχθεί και αναδειχθεί σε μέγα κριτή σε πολλές περιπτώσεις. Για παράδειγμα φαίνεται ότι το κριτήριο ελέγχου που υποστηρίζεται από το δευτεροβάθμιο δικαιοδοτικό όργανο στην υπόθεση ΕΚ-Ορμόνες II έχει ως στόχο να αποδείξει ότι η αξιολόγηση του κινδύνου προέρχεται «από μια καλά μελετημένη και ειδική πηγή», «έχει ταυτοποιηθεί σωστά η επιστημονική βάση» και είναι «αντικειμενική και συνεκτική, έτσι ώστε τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε όσον αφορά την εκτίμηση κινδύνου να δικαιολογούν επαρκώς το μέτρο SPS».¹⁷⁴ Αυτό φαίνεται να είναι ένα πρότυπο το οποίο είναι αρκετά παρόμοιο με το δόγμα «hard look» που εφαρμόζεται από ομοσπονδιακά δικαστήρια των Ηνωμένων Πολιτειών.¹⁷⁵

Σχετικά με τα μέτρα προφύλαξης υπάρχουν δύο τρόποι για να διατηρηθούν ή να εισαχθούν στο πλαίσιο της συμφωνίας SPS. Καταρχήν, τα μέτρα μπορεί να διατηρηθούν σε περίπτωση όπου πραγματοποιείται η εκτίμηση του κινδύνου και που αναγνωρίζεται μια ορθολογική και αντικειμενική σχέση μεταξύ των επιστημονικών στοιχείων και των μέτρων προφύλαξης. Σε αυτήν την περίπτωση η επιστημονική αβεβαιότητα μπορεί να υφίσταται επειδή είτε οι απόψεις είναι αποκλίνουσες ή τα δεδομένα ανεπαρκή ώστε να καταστεί ο κίνδυνος επιστημονικά βέβαιος. Δεύτερον, τα μέτρα μπορεί να διατηρηθούν σε μια κατάσταση όπου ένα

¹⁷² UNEP, (2002), op. cit., p. 25.

¹⁷³ Ibid, p. 26.

¹⁷⁴ AB Report, *EC-Hormones II*, para. 598.

¹⁷⁵ Zander, op. cit., p. 52.

κράτος μπορεί να ισχυριστεί ότι τα διαθέσιμα επιστημονικά στοιχεία είναι τόσο ανεπαρκή ώστε να καθιστά την απόδοση της εκτίμησης κινδύνου αδύνατη.¹⁷⁶

Δεδομένων των ανωτέρω, η εξέταση του ρόλου της αρχής της προφύλαξης στο σύστημα επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ, αξιολογώντας την απαιτούμενη επιστημονική αιτιολόγηση που συνεπάγεται η Συμφωνία SPS και σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η αρχή αυτή δεν θεωρείται ότι συνιστά μέρος του διεθνούς εθιμικού δικαίου, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Αρχικά, θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι στο πλαίσιο του ΜΕΔ οι ομάδες εμπειρογνομόνων/πάνελ ειδικών είναι αυτές που προβαίνουν στη διαδικασία ελέγχου των πραγματικών περιστατικών ώστε να καταρτίσουν εκθέσεις στις οποίες περιέχονται οι νομικές κρίσεις και συστάσεις τους. Το Δευτεροβάθμιο Δικαιοδοτικό Όργανο προβαίνει σε κρίσεις που περιορίζονται στις παραπάνω εκθέσεις.¹⁷⁷ Δηλαδή σε ότι αφορά τα μέτρα SPS το δευτεροβάθμιο δικαιοδοτικό όργανο εκτελεί μια περιορισμένη ανασκόπηση, περιορισμένη στην ερμηνεία της νομιμότητας των μέτρων αναθεωρώντας τα τεκμηριωμένα, πραγματολογικά ευρήματα του πάνελ, μόνο εάν διαπιστώσει ότι το πάνελ έχει κάνει σκόπιμα προκατειλημμένη εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών. Το πάνελ, από την άλλη πλευρά προχωράει στην ερμηνεία των στοιχείων που παρουσιάζονται σε αυτό και καθορίζει ότι τα μέτρα είναι σύμφωνα με τα άρθρα 2.2 και 5.1 της συμφωνίας SPS. Τέσσερις απαιτήσεις που θεμελιώνονται στα άρθρα πρέπει να πληρούνται από τα κράτη που επιθυμούν να διατηρήσουν τα μέτρα εκτός του άρθρου 5.7 της SPS συμφωνίας. Πρώτον, πρέπει να πραγματοποιείται αξιολόγηση του κινδύνου. Δεύτερον, τα μέτρα πρέπει να αποδεικνύονται ότι είναι απαραίτητα σε σχέση με τον στόχο που επιδιώκουν να επιτύχουν. Τρίτον, τα μέτρα πρέπει να βασίζονται σε επιστημονικές αρχές. Τέλος, τα μέτρα αυτά δεν μπορούν να διατηρηθούν χωρίς «επαρκή επιστημονικά στοιχεία».¹⁷⁸ Στην ουσία αυτό που προσθέτει στην εξίσωση το άρθρο 5.7 είναι ότι σε επείγουσες περιπτώσεις, όπου λίγα ή καθόλου επιστημονικά στοιχεία είναι διαθέσιμα, τα μέλη δεν θα πρέπει να εμποδίζονται από την λήψη προσωρινών μέτρων προστασίας. Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις θα πρέπει να γίνεται μια αξιολόγηση του κινδύνου. Ωστόσο, η αξιολόγηση των κινδύνων δεν είναι απαραίτητο να έχει ως αποτέλεσμα ένα επιστημονικά βέβαιο αποτέλεσμα για να γίνουν δεκτά τα μέτρα. Έτσι μπορεί να γίνει επίκληση

---

¹⁷⁶ Ibid, p. 57.

¹⁷⁷ Στεφάνου, Κ., Γκόρτσος, Χ., op. cit., p. 47.

¹⁷⁸ Zander, op. cit., p. 57.

της αρχής της προφύλαξης εκτός του άρθρου 5.7, εφόσον δημιουργηθεί ένας σύνδεσμος μεταξύ των αποδεικτικών στοιχείων και των μέτρων που επικαλούνται.¹⁷⁹

Αναφορικά με το βάρος της απόδειξης η κατανομή του όσον αφορά τα μέτρα προφύλαξης εξαρτάται από το ποια διάταξη επικαλείται το κράτος που εκδίδει τα μέτρα. Ένα κράτος που προσφεύγει σε ένα μέτρο πρέπει να δείξει εκ των προτέρων ότι τα μέτρα θεσπίστηκαν ή διατηρήθηκαν βάση μιας αξιολόγησης κινδύνου που έχει να επιδείξει «επαρκείς επιστημονικές αποδείξεις» για τη στήριξη των μέτρων. Το βάρος αυτό δεν σημαίνει κατά ανάγκη ότι θα επεκταθεί και στο επικείμενο επιστημονικό θέμα. Αντί αυτού, αρκεί το γεγονός ότι το μέρος που προσφεύγει κάνει μια εκ των προτέρων υπόθεση ότι το defending party (εναγόμενο μέρος) είναι κατά παράβαση των συμφωνιών του ΠΟΕ. Το βάρος μετατοπίζεται στη συνέχεια επάνω στον εναγόμενο να αποδείξει ότι υπάρχουν επαρκή επιστημονικά στοιχεία για την υποστήριξη του μέτρου. Εναλλακτικά, ο εναγόμενος μπορεί να επικαλεστεί το άρθρο 5.7, στην περίπτωση του οποίου το βάρος της απόδειξης αφορά στο ότι πληρούνται οι απαιτήσεις του άρθρου.¹⁸⁰

Επίσης, τα άρθρα 5.5 και 5.6 της συμφωνίας SPS καθορίζουν μια σειρά από ποιοτικές απαιτήσεις, τις οποίες πρέπει να πληρούν τα μέτρα SPS που εφαρμόζονται σε διαφορετικές καταστάσεις. Το άρθρο 5.5 ορίζει ότι όταν τα μέλη επιλέγουν το επίπεδο προστασίας τους, θα πρέπει να αποφεύγουν αυθαίρετες ή αδικαιολόγητες διακρίσεις ή διακρίσεις που οδηγούν σε συγκαλυμμένο περιορισμό του διεθνούς εμπορίου. Ως εκ τούτου, θα πρέπει να αποφευχθούν μέτρα που έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός επιπέδου προστασίας που παραβιάζει το άρθρο. Επιπλέον, το άρθρο 5.6 προβλέπει ότι μέτρα που θεσπίστηκαν ή διατηρήθηκαν δεν πρέπει να περιορίζουν το εμπόριο περισσότερο από ό, τι απαιτείται για την επίτευξη του σκοπού τους, λαμβάνοντας υπόψη την τεχνική και οικονομική σκοπιμότητα.¹⁸¹

Το συμπέρασμα είναι ότι τα μέλη, καταρχήν επιτρέπεται να επιλαμβάνονται τους κινδύνους υπό την προϋπόθεση ότι τα μέτρα αυτά δεν οδηγούν σε καθορισμό του επιπέδου προστασίας που είναι αδικαιολόγητο ή αυθαίρετο. Ωστόσο, ακόμη και αδικαιολόγητα και αυθαίρετα, τα μέτρα μπορεί να διατηρηθούν εφόσον δεν συνιστούν συγκαλυμμένο περιορισμό

---

¹⁷⁹ Ibid, p. 64.

¹⁸⁰ Ibid, p. 69.

¹⁸¹ Ibid, p. 70.

του εμπορίου. Το πάνελ στην υπόθεση ΕΚ-Ορμόνες I, θέλησε να προχωρήσει περαιτέρω στη δημιουργία αυστηρότερων απαιτήσεων για τα μέλη. Βέβαια, το δευτεροβάθμιο δικαιοδοτικό όργανο, από την άλλη πλευρά, περιορίστηκε στη θέσπιση μιας ελάχιστης δοκιμής για να απομακρύνει τον προστατευτισμό.¹⁸²

Στο δίκαιο του ΠΟΕ είναι προφανές ότι τα επιστημονικά στοιχεία έχουν μεγάλη σημασία όταν τα μέλη θεσπίζουν ή διατηρούν προστατευτικά μέτρα. Η αρχή της προφύλαξης ως εκ τούτου δεν αναφέρεται ή ορίζεται στις συμφωνίες του ΠΟΕ. Ωστόσο, έχει ευρέως γίνει κατανοητό, από το πάνελ και το δικαιοδοτικό δευτεροβάθμιο όργανο, καθώς και από τους σχολιαστές, ότι βρίσκει τη σαφέστερη εφαρμογή της σε καταστάσεις που καλύπτονται από το άρθρο 5.7 της συμφωνίας SPS. Τα μέτρα προφύλαξης σύμφωνα με το άρθρο 5.7 επιτρέπονται μόνο σε περιπτώσεις όπου υπάρχουν τόσο λίγα επιστημονικά στοιχεία ώστε η αξιολόγηση των κινδύνων να είναι αδύνατο να πραγματοποιηθεί. Εάν η αρχή της προφύλαξης θεωρηθεί ότι πρέπει να περιορίζεται σε αυτό μόνο το άρθρο, θα μπορούσαν να ληφθούν μέτρα προφύλαξης στο πλαίσιο ενός μόνο τύπου της επιστημονικής αβεβαιότητας, δηλαδή όταν τα επιστημονικά στοιχεία είναι ανύπαρκτα. Σε περιπτώσεις όπου επικρατούν άλλα είδη αβεβαιότητας, όπως είναι η επιστημονική διαμάχη, δεν θα ήταν δυνατό να εφαρμόζονται περισσότερα μέτρα προφύλαξης από αυτά που έχουν οριστεί στα διεθνή πρότυπα.¹⁸³

Εν ολίγοις, τα μέτρα προφύλαξης υπό το καθεστώς του ΠΟΕ πρέπει να βασίζονται στην επιστήμη και να είναι σύμφωνα με τις βασικές SPS υποχρεώσεις των άρθρων 2.2 και 5.1. Η μόνη εξαίρεση από τον κανόνα αυτό προκύπτει όταν τα επιστημονικά στοιχεία είναι τόσο σποραδικά ώστε να μην είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί μια ουσιαστική αξιολόγησή τους. Ωστόσο, η σταθερή προσήλωση στην επιστήμη δεν αποκλείει τη χρήση της αρχής της προφύλαξης. Το δευτεροβάθμιο δικαιοδοτικό όργανο έχει καταστήσει σαφές ότι δεν απαιτεί πειστικά, αδιαμφισβήτητα ή ακόμη και την πλειοψηφία των επιστημονικών στοιχείων ώστε να επιτρέπεται η λήψη μέτρων στο πλαίσιο της συμφωνίας SPS. Αυτό δείχνει ότι η αρχή της προφύλαξης μπορεί επίσης να τεθεί σε ισχύ στις περιπτώσεις επιστημονικής διαμάχης. Ωστόσο, το μέλος που επιθυμεί να διατηρήσει τα μέτρα πρέπει να αποδείξει ότι τα επιστημονικά στοιχεία παρέχουν ένα σαφή σύνδεσμο μεταξύ της δράσης και της ύπαρξης του κινδύνου. Δεν αρκεί να

---

¹⁸² Ibid, p. 72.

¹⁸³ Ibid

δικαιολογήσει τα μέτρα προφύλαξης με την επιθυμία να διατηρήσει επιστημονικά αβάσιμα υψηλότερα επίπεδα προστασίας. Μέχρι στιγμής, κανένα μέλος δεν έχει βασιστεί με επιτυχία στη γνώμη της μειοψηφίας πριν από το σώμα επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ. Επιπλέον, το μεγαλύτερο μέρος της νομολογίας έχει βασιστεί στη συμφωνία SPS. Ως εκ τούτου, δεν είναι σαφές αν όσα έχουν καθιερωθεί από τα πάνελ και το δευτεροβάθμιο δικαιοδοτικό όργανο μπορούν να εφαρμοστούν άμεσα στα μέτρα που λαμβάνονται στο πλαίσιο της GATT 1994 και της Συμφωνίας TBT. Ωστόσο, φαίνεται ότι αυτή θα ήταν η πρόθεση, δεδομένου ότι ο ΠΟΕ προσπαθεί να εξασφαλίσει τη συνοχή κατά την εφαρμογή των συμφωνιών του ΠΟΕ.¹⁸⁴

Στην Συμφωνία SPS, όπως ερμηνεύεται από το Δευτεροβάθμιο Δικαιοδοτικό Όργανο, η αρχή της προφύλαξης δεν είναι μια γενική αρχή και δεν έχει εφαρμογή πέρα από τις ειδικές διατυπώσεις που περιλαμβάνονται στη συμφωνία. Η πιο σημαντική από αυτές, το άρθρο 5.7 φαίνεται να έχει αρκετά περιορισμένη εμβέλεια δεδομένου ότι καλύπτει μόνο προσωρινά μέτρα. Επίσης οι Επιτροπές του ΠΟΕ δεν έχουν ξεκινήσει ακόμη σοβαρές διαπραγματεύσεις για την προφύλαξη, πόσο μάλλον να καταλήξουν σε μια συμφωνία με προφυλακτικό περιεχόμενο.¹⁸⁵

Εκτός της Συμφωνίας SPS, πρόσφατες ερμηνείες δίνουν βάσιμο πάτημα για την υποστήριξη της θέσης ότι η έννοια της προφύλαξης έχει βρει μια θέση στο άρθρο XX της GATT. Το Άρθρο XX επιτρέπει στα μέλη να θεσπίζουν μέτρα, που παρεκκλίνουν των διατάξεων της GATT, αλλά είναι αναγκαία για την προστασία της ζωής ή της υγείας του ανθρώπου, των ζώων ή των φυτών ή σχετικά με τη διατήρηση των φυσικών πόρων. Το κριτήριο της αναγκαιότητας που εμπεριέχεται στο συγκεκριμένο άρθρο μπορεί να θεωρηθεί ότι αντανακλά την αρχή της προφύλαξης.¹⁸⁶

Τέλος, στην περίπτωση της συμφωνίας TBT, το προοίμιο αναγνωρίζει το δικαίωμα των μελών να καθορίσουν το κατάλληλο επίπεδο προστασίας. Το άρθρο 2.2 περιλαμβάνει επίσης το κριτήριο της αναγκαιότητας. Ένα υψηλό επίπεδο προστασίας (και προφύλαξης) σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να θεωρηθεί νόμιμο και αναγκαίο. Αν οι παραπάνω διατάξεις ερμηνευόνταν έτσι ώστε να αναγνωρισθεί το δικαίωμα των μελών να (i) επιλέξουν το επίπεδο προστασίας που επιθυμούν, (ii) να λάβουν μέτρα πέρα από τα διεθνή πρότυπα και (iii) να στηρίξουν την

---

¹⁸⁴ Zander, *op. cit.*, p. 75.

¹⁸⁵ Gerstetter, C., Maier, L., *op. cit.*, p. 39.

¹⁸⁶ UNEP, (2002), p. 26.

απόφασή τους στη γνώμη της μειοψηφίας, θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως αποδεικτικά στοιχεία ότι τα μέλη του ΠΟΕ έχουν λάβει υπόψη τους στοιχεία της προφύλαξης εντός της συμφωνίας TBT.¹⁸⁷

6.2 ΕΕ

Η ΕΕ θεωρείται κατά γενική εκτίμηση ως «πρωταθλητής» της εφαρμογής της αρχής της προφύλαξης, με σαφείς νομικές συνέπειες στη διεθνή σκηνή. Η πιο εύκολα διαθέσιμη εξήγηση ως προς τους λόγους για τους οποίους η ΕΕ από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 έχει υιοθετήσει σε μεγάλο βαθμό την αρχή της προφύλαξης αποστρεφόμενη τον κίνδυνο, μπορεί να εντοπιστεί στα διατροφικά σκάνδαλα που βίωσε η Ευρώπη στα τέλη της δεκαετίας του 1990. Η σπογγώδης εγκεφαλοπάθεια των βοοειδών (Bovine spongiform encephalopathy-BSE), αλλιώς γνωστή ως η νόσος των τρελών αγελάδων, ή ο αφθώδης πυρετός είναι παραδείγματα άγνωστων, αφύσικων και ακούσιων κινδύνων, οι οποίοι τείνουν να θεωρούνται λιγότερο αποδεκτοί από την κοινή γνώμη. Αυτοί οι πρόσφατοι κίνδυνοι έλαβαν μεγάλη δημοσιότητα από τα μέσα ενημέρωσης και έτσι πέρασαν σταθερά στη συνείδηση του κοινού. Αυτό φαίνεται να οδήγησε σε αυξημένη πίεση προς τους Ευρωπαϊούς νομοθέτες να ρυθμίσουν την αβεβαιότητα που περιέβαλε αυτούς τους κινδύνους κλίνοντας προς την πλευρά της προφύλαξης.¹⁸⁸

Ακόμα κι αν οι προσεγγίσεις της προφύλαξης είχαν εφαρμοστεί σε ειδικές περιπτώσεις νωρίτερα στη νομολογία της ΕΕ, δεν ήταν μέχρι την υπόθεση BSE που το Δικαστήριο κατέστησε σαφές ότι σκόπευε να αντιμετωπίσει την αρχή της προφύλαξης ως γενική αρχή. Ο ορισμός της αρχής της προφύλαξης που προκύπτει από την νομολογία¹⁸⁹ έχει ως εξής: «Όπου υπάρχει αβεβαιότητα ως προς την ύπαρξη ή την έκταση των κινδύνων για την ανθρώπινη υγεία, τα όργανα μπορούν να λαμβάνουν μέτρα προστασίας, χωρίς να χρειάζεται να περιμένουν μέχρι η πραγματικότητα και η σοβαρότητα των εν λόγω κινδύνων αποδειχθούν πλήρως». Λαμβάνοντας υπόψη αυτό το ευρύ ορισμό, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η αρχή καλύπτει μια σειρά από περιβαλλοντικά ζητήματα που κυμαίνονται από τα μέτρα προστασίας της άγριας ζωής ως και σε θέματα διαχείρισης των χημικών ουσιών.¹⁹⁰

---

¹⁸⁷ Ibid

¹⁸⁸ Zander, op. cit., p. 77.

¹⁸⁹ Case C-157/96, *National Farmers' Union* (1998) ECR I-2211, para 63; Case C-180/96, *United Kingdom v Commission* (1998) ECR I-2265, para 99; Case C-236/01, *Monsanto Agricoltura Italia*, para 111.

¹⁹⁰ Zander, op.cit., p. 105, De Sadeeler, op. cit., pp. 11-12.

Επίσης, μπορεί το άρθρο 174(2) να κάνει αναφορά στην αρχή της προφύλαξης δεν προβαίνει όμως στον ορισμό της. Για να καλυφθεί το κενό αυτό, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε ανακοίνωση τον Φεβρουάριο του 2000 η οποία επιδιώκει να ενημερώσει όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη για τον τρόπο με τον οποίο η Επιτροπή εφαρμόζει ή προτίθεται να εφαρμόσει την αρχή της προφύλαξης κατά τη λήψη αποφάσεων σχετικά με τη αντιμετώπιση των κινδύνων. Η ανακοίνωση περιγράφει την προφύλαξη ως εργαλείο διαχείρισης των κινδύνων που συνιστά μέρος του πλαισίου ανάλυσης ενός κινδύνου. Ενώ η ανακοίνωση είναι συνήθως ένα μέσο ήπιου δικαίου, δεν στερείται, ωστόσο, τυχόν νομικές συνέπειες καθώς εφαρμόζοντας την αρχή της ίσης μεταχείρισης, η δικαστική εξουσία της ΕΚ μπορεί να εξακριβώσει κατά πόσον ένα μέτρο της ΕΚ είναι σύμφωνο με τις κατευθυντήριες γραμμές που τα θεσμικά όργανα έχουν καθορίσει για τον εαυτό τους με την υιοθέτηση μιας τέτοιας ανακοίνωσης.¹⁹¹

Η αρχή της προφύλαξης στην ΕΕ δύναται να θεωρηθεί δίκικοπο μαχαίρι¹⁹² καθώς μπορεί να χρησιμοποιηθεί με δύο σημαντικούς τρόπους. Από τη μια πλευρά, μπορεί να χρησιμοποιηθεί θετικά από τα θεσμικά όργανα της ΕΕ ως βάση για τη νομοθεσία σε εναρμονισμένους τομείς, για κινδύνους οι οποίοι περιβάλλονται από επιστημονική αβεβαιότητα. Από την άλλη πλευρά, η αρχή της προφύλαξης μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τα επιμέρους κράτη μέλη ως προκάλυμμα ενάντια στην ελεύθερη κυκλοφορία των προϊόντων σε μη εναρμονισμένες περιοχές σύμφωνα με το άρθρο 36 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ). Επίσης είναι δυνατό για τα κράτη μέλη να κάνουν χρήση της αρχής σε εναρμονισμένους τομείς μέσω επίκλησης των εξαιρέσεων που αφορούν τα μέτρα εναρμόνισης και που περιλαμβάνονται στο άρθρο 114 (4) και (5) της ΣΛΕΕ, υπό την προϋπόθεση ότι μπορούν να δικαιολογήσουν την αναγκαιότητα διατήρησης αυστηρότερων κανονισμών για την υγεία και το περιβάλλον.¹⁹³

Ο ρόλος των επιστημονικών δεδομένων στο ευρωπαϊκό πλαίσιο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ) έχει αποδειχθεί εν γένει απρόθυμο να κάνει χρήση των επιστημονικών στοιχείων, προκειμένου να αποφανθεί επί της ουσίας σε υποθέσεις στις οποίες εμπλέκονται ζητήματα επιστημονικής αβεβαιότητας. Στους μη εναρμονισμένους τομείς όπου τα κράτη μέλη έχουν λάβει μέτρα προφύλαξης σύμφωνα με το

¹⁹¹ De Sadeeler, op. cit. p. 12.

¹⁹² Scott, J., Vos, E., (2002), 'The Juridification of Uncertainty: Observations on the Ambivalence of the Precautionary Principle within the EU and the WTO', in Ch. Joerges and R. Dehousse, R. (eds.), *Good Governance in Europe's Integrated Market*, Oxford: Oxford University Press. pp. 253–86.

¹⁹³ Zander, op. cit., pp. 77-78, 107.

άρθρο 36 της ΣΛΕΕ, το Δικαστήριο έκρινε ότι η διακριτική ευχέρεια που σχετίζεται με την προστασία της δημόσιας υγείας είναι ιδιαιτέρως ευρεία στις περιπτώσεις που αποδεικνύεται ότι οι συνθήκες αβεβαιότητας εξακολουθούν να υφίστανται με βάση την τρέχουσα κατάσταση στην επιστημονική έρευνα.¹⁹⁴ Αυτή η δήλωση του Δικαστηρίου επιβεβαιώνει τη συνεπή προηγούμενη νομολογία που επιτρέπει στα κράτη μέλη μεγάλα περιθώρια διακριτικής ευχέρειας κατά την επιλογή των δικών τους επιπέδων προστασίας σε περίπτωση επιστημονικής αβεβαιότητας. Τα κράτη μέλη δεν χρειάζεται να αποδείξουν την ύπαρξη συνδέσμου μεταξύ των επιστημονικών στοιχείων που παρουσιάζονται και του μέτρου που εισήχθη, κάτι που ισχύει στο πλαίσιο της συμφωνίας SPS. Αντί αυτού, αρκεί να αποδειχθεί ότι η αβεβαιότητα είναι παρούσα.¹⁹⁵

Επίσης, πρέπει να αναφερθεί ότι η γενική προσέγγιση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για τον δικαστικό έλεγχο σε περιπτώσεις της αρχής της προφύλαξης διαφέρει σημαντικά από το πώς τα πάνελ και το δευτεροβάθμιο δικαιοδοτικό όργανο έχουν προσεγγίσει το θέμα στο πλαίσιο της δομής του ΠΟΕ. Η εστίαση σε μια οριακή διαπίστωση του κινδύνου είναι παρούσα στη δομή του ΠΟΕ, ενώ, στη δομή της ΕΕ, είναι γενικά επαρκές για το μέρος που επικαλείται τα μέτρα να δείξει ότι η περίπτωση περιβάλλεται από αβεβαιότητα. Το πεδίο εφαρμογής του δικαστικού ελέγχου είναι στενά συνδεδεμένο με τους ποικίλους βαθμούς των απαιτούμενων αποδεικτικών εντός των δύο νομικών πλαισίων. Δεδομένου ότι τα πάνελ του ΠΟΕ αναζητούν μια σύνδεση μεταξύ των επιστημονικών στοιχείων και των μέτρων που επικαλούνται, η επισκόπηση τους θα πρέπει να είναι πιο βαθιά στο πεδίο εφαρμογής.¹⁹⁶ Στη δομή της ΕΕ τα κράτη μέλη καθώς και τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα πρέπει να προβούν σε αξιολόγηση του κινδύνου πριν από την επίκληση μέτρων προφύλαξης, αλλά ο δικαστικός έλεγχος που πραγματοποιείται από το ΔΕΚ κατά την αξιολόγηση του περιεχομένου των εν λόγω αξιολογήσεων είναι πολύ περιορισμένος. Το Δικαστήριο, σε γενικές γραμμές, είναι ικανοποιημένο με τη διαπίστωση ότι η επιστημονική αβεβαιότητα είναι παρούσα και, μόλις αυτή έχει καθιερωθεί, αφήνει στα κράτη μέλη ή στα θεσμικά όργανα σημαντική ευελιξία να αποφασίσουν για τα μέτρα που θα λάβουν.¹⁹⁷

Όσον αφορά την επίκληση της αρχής της προφύλαξης, φαίνεται ότι αυτό μπορεί να γίνει ακόμα και όταν τα επιστημονικά στοιχεία δείχνουν ότι ο κίνδυνος είναι μη πιθανός, ή ότι μια

---

¹⁹⁴ Case C-41/02 Commission v. Netherlands, para. 43.

¹⁹⁵ Zander, op. cit., p. 108-109.

¹⁹⁶ Ibid, pp. 115-116.

¹⁹⁷ Ibid, p. 120

διαφορετική ερμηνεία των επιστημονικών στοιχείων δίνει ένα πιο πιθανό αποτέλεσμα από εκείνο που προτείνεται από το μέρος που επικαλείται τα μέτρα.¹⁹⁸ Τα δικαστήρια της ΕΕ δεν απαιτούν να καθορίζεται η σχέση μεταξύ της επιστημονικών στοιχείων που παρουσιάζονται και ενός ιδιαίτερου κινδύνου. Αντί αυτού, είναι αρκετό να δείξει ότι μια περιοχή περιβάλλεται από επιστημονική αβεβαιότητα¹⁹⁹.

Σε σχέση με το βάρος της απόδειξης θα μπορούσε να ειπωθεί ότι σε γενικές γραμμές, όταν τα κράτη μέλη επιθυμούν να διατηρήσουν ή να θεσπίσουν μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος ή της υγείας σύμφωνα με το άρθρο 36 της ΣΛΕΕ, το βάρος της απόδειξης της αναγκαιότητας των μέτρων βαραίνει τα ίδια. Το γεγονός ότι αυτό συμβαίνει επίσης σε καταστάσεις στις οποίες αφορούν την αρχή της προφύλαξης έχει επιβεβαιωθεί από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο σε ορισμένες περιπτώσεις. Στις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, τονίζεται ότι πρέπει να καταδειχθεί η ύπαρξη «πραγματικών κινδύνων» υπό το «φως των αποτελεσμάτων της διεθνούς επιστημονικής έρευνας». Έτσι, τα κράτη μέλη φέρουν το αρχικό βάρος να αποδείξουν ότι τα μέτρα προφύλαξης μπορούν να ληφθούν σύμφωνα με το άρθρο 36 της ΣΛΕΕ. Ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε, τα κράτη μέλη δεν χρειάζεται να αποδεικνύουν ότι υφίσταται μια σαφής σχέση μεταξύ των αποδείξεων και του κινδύνου, αρκεί να δείξουν ότι η εν λόγω περίπτωση περιβάλλεται από επιστημονική αβεβαιότητα. Τα δικαστήρια της ΕΕ στη συνέχεια θα αξιολογήσουν την υπόθεση που έφερε ένα κράτος μέλος. Δεδομένου ότι ένα μεγάλο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας επαφίεται στα κράτη μέλη σε μη εναρμονισμένους τομείς, είναι σπάνιο για τα μέτρα που λαμβάνονται σε περίπτωση επιστημονικής αβεβαιότητας, να μπορούν να ανατραπούν.²⁰⁰

Στους εναρμονισμένους τομείς, τα κράτη μέλη μπορούν να επικαλούνται την αρχή της προφύλαξης σύμφωνα με τις ρήτρες διασφάλισης ή το άρθρο 114 (4) και (5) της ΣΛΕΕ. Και εδώ, επίσης, είναι ευθύνη των κρατών μελών να αποδείξουν ότι τα μέτρα που επιθυμούν να επικαλεσθούν πληρούν τις απαιτήσεις που ορίζονται στα άρθρα ή τις σχετικές διατάξεις

---

¹⁹⁸ Ibid, p. 125.

¹⁹⁹ Η προσέγγιση που έχουν υιοθετήσει τα Ευρωπαϊκά Δικαστήρια έρχεται σε έντονη αντίθεση με τον τρόπο που τα πάνελ και το δευτεροβάθμιο δικαιοδοτικό όργανο του ΠΟΕ έχουν προσεγγίσει το θέμα. Σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε στο κεφάλαιο 6.1, τα πάνελ, αναγνωρίζοντας ότι θα πρέπει να επιτρέπεται η λήψη μέτρων προφύλαξης, θα διερευνήσουν τα επιστημονικά στοιχεία για να διαπιστωθεί η σχέση μεταξύ των επιστημονικών στοιχείων και του κινδύνου. Αυτή η σύνδεση δεν πρέπει να είναι συγκεκριμένη, αλλά πρέπει να υποστηρίζεται από «επαρκή επιστημονικά στοιχεία».

²⁰⁰ Zander, op. cit., p. 130.

διασφάλισης που περιλαμβάνονται στις νομοθετικές πράξεις. Οι περιπτώσεις στις οποίες τα κράτη μέλη επιθυμούν να διατηρήσουν τα μέτρα βάσει του άρθρου 114 (4) είναι παρόμοιες με τις καταστάσεις των παρεκκλίσεων που προβλέπονται στο άρθρο 36 της ΣΛΕΕ. Είναι πιθανό ότι τα ευρωπαϊκά δικαστήρια θα δείξουν ίσο σεβασμό στην κρίση επί της ουσίας των καταστάσεων που αφορούν το άρθρο 114 της ΣΛΕΕ, όπως κάνουν σύμφωνα με το άρθρο 36 της ΣΛΕΕ, παρόλο που ένα σημαντικό σώμα νομολογίας απουσιάζει μέχρι στιγμής. Από την άλλη πλευρά, περιπτώσεις στις οποίες τα κράτη μέλη επιθυμούν να εισαγάγουν μέτρα προφύλαξης αφού έχουν καθιερωθεί τα μέτρα εναρμόνισης είναι πιθανό να ελεγχθούν με μεγαλύτερη λεπτομέρεια. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι λόγοι στους οποίους τα κράτη μέλη μπορούν να βασίζονται είναι περισσότερο περιορισμένοι βάσει του άρθρου 114 (5), και, ειδικότερα, ότι τα κράτη μέλη - σύμφωνα με τις απαιτήσεις του άρθρου - πρέπει να υποστηρίξουν μέτρα με «νέα επιστημονικά στοιχεία», που δείχνουν ότι ο κίνδυνος από τον οποίο ένα κράτος μέλος επιθυμεί να προστατεύσει τον εαυτό του προέρχεται από συγκεκριμένη χώρα. Προκειμένου ένα κράτος μέλος να επικαλεσθεί την αρχή της προφύλαξης, δυνάμει του άρθρου 114 (5) της ΣΛΕΕ, κάτι περισσότερο από επιστημονική αβεβαιότητα, θα πρέπει να αποδειχθεί προκειμένου να παρεκκλίνει. Αυτό φαίνεται επίσης να ισχύει όταν τα κράτη μέλη επιθυμούν να επικαλεσθούν τις ρήτρες διασφάλισης που περιλαμβάνονται στην εναρμόνιση των μέτρων.²⁰¹

Το επίπεδο της απόδειξης που τα θεσμικά όργανα της ΕΕ απαιτούν, όταν γίνεται επίκληση μέτρων προφύλαξης ποικίλλει για κάθε περίπτωση χωριστά. Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η ευρεία διακριτική ευχέρεια εναπόκειται στα θεσμικά όργανα, όχι μόνο κατά την επιλογή των μέτρων, αλλά και όταν αποφασίζουν για το πότε να τα επικαλούνται. Το ΔΕΚ και το Court of First Instance (CFI) έχουν σε πολλές υποθέσεις, υποστηρίξει ότι σε περιπτώσεις επιστημονικής αβεβαιότητας δεν πρόκειται να μαντέψουν τις ενέργειες των άλλων θεσμικών οργάνων. Η απαίτηση για την επίκληση μέτρων προφύλαξης φαίνεται να σταματά στην εκ των προτέρων ύπαρξη της επιστημονικής αβεβαιότητας. Το μέρος που επικαλείται την αρχή στη συνέχεια αναγκάζεται να δώσει τέλος στην επιστημονική αβεβαιότητα και να αποδείξει την μη-ύπαρξη του κινδύνου, προκειμένου να αποφύγει τη ρύθμιση. Αυτό, άλλωστε,

---

²⁰¹ Ibid, p. 131.

περιπλέκεται από την απροθυμία του Δικαστηρίου να ερευνήσει τα επιστημονικά στοιχεία επί των οποίων βασίζονται τα μέτρα.²⁰²

Επιπλέον, η Επιτροπή, όπως παρουσιάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, τονίζει στην ανακοίνωσή της σχετικά με την αρχή της προφύλαξης ότι τα μέτρα προφύλαξης πρέπει να είναι αναλογικά και να βασίζονται σε μια ανάλυση κόστους-οφέλους. Όσον αφορά την αρχή της αναλογικότητας η ανακοίνωση της Επιτροπής για την αρχή της προφύλαξης εξετάζει αν το μέτρο από μόνο του είναι ανάλογο με τον στόχο διασφάλισης του εν λόγω επιπέδου προστασίας. Η νομολογία σε σχέση με την αρχή της προφύλαξης έχει επίσης κατά κύριο λόγο ασχοληθεί με την εξέταση της ανάλυσης κόστους-οφέλους και της αναλογικότητας σε σχέση με τα ισχύοντα μέτρα, και όχι με αν οι στόχοι των μέτρων είναι ανάλογοι από μόνοι τους. Αυτό έχει αιτιολογηθεί από το γεγονός ότι, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τα Δικαστήρια της ΕΕ εφαρμόζουν μια περιορισμένη αναθεώρηση των μέτρων που θεσπίζονται από τα θεσμικά όργανα της ΕΕ χρησιμοποιώντας την διακριτική τους ευχέρεια. Ο λόγος για τον οποίον όλα τα εμπορικά περιοριστικά μέτρα υπόκεινται στην υποχρέωση της αναλογικότητας έχει να κάνει με τη σημασία που δίνεται στην ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων εντός της ΕΕ. Τυχόν περιορισμοί της ελευθερίας αυτής πρέπει να είναι αναγκαίοι. Προκειμένου να διαπιστωθεί κατά πόσον τα μέτρα είναι αναγκαία για την προστασία της υγείας ή του περιβάλλοντος, πρέπει να σταθμίζονται σε σχέση με τους περιορισμούς που επιβάλλουν στις διατάξεις περί ελεύθερης κυκλοφορίας. Ορισμένοι συγγραφείς έχουν υποστηρίξει ότι η αυστηρή εφαρμογή αυτής της συλλογιστικής από το ΔΕΚ θα μπορούσε να οδηγήσει στο να επικρατούν πάντα οι διατάξεις περί ελεύθερης κυκλοφορίας κάθε φορά που έρχονται σε σύγκρουση με τις ανησυχίες για το περιβάλλον και την υγεία. Ωστόσο, η ανάλυση της νομολογίας του ΔΕΚ δεν υποστηρίζει αυτόν τον ισχυρισμό.²⁰³

Εξάλλου, το Δικαστήριο, σε αντίθεση με την Επιτροπή, δεν θεωρεί την ανάλυση κόστους-οφέλους ως κάτι ανεξάρτητο από την απαίτηση της αναλογικότητας. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ένας από τους λόγους για τους οποίους η Επιτροπή τόνισε τη χρήση της ανάλυσης κόστους-οφέλους ήταν για να αντιμετωπίσει την κριτική από τους εμπορικούς εταίρους που ισχυρίστηκαν ότι η τρέχουσα χρήση της αρχής της προφύλαξης δεν λάμβανε επαρκώς υπόψη τις

---

²⁰² Αυτό συμβαίνει στην νομολογία του CFI. Ibid, p. 132.

²⁰³ Ibid, pp. 135-136.

όποιες οικονομικές ανησυχίες. Η συμπερίληψη της απαίτησης κόστους-οφέλους στην ανακοίνωση σχετικά με την αρχή της προφύλαξης μπορεί επομένως να στοχεύει τόσο την εισαγωγή μιας νέας νομικής έννοιας όσο και στο να αποσαφηνίσει ότι η ΕΕ προτίθεται επίσης να σταθμίσει τα υπέρ και τα κατά που περιλαμβάνονται στη ρύθμιση του κινδύνου. Η έννοια της ανάλυσης κόστους-οφέλους συνήθως εννοείται ότι είναι μια ευρύτερη έννοια, η οποία αποσκοπεί στο να εκτιμηθεί η γενική αποδοτικότητα ενός μέτρου, παρά να παρέχει ένα απλό μέτρο για το πώς ορισμένοι κανονισμοί θα έχουν αντίκτυπο στο εμπόριο.²⁰⁴ Συνεπώς, η ανάλυση κόστους-οφέλους, όπως διατυπώνεται από την Επιτροπή στην ανακοίνωσή της σχετικά με την αρχή της προφύλαξης και ερμηνεύεται από το ΔΕΚ και το CFI, τουλάχιστον φαίνεται εν μέρει να είναι μια ειδική εκδήλωση της αρχής της αναλογικότητας που είναι ήδη σε ισχύ στο ευρωπαϊκό δίκαιο. Ως εκ τούτου, αφορά κυρίως την αναλογικότητα των μέτρων σχετικά με τις επιπτώσεις τους στις ενδοκοινοτικές συναλλαγές.²⁰⁵

Με βάση τα παραπάνω μπορεί να ειπωθεί ότι στην ΕΕ, τα κράτη μέλη και τα θεσμικά όργανα της ΕΕ απολαμβάνουν μεγάλη ελευθερία να λαμβάνουν αποφάσεις στο πλαίσιο της επιστημονικής αβεβαιότητας. Γενικότερα αυτό που τα κράτη μέλη οφείλουν να δείξουν προκειμένου να λάβουν μέτρα προφύλαξης σε μη εναρμονισμένους τομείς σύμφωνα με τα άρθρα 34 και 36 ΣΛΕΕ, είναι ότι ο κίνδυνος που αντιμετωπίζουν είναι περιτριγυρισμένος από έναν βαθμό επιστημονικής αβεβαιότητας. Ούτε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ούτε τα Ευρωπαϊκά Δικαστήρια θέτουν οποιεσδήποτε απαιτήσεις για τα κράτη μέλη να στοχεύσουν τους κινδύνους πλήρως ή αποτελεσματικά. Ένα παράδειγμα αυτού είναι ότι το ΔΕΚ και τα Δικαστήρια της ΕΖΕΣ έχουν αποφανθεί ότι τα κράτη μέλη έχουν το δικαίωμα να απαγορεύσουν ένα αβέβαιο κίνδυνο σε μία σειρά προϊόντων, χωρίς να χρειάζεται να ασχοληθούν με την ύπαρξη του κινδύνου σε άλλα προϊόντα, εφόσον τηρούν την αρχή της αναλογικότητας. Έτσι, φαίνεται ότι τα κράτη μέλη είναι ελεύθερα να επιλέξουν να στοχεύουν σε μια πηγή κινδύνου και να αφήσουν τις άλλες πηγές για τον ίδιο κίνδυνο χωρίς ρύθμιση.²⁰⁶ Εν ολίγοις, φαίνεται ότι τα θεσμικά όργανα της ΕΕ μπορούν να στοχεύουν τους κινδύνους κατά βούληση, και ότι το ΔΕΚ δεν θα ερευνά τη συνοχή ή την αποτελεσματικότητα των εν λόγω μέτρων. Το ίδιο μπορεί να ισχύει και για τα κράτη μέλη που επιθυμούν να επικαλεστούν τις εξαιρέσεις του άρθρου 36 της ΣΛΕΕ. Ωστόσο,

---

²⁰⁴ Ibid, p. 138.

²⁰⁵ Ibid, pp. 141-142.

²⁰⁶ Ibid, pp. 142-143.

τα κράτη μέλη που επιθυμούν να παρεκκλίνουν από τα μέτρα εναρμόνισης πρέπει να δείξουν μια συνεκτική και αποτελεσματική πολιτική κινδύνου και το ΔΕΚ θα αναθεωρήσει σημαντικά τα μέτρα αυτά. Εκ πρώτης όψεως, οι ανισότητες αυτές φαίνεται δύσκολο να συμβιβαστούν με την απαίτηση της συνεπούς εφαρμογής της αρχής της προφύλαξης, όπως υποστηρίζεται στην ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με την αρχή της προφύλαξης.²⁰⁷

Καταληκτικά, η λογική πίσω από τη στάση των δικαστηρίων έχει να κάνει περισσότερο με την πολιτική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης από ό, τι με την αποτελεσματική ρύθμιση των κινδύνων καθώς παρεκκλίσεις από τα μέτρα εναρμόνισης απειλούν την ομοιόμορφη εφαρμογή της εσωτερικής αγοράς και πρέπει να ερμηνεύονται περιοριστικά. Το έργο των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων, από την άλλη πλευρά, συχνά υπόκεινται σε πολιτικές σκοπιμότητες και είναι ευαίσθητο σε συμβιβασμούς, τους οποίους η δικαστική εξουσία δεν επιθυμεί να ανατρέψει. Κατά συνέπεια, περιορίζει τον έλεγχό του σε αυτές τις περιπτώσεις. Ωστόσο, εκτός από αυτές τις ρεαλιστικές ανησυχίες, η συνέπεια και αποτελεσματικότητα στη ρύθμιση του κινδύνου θα πρέπει να είναι ελάχιστες απαιτήσεις για τα κράτη μέλη όσο και σε επίπεδο ΕΕ.

---

²⁰⁷ Ibid, pp. 146-7.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Περιπτωσιολογική μελέτη- TTIP

7.1 Σύντομη επισκόπηση της υπό διαπραγμάτευση Συμφωνίας TTIP

Η Διατλαντική Εταιρική Σχέση Εμπορίου και Επενδύσεων ή αλλιώς TTIP (Transatlantic Trade and Investment Partnership) είναι μια προτεινόμενη συμφωνία δημιουργίας μιας ζώνης ελεύθερου εμπορίου (Free Trade Agreement-FTA)²⁰⁸ και εντάσσεται στην κατηγορία των mega-regional trade agreements²⁰⁹. Η TTIP συνιστά αντικείμενο μιας σειράς εν εξελίξει διαπραγματεύσεων, συγκεκριμένα έχει ήδη ολοκληρωθεί ο δέκατος τρίτος γύρος διαπραγματεύσεων²¹⁰ μεταξύ της ΕΕ και των ΗΠΑ, οι οποίες ξεκίνησαν τον Ιούλιο του 2013, με στόχο τη δημιουργία της μεγαλύτερης, με οικονομικούς όρους, ζώνης ελεύθερων συναλλαγών στον κόσμο που θα καλύπτει το βόρειο Ατλαντικό.²¹¹

Οι ΗΠΑ και η ΕΕ, όπως απεικονίζεται στο Σχήμα 2, μοιράζονται ήδη ένα πλαίσιο αμοιβαία επωφελών εμπορικών και οικονομικών σχέσεων καθώς οι δύο πλευρές αντιπροσωπεύουν σχεδόν το ήμισυ του παγκόσμιου ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος, το 30% του παγκόσμιου εμπορίου και το ποσό που έχει επενδυθεί από την καθεμία στην οικονομία της άλλης ξεπερνά τα 3.7 τρισεκατομμύρια δολάρια για το έτος 2011.²¹² Παρόλα αυτά υποστηρίζεται από πολλούς παρατηρητές ότι οι σχέσεις τους δεν έχουν φθάσει στην πλήρη οικονομική δυναμική τους και σε συνδυασμό με τους χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης αλλά και τον ανταγωνισμό από τις αναδύμενες αγορές εντείνεται η ανάγκη για την αντιμετώπιση των εναπομεινάντων φραγμών στο μεταξύ τους εμπόριο και στις επενδύσεις.

---

²⁰⁸ Πρόκειται για μια μορφή οικονομικής συνεργασίας η οποία συνεπάγεται την κατάργηση όλων των εμποδίων κατά του ελεύθερου εμπορίου μεταξύ των χωρών μελών, ενώ παράλληλα η κάθε χώρα διατηρεί τη δική της πολιτική εμπορικής προστασίας έναντι τρίτων χωρών. Βλ. Παπάζογλου, Χ. (2010), Εισαγωγή στη Διεθνή Οικονομική, Αθήνα: Εκδόσεις Συμμεών.

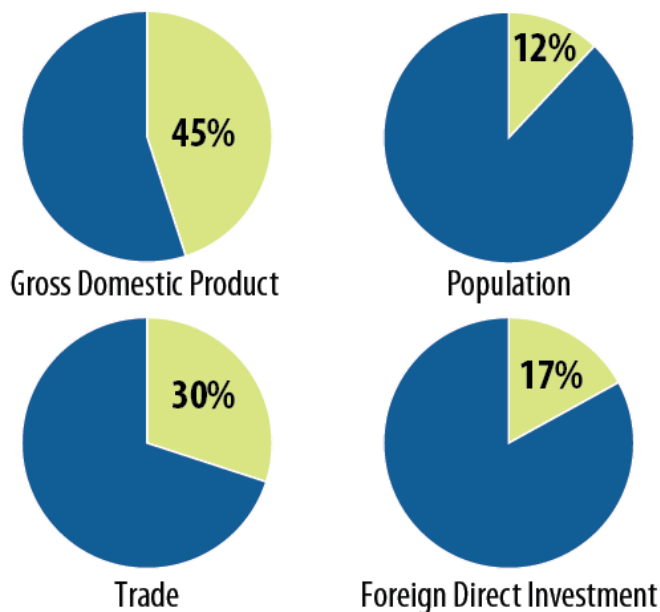
²⁰⁹ Πρόκειται για οικονομικές συνεργασίες βαθιάς ολοκλήρωσης μεταξύ χωρών ή περιοχών που κατέχουν σημαντικό μερίδιο του παγκόσμιου εμπορίου και των άμεσων ξένων επενδύσεων (ΑΞΕ). Οι εν λόγω συμφωνίες πέρα από την απλή αύξηση των εμπορικών δεσμών, αποσκοπούν στη βελτίωση της συμβατότητας των νομοθετικών ρυθμίσεων και στη παροχή ενός κανονιστικού πλαισίου για την εξομάλυνση των διαφορών στο επενδυτικό και επιχειρηματικό πεδίο. World Economic Forum, What are the mega-regional trade agreements? <https://www.weforum.org/agenda/2014/07/trade-what-are-megaregionals/>

²¹⁰ Ο δέκατος τρίτος γύρος διαπραγματεύσεων έλαβε χώρα στις 25-29 Απριλίου του 2016 στην Νέα Υόρκη. Βλ. United States Trade Representative –USTR, T-TIP Round Information, <https://ustr.gov/ttip/ttip-round-information>

²¹¹ Kollwe, J., (2015), What is TTIP? The controversial trade deal proposal explained, *The Guardian*, 3 July <https://www.theguardian.com/business/2015/jul/03/what-is-ttip-controversial-trade-deal-explained>

²¹² Schott, J., Cimino, K., (2013), Crafting a Transatlantic Trade and Investment Partnership: What Can Be Done, Peterson Institute for International Economics, Policy Brief, NUMBER PB 13 – 8, p. 1.

Γράφημα 2. ΕΕ & ΗΠΑ: Μερίδιο στην παγκόσμια αγορά

Πηγή: U.S. Bureau of Economic Analysis, European Commission, Eurostat, International Monetary Fund and United Nations Committee on Trade and Development.

Μια ενδεικτική εκτίμηση των πιθανών οικονομικών επιπτώσεων που θα προκύψουν από τη συμφωνία αποτυπώνεται στη μελέτη που εκπονήθηκε από το Centre for Economic Policy Research (CEPR). Σύμφωνα με τη μελέτη αυτή η TTIP θα μπορούσε να αποφέρει σημαντικά οικονομικά οφέλη ενισχύοντας το μέγεθος της οικονομίας της ΕΕ κατά 120 δισεκατομμύρια ευρώ (0,5% του ΑΕΠ) και των ΗΠΑ κατά 95 δισεκατομμύρια ευρώ (0,4% του ΑΕΠ) μέχρι το 2027.²¹³ Επίσης, η TTIP δεν αναμένεται να ενισχύσει μόνο το εμπόριο και το εισόδημα στην ΕΕ και τις ΗΠΑ, αλλά και στον υπόλοιπο κόσμο καθώς η μελέτη του CEPR διαπιστώνει ότι η συμφωνία θα μπορούσε να αυξήσει το ΑΕΠ των εμπορικών εταίρων των δυο πλευρών κατά περίπου 100 δισεκατομμύρια ευρώ.²¹⁴ Βέβαια, πέρα από την οικονομική μεγέθυνση που μπορεί να συνεπάγεται η συμφωνία, εκτιμάται ότι τα οφέλη θα είναι και γεωστρατηγικής φύσεως καθώς θα σταθεροποιηθεί περαιτέρω η διατλαντική συμμαχία αποτελώντας ένα οικονομικό ισοδύναμο

²¹³ European Commission, Directorate of Trade, (2013), Transatlantic Trade and Investment Partnership. The Economic Analysis Explained, p. 6.

²¹⁴ Ibid p. 10.

του NATO.²¹⁵ Επίσης, δεδομένου ότι η TTIP καλύπτει το 40% της παγκόσμιας οικονομίας εκτιμάται ότι τα αποτελέσματα αυτής της διμερούς προσπάθειας θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν ως πρότυπα για τη πολυμερή συνεργασία στο μέλλον, ως ώθηση για νέες μεταρρυθμίσεις του παγκόσμιου εμπορίου και ως καταλύτης στην άρση του αδιεξόδου που έχει σημειωθεί στις διαπραγματεύσεις του Γύρου της Ντόχα.²¹⁶

Οι δύο πλευρές οραματίζονται την TTIP ως μια ολοκληρωμένη και υψηλών προδιαγραφών ζώνη ελεύθερων συναλλαγών θέτοντας φιλόδοξους στόχους οι οποίοι αποτυπώνονται στους τρεις πυλώνες γύρω από τους οποίους πρόκειται να διαμορφωθεί η συμφωνία. Επιδιώκουν, λοιπόν,

- πρώτον την αύξηση της πρόσβασης στην αγορά μέσω της εξάλειψης των φραγμών στο εμπόριο και τις επενδύσεις σε αγαθά, υπηρεσίες και τη γεωργία και το περαιτέρω άνοιγμα των αγορών στον τομέα των δημοσίων συμβάσεων.
- Δεύτερον, την ενίσχυση της κανονιστικής συνοχής και της συνεργασίας και τρίτον, την ανάπτυξη νέων κανόνων σε τομείς όπως οι άμεσες ξένες επενδύσεις, τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, της εργασίας, του περιβάλλοντος και των αναδυόμενων εμπορικών τομέων "του 21ου αιώνα" (π.χ. σε ότι αφορά τη ρύθμιση ροής δεδομένων, το ηλεκτρονικό εμπόριο, τον ρόλο των κρατικών επιχειρήσεων).
- Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η ΕΕ επιδιώκουν επίσης να χρησιμοποιήσουν τις δεσμεύσεις που θα επιτευχθούν στη TTIP για την προώθηση της πολυμερούς απελευθέρωσης του εμπορίου, τη θέσπιση κανόνων και προτύπων παγκόσμιας εμβέλειας και την αντιμετώπιση προκλήσεων που συνδέονται με τον αυξανόμενο ρόλο της Κίνας και άλλων αναδυόμενων αγορών στην παγκόσμια οικονομία.²¹⁷

Σε ότι αφορά τον πρώτο πυλώνα, την πρόσβαση στην αγορά, ενώ ο μέσος όρος των δασμών είναι ήδη χαμηλός μεταξύ των δυο εταίρων και ενώ θεωρείται πως το θέμα των δασμών

---

²¹⁵ Vinceti, D., (2014), US Ambassador: Beyond growth, TTIP must happen for geostrategic reasons, *Euractiv*, 16 July, <http://www.euractiv.com/section/trade-society/interview/us-ambassador-beyond-growth-ttip-must-happen-for-geostrategic-reasons/>

²¹⁶ Schott, J., Cimino, K., op. cit., p. 1.

²¹⁷ Akhtar, S., Jones, V., (2014), Proposed Transatlantic Trade and Investment Partnership (T-TIP): In Brief, Congressional Research Service (CRS), Report R43158, p. 1.

είναι το σχετικά εύκολο κομμάτι των διαπραγματεύσεων, υπάρχουν ορισμένες πτυχές της πρόσβασης στην αγορά που είναι ιδιαίτερος πολύπλοκες. Παραδείγματος χάρη, στο διαχρονικό πρόβλημα των γεωργικών προϊόντων, όπου παρατηρούνται υψηλοί δασμοί και στις δυο αγορές, οι όποιες προσπάθειες μείωσης τους πιθανόν να παρεμποδίζονται από τις πιέσεις που θα ασκούνται από τις διάφορες ομάδες συμφερόντων.²¹⁸ Επίσης, σκληρές διαφαίνονται οι διαπραγματεύσεις σε ευαίσθητους τομείς των υπηρεσιών όπως οι αερομεταφορές, οι θαλάσσιες υπηρεσίες και η πρακτική των πολιτιστικών εξαιρέσεων που συνεπάγεται τον περιορισμό της πρόσβασης στην αγορά σε τομείς που θεωρούνται πολιτιστικά ευαίσθητοι (π.χ. οπτικοακουστικός τομέας).²¹⁹ Σχετικά με το θέμα των επενδύσεων, το ενδιαφέρον θα επικεντρωθεί στην περαιτέρω απελευθέρωση τους και στη θέσπιση διατάξεων για την επενδυτική προστασία καθώς και στην Επίλυση Διαφορών μεταξύ Κρατών και Επενδυτών (Investor State Dispute Settlement-ISDS).²²⁰ Τέλος, αναφορικά με τις δημόσιες συμβάσεις και οι δυο πλευρές θα επιδιώξουν να ενισχύσουν την πρόσβαση στην συγκεκριμένη αγορά επεκτείνοντας την τομεακή κάλυψη και διαπραγματευόμενες χαμηλότερους όρους σε διαφορετικά είδη αγορών και συμβάσεων.²²¹

Ο δεύτερος πυλώνας που σχετίζεται με τη συνεργασία σε ρυθμιστικά θέματα θεωρείται ότι αποτελεί το πιο δύσκολο κομμάτι των διαπραγματεύσεων. Στους βασικούς τομείς ενδιαφέροντος περιλαμβάνονται οι χημικές ουσίες, τα καλλυντικά, τα φαρμακευτικά προϊόντα, τα φυτοφάρμακα, οι ιατρικές συσκευές, οι τεχνολογίες πληροφοριών και επικοινωνιών και τα αυτοκίνητα.²²² Οι διαφορές στη ρύθμιση των παραπάνω τομέων θα μπορούσε να οδηγήσει σε συμφωνίες αμοιβαίας αναγνώρισης (Mutual Recognition Agreements-MRAs) σύμφωνα με τις οποίες θα μπορούν να γίνονται δεκτά προϊόντα ή υπηρεσίες από την άλλη πλευρά εφόσον έχουν ήδη εξεταστεί στη βάση ενός κριτηρίου.²²³ Επίσης, στον συγκεκριμένο πυλώνα περιλαμβάνονται

---

²¹⁸ Seshadri, V. S., (2013), Transatlantic trade and investment partnership, .Research and Information System for Developing Countries (RIS-DP), Discussion Paper #185, pp. 5-7.

²¹⁹ Akhtar, S., Jones, V., op. cit., p. 6.

²²⁰ Seshadri, V. S., op. cit., pp. 8-9.

²²¹ Ibid, pp. 9-10.

²²² United States Trade Representative (USTR), (2014), "Transcript from the Closing Press Conference of the Fifth Round of Transatlantic Trade and Investment Partnership (T-TIP) Negotiations," press release, May 23.

²²³ Akhtar, S., Jones, V., op. cit., p. 7.

διαπραγματεύσεις για τη δημιουργία ενός πλαισίου ενισχυμένης συνεργασίας σε ζητήματα υγειονομικών και φυτοϋγειονομικών μέτρων αλλά και τεχνικών εμποδίων στο εμπόριο.²²⁴

Ο τρίτος πυλώνας αφορά την δημιουργία κανόνων, οι οποίοι κανόνες θεωρείται ότι θα έχουν αντίκτυπο στο εμπόριο και τις επενδύσεις. Οι κανόνες αυτοί αναμένεται να καλύψουν μια ευρεία γκάμα θεμάτων μεταξύ των οποίων τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και οι γεωγραφικές ενδείξεις, η ενέργεια και οι πρώτες ύλες, οι μικρού και μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις, ο ανταγωνισμός, οι επιδοτήσεις και οι κρατικές επιχειρήσεις, ο μηχανισμός επίλυσης διαφορών μεταξύ των μερών, το περιβάλλον και η εργασία, οι επενδύσεις, οι δασμοί και η διευκόλυνση του εμπορίου.²²⁵ Συμφωνία ως προς τα παραπάνω θέματα θα μπορούσε να συνεισφέρει στην ενίσχυση των κανονιστικών βάσεων του πολυμερούς εμπορικού συστήματος δημιουργώντας σημεία αναφοράς για μια ενδεχόμενη περαιτέρω απελευθέρωση στο πλαίσιο του ΠΟΕ μελλοντικά.²²⁶

Οι διαπραγματεύσεις διενεργούνται σε γύρους και ξεκίνησαν επίσημα τον Ιούλιο του 2013 με την προοπτική ολοκλήρωσης τους μέσα σε δυο χρόνια. Αφειρητά για τις διαπραγματεύσεις αποτέλεσε η σύσταση από τις ΗΠΑ και την ΕΕ του High Level Working Group για την Απασχόληση και την Ανάπτυξη το 2011. Η εντολή της συγκεκριμένης ομάδας εργασίας ήταν η διερεύνηση της σκοπιμότητας και των πιθανών οφελών μιας συνολικής εμπορικής συμφωνίας που θα καλύπτει όλους τους τομείς. Οι διαπραγματεύσεις όμως, λόγω της πολυπλοκότητας της συμφωνίας, συνεχίζονται μέχρι σήμερα καθότι έχουν μεσολαβήσει ήδη δεκατρείς γύροι και αναμένεται η έναρξη του δέκατου τέταρτου.²²⁷ Επιφυλάξεις διατυπώνονται ως προς το ότι η επίτευξη της συμφωνίας θα διαρκέσει πολύ περισσότερο και ότι παρά τις υψηλές φιλοδοξίες τα κέρδη τα οποία θα προκύψουν θα είναι πολύ λιγότερα.²²⁸

---

²²⁴ Seshadri, V. S., op. cit., pp. 12-14.

²²⁵ Hamilton, D., Pelkmans, J. Eds., (2015), *Rule-Makers or Rule-Takers? Exploring the Transatlantic Trade and Investment Partnership*, Center for European Policy Studies and Center for Transatlantic Relations, London: Rowman & Littlefield International, p. 9.

²²⁶ Ibid p. 11.

²²⁷ European Commission-Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP), (2016), Conclusion of the 13th TTIP Negotiation Round 29 April, p. 2. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/april/tradoc_154480.pdf

²²⁸ Seshadri, V.S., op. cit., p. 19.

7.2 TTIP, περιβάλλον και αρχή της προφύλαξης

Η σύντομη επισκόπηση της Συμφωνίας TTIP που προηγήθηκε είχε ως στόχο μια γενικότερη σκιαγράφηση των βασικών σημείων που αφορούν στην υπό διαπραγμάτευση συμφωνία. Στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρηθεί ειδικότερα ο εντοπισμός και η παράθεση των πιθανών περιβαλλοντικών πτυχών της συμφωνίας. Η εξέταση της περιβαλλοντικής παραμέτρου θα μπορούσε να ειπωθεί ότι εντάσσεται στη συζήτηση που διεξάγεται γύρω από τον πυλώνα της ρυθμιστικής συνεργασίας. Ίσως η απάντηση στο ερώτημα του κατά πόσο αυτή η νέα συμφωνία θα λαμβάνει υπόψη της ή/και θα ενσωματώνει τη συνιστώσα της περιβαλλοντικής προστασίας αρχικά θα μπορούσε να εκμαιευτεί από μια ευρύτερη ανάλυση επί του συγκεκριμένου πυλώνα.

Το διατλαντικό κανονιστικό χάσμα, το οποίο μεγαλώνει καθώς πολλαπλασιάζεται ο αριθμός των κανονισμών που αφορούν στα προϊόντα και στις δυο περιοχές, έχει οδηγήσει σε αποκλίνοντες κανονισμούς και πρότυπα, σε πολλαπλασιασμό των απαιτούμενων δοκιμών, σε διαφορετικές διαδικασίες συμμόρφωσης, σε διαφορετικές απαιτήσεις τεκμηρίωσης, σε αντίστοιχες καθυστερήσεις και σε σημαντικό πρόσθετο κόστος²²⁹. Μια από τις κύριες προκλήσεις της συμφωνίας είναι να μειωθούν αυτά τα περιττά κόστη διατηρώντας ταυτόχρονα υψηλά τα επίπεδα της υγείας και ασφάλειας των καταναλωτών και της προστασίας του περιβάλλοντος.

Τα ρυθμιστικά ζητήματα θεωρούνται ότι είναι ο πυρήνας της συμφωνίας καθώς έχουν τη δυναμική είτε να τινάξουν τη συμφωνία στον αέρα είτε να συμβάλουν στην ολοκλήρωσή της. Σύμφωνα με τα μέχρι τώρα δεδομένα και μετά από δεκατρείς γύρους διαπραγματεύσεων, τα συγκεκριμένα ζητήματα παραμένουν αμφιλεγόμενα, λόγω του ότι η ρυθμιστική συνεργασία εγείρει πολλές ανησυχίες όπως για παράδειγμα ότι θα μπορούσε να οδηγήσει σε χαλάρωση ή/και υποβάθμιση των καταναλωτικών, εργατικών και περιβαλλοντικών προτύπων. όπως επισημαίνεται από την διεθνή περιβαλλοντική οργάνωση Greenpeace International.²³⁰

Με ανάρτηση στον ιστότοπο της Greenpeace international την 1η Μαΐου 2016, δόθηκαν στην δημοσιότητα διαρρεύσαντα κείμενα της διαπραγμάτευσης για την TTIP. Τα έγγραφα αποτελούνται από 248 σελίδες περίπλοκης νομικής γλώσσας (13 ενοποιημένα κεφάλαια TTIP +

²²⁹ Centre for Economic Policy Research, (2013), "Reducing Transatlantic Barriers to Trade and Investment: An Economic Assessment", Final Project Report, Brussels: CEPR, pp. 15–20.

²³⁰ Greenpeace International, (2016), Leaked TTIP documents confirm major risks for climate, environment and consumer safety. Amsterdam, 1 May 2016 - Greenpeace Netherlands press release. www.greenpeace.org.

Note - Tactical State of Play of TTIP Negotiations –Μάρτιος 2016). Τα εν λόγω κείμενα έδωσε στην δημοσιότητα η Greenpeace Ολλανδίας σε συνεργασία για το θέμα αυτό με το διάσημο γερμανικό ερευνητικό δίκτυο NDR, WDR και Süddeutscher Runge. Επισημαίνει δε, την ανάγκη ύπαρξης της απαραίτητης διαφάνειας, προκειμένου να ενεργοποιηθεί τεκμηριωμένη συζήτηση για την εν λόγω συμφωνία. Συμφωνία η οποία κατά την άποψη της οργάνωσης, απειλεί με εκτεταμένες συνέπειες το περιβάλλον και τις ζωές σχεδόν ενός δισεκατομμυρίου πολιτών, τόσο στην ΕΕ όσο και στις ΗΠΑ. Όπως σημειώνεται και στην ανάρτηση "*αυτή είναι η πρώτη φορά όπου το κοινό θα έχει την ευκαιρία να συγκρίνει τις διαπραγματευτικές θέσεις της ΕΕ και των ΗΠΑ*".

"Ήρθε η ώρα να λάμψει ένα φως σε αυτές τις διαπραγματεύσεις. Η σκληρά κερδισμένη περιβαλλοντική πρόοδος ανταλλάσσεται πίσω από κλειστές πόρτες. Τα έγγραφα αποκαλύπτουν ότι η κοινωνία των πολιτών είχε δίκιο να ανησυχεί για την TTIP. Εμείς, πρέπει να σταματήσουμε τις διαπραγματεύσεις και να αρχίσει η συζήτηση ", δήλωσε η Faiza Oulahsen, μέλος της Greenpeace Ολλανδίας. Και συνεχίζει συμπληρώνοντας ότι "*η πλήρης και πιο πρόσφατη έκδοση του κειμένου της συνθήκης θα πρέπει να δοθεί αμέσως στην δημοσιότητα, έτσι ώστε οι πολίτες και οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποι τους να έχουν την ευκαιρία να κατανοήσουν αυτό που προτείνεται επ' ονόματι τους*".

Περαιτέρω, η ίδια ανάρτηση σημειώνει τέσσερες πτυχές της TTIP οι οποίες προκαλούν σοβαρές ανησυχίες για το περιβάλλον και τους καταναλωτές. Αυτές είναι:

1. Η υφιστάμενη μακροχρόνια περιβαλλοντική προστασία φαίνεται να απαλείφεται

Σε κανένα από τα κεφάλαια που έχουμε δει –αναφέρει η ανάρτηση-, δεν υπάρχει αναφορά στον γενικό κανόνα των εξαιρέσεων. Αυτός ο σχεδόν 70 χρόνων κανόνας, κατοχυρώνεται στη συμφωνία GATT του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ) και επιτρέπει στα έθνη την ρύθμιση του εμπορίου «για την προστασία της ζωής του ανθρώπου και της υγείας των ζώων και των φυτών» ή για «την διατήρηση των μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων». Η παράλειψη του εν λόγω κανονισμού, υποδηλώνει ότι και οι δύο πλευρές δημιουργούν ένα καθεστώς το οποίο θέτει το κέρδος υπεράνω της ανθρώπινης ζωής και της υγείας ζώων και φυτών.

2. Η προστασία του κλίματος θα είναι δυσκολότερη στο πλαίσιο της TTIP

Η συμφωνία του Παρισιού για το κλίμα, καθιστά σαφές ένα σημείο: η αύξηση της θερμοκρασίας πρέπει να κρατηθεί κάτω του 1,5°C προκειμένου να αποφευχθεί η κλιματική κρίση, με συνέπειες για δισεκατομμύρια ανθρώπων σε όλο τον κόσμο. Το εμπόριο δεν πρέπει να αποκλείεται από την κλιματική δράση. Αλλά τίποτα δεν αποδεικνύει την προστασία του κλίματος στα ευρεθέντα κείμενα. Ακόμα χειρότερα, το πεδίο εφαρμογής των μέτρων άμβλυνσης περιορίζεται από τις διατάξεις των κεφαλαίων για τη ρυθμιστική συνεργασία ή την πρόσβαση στην αγορά για βιομηχανικά προϊόντα²³¹ Ως παράδειγμα οι προτάσεις αυτές θα αποκλείει τη ρύθμιση της εισαγωγής της εντατικής καυσίμων CO₂, όπως το πετρέλαιο από πίσσα Sands.

3. Το τέλος της αρχής της προφύλαξης

Η αρχή της προφύλαξης, η οποία κατοχυρώνεται στην Συνθήκη της ΕΕ, δεν αναφέρεται στο κεφάλαιο σχετικά με την ρυθμιστική συνεργασία, ούτε σε οποιαδήποτε άλλο από τα συνολικά 12 κεφάλαια. Από την άλλη πλευρά, η απαίτηση των ΗΠΑ για μια προσέγγιση «βάσει κινδύνου», που έχει ως στόχο να διαχειρίζονται οι επικίνδυνες ουσίες και όχι να αποφεύγονται, βρίσκει έδαφος σε διάφορα κεφάλαια. Η προσέγγιση αυτή υπονομεύει την ικανότητα των ρυθμιστικών αρχών να λαμβάνουν προληπτικά μέτρα για παράδειγμα, όσον αφορά αμφιλεγόμενες ουσίες όπως είναι οι χημικές ουσίες που διαταράσσουν ορμόνες.

4. Ανοίγοντας την πόρτα στις μεγάλες πολυεθνικές

Ενώ οι προτάσεις της TTIP απειλούν την προστασία του περιβάλλοντος και των καταναλωτών, οι μεγάλες επιχειρήσεις φαίνεται να παίρνουν αυτό που θέλουν. Η δυνατότητα να συμμετέχουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων χορηγείτε σε αυτές, ώστε να παρεμβαίνουν στα πρώιμα στάδια της διαδικασίας λήψης αποφάσεων. Ενώ η κοινωνία των πολιτών έχει περιορισμένη πρόσβαση στις διαπραγματεύσεις, υπάρχουν πολλές περιπτώσεις όπου τα έγγραφα δείχνουν ότι στις πολυεθνικές έχει χορηγηθεί μια προνομιακή σχέση σε σημαντικές αποφάσεις. Τα έγγραφα που διέρρευσαν δείχνουν ότι η ΕΕ δεν έχει αποδεχθεί ακόμη τον υψηλό βαθμό

---

²³¹ Καμία από τις σχετικές διατάξεις των άρθρων 10 (Περιορισμοί εισαγωγών εξαγωγών) και 12 (αδειοδότηση εισαγωγών) του κεφαλαίου στην εθνική μεταχείριση και την πρόσβαση στην αγορά για τα εμπορεύματα δείχνει ότι είναι απαραίτητο να σχετίζονται με το εμπόριο μέτρα για την προστασία του κλίματος θα επιτρέπεται ως περιορισμοί στο εμπόριο στο πλαίσιο της GATT άρθρο XX.

επιρροής των μεγάλων πολυεθνικών. Πρόσφατη δημόσια έκθεση της ΕΕ,²³² έχει μια μικρή μόνο αναφορά των απαιτήσεων της βιομηχανίας, ενώ στα έγγραφα που διέρρευσαν, επανειλημμένα επισημαίνεται η ανάγκη για περαιτέρω διαβουλεύσεις με τις πολυεθνικές και αναφέρονται ρητά στις εισηγήσεις του πώς οι θέσεις των πολυεθνικών έχουν συλλεχθεί.

Από την άλλη, η μεγαλύτερη κανονιστική συνοχή και συμβατότητα θεωρείται ότι μπορεί να επιφέρει σημαντικά οικονομικά οφέλη. Η Επιτροπή εκτιμά ότι η μείωση των κανονιστικών φραγμών στο εμπόριο θα αντιπροσωπεύει περίπου τα δύο τρίτα του συνόλου των οικονομικών οφελών που θα προκύψουν από μια επιτυχημένη ΤΤΙΡ.²³³

Παρόλα αυτά, υπάρχει μια διχογνωμία για το κατά πόσο είναι εφικτό να επιτευχθεί μια ολοκληρωμένη συμφωνία στον κανονιστικό τομέα, δεδομένου ότι οι ρυθμιστικές προσεγγίσεις των ΗΠΑ και της ΕΕ σε ότι αφορά τη διαχείριση κινδύνων παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές. Οι ρυθμιστικές αρχές στην ΕΕ λειτουργούν με βάση την αρχή της προφύλαξης ενώ οι Αμερικανοί αξιωματούχοι προτιμούν να διαχειρίζονται τους κινδύνους στη βάση της επιστημονικής τεκμηρίωσης και της ανάλυσης κόστους-οφέλους.²³⁴ Επίσης, ορισμένες από τις κανονιστικές τους διαφορές έχουν να κάνουν με τις αποκλίνουσες αξίες και προτιμήσεις της κοινής γνώμης. Για παράδειγμα οι περισσότεροι καταναλωτές στην Ευρώπη προτιμούν τρόφιμα που παράγονται με φυσικό τρόπο (π.χ. βιολογικά προϊόντα), ενώ οι Αμερικάνοι καταναλωτές έχουν την τάση να καταναλώνουν προϊόντα τα οποία προέρχονται από γενετικά τροποποιημένη πρώτη ύλη. Παράλληλα όμως αυτό που παρατηρείται είναι ότι βασικός στόχος των ρυθμιστικών αρχών και στις δυο πλευρές του Ατλαντικού είναι η παροχή ενός υψηλού επιπέδου ασφάλειας και ευημερίας των καταναλωτών.²³⁵ Αν και οι δυο πλευρές παρουσιάζουν προσήλωση σε υψηλά επίπεδα προστασίας του περιβάλλοντος στο εσωτερικό τους, σε ότι αφορά το πλαίσιο της συμφωνίας αυτό φαίνεται να μην αποτυπώνεται τόσο έντονα καθώς οι διαφορετικές τους προσεγγίσεις ως προς την περιβαλλοντική προστασία θα μπορούσαν να αυξήσουν τις ήδη υπάρχουσες επιπλοκές. Σε γενικές γραμμές οι ΗΠΑ έχουν αναλάβει περιβαλλοντικές δεσμεύσεις

---

²³² European Commission-Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP), (2016), The Twelfth Round of Negotiations for the Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP), Public Report–March 2016. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/march/tradoc_154391.pdf

²³³ European Commission, (2013), “The Transatlantic Trade and Investment Partnership: The Regulatory Part”, p.2.

²³⁴ Akhtar, S., Jones, V., op. cit., p. 7.

²³⁵ Morrall III, J., (2012), Determining Compatible Regulatory Regimes Between the U.S. and the EU, U.S. Chamber of Commerce, Advancing Transatlantic Business, p. i.

οι οποίες είναι εκτελεστές στο πλαίσιο των διαδικασιών επίλυσης διαφορών μιας ΖΕΣ ενώ η ΕΕ τείνει να υιοθετεί μια πιο συμβουλευτική προσέγγιση για την επίλυση των διαφορών.²³⁶

Το HLWG είχε προτείνει οι δυο πλευρές να διερευνήσουν τις δυνατότητες που μπορεί να υπάρξουν για υψηλά επίπεδα προστασίας του περιβάλλοντος και των εργαζομένων λαμβάνοντας υπόψη το έργο που έχει επιτελεσθεί στο κεφάλαιο για την Αειφόρο Ανάπτυξη στις ευρωπαϊκές εμπορικές συμφωνίες και στα κεφάλαια Περιβάλλον και Εργασία των αμερικανικών εμπορικών συμφωνιών.²³⁷ Η ΕΕ μάλιστα έφερε στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων μια πρόταση για την ένταξη τριών βασικών στοιχείων σε ένα ενδεχόμενο κεφάλαιο για το Εμπόριο και την Αειφόρο Ανάπτυξη. Το πρώτο αφορά την δέσμευση και των δυο πλευρών ως προς τις διεθνώς συμφωνημένες συμβάσεις και πρότυπα εργασίας, αλλά και ως προς τις πολυμερείς περιβαλλοντικές συμφωνίες. Το δεύτερο στοιχείο αναφέρεται στο δικαίωμα των συμβαλλόμενων μερών να καθορίζουν και να ρυθμίζουν τα εγχώρια επίπεδα περιβαλλοντικής και εργασιακής προστασίας εφόσον αυτά δεν χρησιμοποιούνται ως κεκαλυμμένος προστατευτισμός ή δεν έχουν αντίκτυπο στον εμπορικό και επενδυτικό ανταγωνισμό. Ωστόσο η προσπάθεια της ΕΕ να συνδέσει εμμέσως τις περιβαλλοντικές ανησυχίες με το εμπόριο των γεωργικών προϊόντων και τις επιδοτήσεις, θεωρείται από πολλούς ως συγκεκριμένος προστατευτισμός. Το τρίτο στοιχείο έχει να κάνει με τη ανάληψη πρωτοβουλιών στο εμπόριο και τις επενδύσεις ως μέσο για την προώθηση των στόχων της αειφόρου ανάπτυξης. Τέτοιες πρωτοβουλίες θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν την απελευθέρωση των περιβαλλοντικών προϊόντων και υπηρεσιών. Γενικότερα όμως η ΕΕ θεωρείται ότι αποδίδει μεγαλύτερη σημασία στους στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης, οπότε παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να εξεταστεί πως οι ΗΠΑ θα ανταποκριθούν στα παραπάνω.²³⁸

Από ότι φαίνεται η ΕΕ θα διαπραγματευτεί με τέτοιο τρόπο ώστε να εξασφαλίζει ότι οι κανόνες της συμφωνίας, θα αντανakλούν τις θεμιτές δημόσιες επιλογές. Για παράδειγμα σε ότι αφορά το περιβάλλον, αυτό δεν θα πρέπει να υπονομευθεί μέσω της επίλυσης διαφορών μεταξύ επενδυτή-κράτους²³⁹ λόγω του ότι η ΕΕ βασίζεται περισσότερο στην αρχή της προφύλαξης, σε αντίθεση με τις ΗΠΑ όπου οι αποφάσεις σε ζητήματα σχετικά με την υγεία και την ασφάλεια

---

²³⁶ Akhtar, S., Jones, V., op. cit., p. 10.

²³⁷ Seshadri, V.S., op. cit., p. 16.

²³⁸ Ibid, pp. 16-17.

²³⁹ Ibid, p. 9.

βασίζονται στην επιστήμη. Λόγω αυτής της διαφοράς, το HLWG πρότεινε να περιληφθεί στην TTIP κεφάλαιο για τα υγειονομικά και φυτοϋγειονομικά μέτρα. Το εν λόγω κεφάλαιο θα μπορούσε να εξελίξει περαιτέρω τα υφιστάμενα δικαιώματα και υποχρεώσεις που απορρέουν από την συμφωνία SPS του ΠΟΕ, αλλά και να αξιοποιεί την επιστημονική αξιολόγηση κινδύνου η οποία προβλέπεται στην συμφωνία SPS. Επίσης, να περιληφθεί κι ένα κεφάλαιο σε σχέση με τα τεχνικά εμπόδια στο εμπόριο. Με την σειρά του το κεφάλαιο αυτό δυνητικά, θα μπορούσε να εξελίξει τα υφιστάμενα δικαιώματα και υποχρεώσεις που απορρέουν από τη συμφωνία TBT του ΠΟΕ, με στόχο την σύγκλιση των ρυθμιστικών προσεγγίσεων και προτύπων, επιδιώκοντας ακόμη και την μείωση των διπλών δοκιμών.²⁴⁰

Οι σχετικές διαφορές στις κανονιστικές προσεγγίσεις των δυο πλευρών, γίνονται ιδιαίτερα αισθητές σε ότι αφορά την αρχή της προφύλαξης. Επί τάπητος, ουσιαστικά διενεργούνται διαπραγματεύσεις επίτευξης φιλόδοξων συμφωνιών σε ότι αφορά υγειονομικά και φυτοϋγειονομικά μέτρα αλλά και τα τεχνικά εμπόδια στο εμπόριο. Επίσης διενεργούνται διαπραγματεύσεις επίτευξης φιλόδοξων συμφωνιών και ως προς την συμβατότητα των υφισταμένων ρυθμίσεων συγκεκριμένων τομέων, όπως είναι ο τομέας των χημικών ουσιών, ο τομέας των αυτοκινήτων και ο τομέας των φαρμακευτικών προϊόντων. Σημειώνεται όμως ότι και σε άλλα σημαντικά διατομεακά θέματα, το θεσμικό πλαίσιο για την κανονιστική συνεργασία είναι πολύ πιθανό να προσκρούσει στην αρχή της προφύλαξης, η οποία θεωρείται ως ένα ενδεχόμενο εμπόδιο για την επιτυχή ολοκλήρωση της TTIP. Από την πλευρά του, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ζήτησε η TTIP να μην υπονομεύσει τις θεμελιώδεις πολιτιστικές αξίες στην Ευρώπη αλλά και τους κανονισμούς που αφορούν τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς, τα πνευματικά δικαιώματα, την κλωνοποίηση και τους κανόνες γεωγραφικής ένδειξης.²⁴¹ Επίσης, τα ευρωπαϊκά πράσινα κόμματα,²⁴² υποστηρίζουν πως οι απαιτήσεις για μια αυστηρή επιστημονική αξιολόγηση κινδύνου και η αντίστοιχη οικονομική ανάλυση στην βάση κόστους-οφέλους, που μέχρι τώρα εφαρμόζεται στις συμφωνίες του ΠΟΕ, είναι δυνατόν να υπονομεύσουν την εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης σε ότι αφορά την ρύθμιση της

---

²⁴⁰ Ibid, p.11.

²⁴¹ EUbusiness, (2013), "Euro-MPs Back US Trade Talks, But With 'Cultural' Exceptions", 24 May, <http://www.eubusiness.com/news-eu/us-trade-france.oqa>

²⁴² EU Green Party, Draft resolution by the Greens/EFA Group in the European Parliament on Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) with the United States, (2013), November, Brussels. p. 2, http://www.greensefa.eu/fileadmin/dam/Documents/Events/09_11_13_TTIP/131106%20Greens%20Group%20TIP%20resolution%20for%20EGP.pdf

ανθρώπινης υγείας και της προστασίας του περιβάλλοντος. Από την άλλη, υποστηρίζεται ότι τα κανονιστικά πλαίσια της TTIP δε θα πρέπει να στηρίζονται στην εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης, η οποία με την σειρά της εδράζεται στον κίνδυνο, διότι αυτό μπορεί να οδηγήσει σε κανονιστικά αποτελέσματα μη συμβατά με την επιστήμη, την αξιολόγηση κινδύνου και τις αρχές κόστους-οφέλους.

Νομικά, οι Ευρωπαίοι Επίτροποι δεν μπορούν να διαπραγματευθούν εκτός των ορίων της αρχής της προφύλαξης, καθόσον η αρχή της προφύλαξης ως ακρογωνιαίος λίθος διαχείρισης κινδύνων, κατοχυρώνεται στα καταστατικά έγγραφα της ΕΕ²⁴³. Πώς μπορεί να υπερκεραστεί αυτή η διαφορά;

Δυο είναι οι προτεινόμενες μέθοδοι στην έκθεση του HLWG, οι οποίες θα χρησιμοποιούνται για την αντιμετώπιση των κανονιστικών αποκλίσεων: εναρμόνιση και αμοιβαία αναγνώριση. Η εναρμόνιση, συνεπάγεται την ευθυγράμμιση των κανονισμών σε μια ενιαία βέλτιστη πρακτική. Συνήθως σε μια εθελοντική συμφωνία, η εναρμόνιση μπορεί να στηρίζεται σε μια αναφορά στα διεθνή πρότυπα από ένα οργανισμού τυποποίησης ή απλά να περιλαμβάνει συντονισμό μεταξύ των εθνών. Οι χώρες βασικά συμφωνούν, να συγκλίνουν σε ένα ενιαίο πρότυπο ή κανονισμό. Αυτό είναι συνήθως ο πιο δύσκολος τρόπος για την επίτευξη ρυθμιστικής συνεργασίας, αφ' ενός επειδή οι χώρες είναι απρόθυμες να προσαρμόσουν τα πρότυπά τους και αφ' ετέρου επειδή η εναρμόνιση των προτύπων απαιτεί την πλήρη συναίνεση. Η αμοιβαία αναγνώριση είναι δυνατόν να επιτευχθεί, μέσω συμφωνιών αμοιβαίας αναγνώρισης ή αναγνώρισης της ρυθμιστικής αντιστοιχίας. Οι συμφωνίες αμοιβαίας αναγνώρισης εγκρίνουν τις διαδικασίες δοκιμής και πιστοποίησης των άλλων χωρών ως αποδεκτές, για να επιτρέπεται η πώληση και στην δική τους χώρα. Αυτό είναι ιδιαίτερα χρήσιμο για την εξάλειψη της επανάληψης των διαδικασιών δοκιμών και πιστοποίησης.²⁴⁴

Μένει να αποδειχθεί κατά πόσο και σε ποιους τομείς είναι δυνατό να επιτευχθεί ρυθμιστική συνεργασία, ώστε εν συνεχεία να διαφανεί ευκρινώς το αν θα ανοίξει περαιτέρω ο δρόμος και για την επίλυση πιο ακανθωδών ζητημάτων. Όμως, φαίνεται απίθανο να υπάρξει επίτευξη συμφωνίας στην βάση μιας ευρύτερης «ρυθμιστικής μεταρρύθμισης» των

²⁴³ Σημειώνεται όμως ότι το άρθρο 191(2) TFEU (πρώην 174 TEC) δηλώνει απλώς ότι η περιβαλλοντική πολιτική της ΕΕ «θα πρέπει να βασίζεται στην αρχή της προφύλαξης».

²⁴⁴ Lester, S., Barbee, I., (2013), The Challenge of Cooperation: Regulatory Trade Barriers in the Transatlantic Trade and Investment Partnership, *Journal of International Economic Law*, 16, 847–867, pp.857-858.

προσπαθειών. Οι εγχώριες προσπάθειες για την επίτευξη αυτών των μεταρρυθμίσεων έχουν κάποια επιτυχία, αλλά ένα παγκόσμιο καθεστώς για τη ρύθμιση της εσωτερικής νομοθεσίας θα ήταν δύσκολο να επιτευχθεί.²⁴⁵ Αυτό που θα μπορούσε να ειπωθεί είναι ότι επίλυση των ρυθμιστικών διαφορών, ιδίως σε ότι αφορά την αρχή της προφύλαξης, θα συντελούσε σε μεγάλο βαθμό στην αντιμετώπιση των υφισταμένων αλλά και στην πρόληψη των μελλοντικών μη εμπορικών φραγμών.

Οι διαφορές μεταξύ των κανονιστικών προτύπων της ΕΕ και των ΗΠΑ συχνά δεν θεμελιώνονται στην επιστήμη, αλλά μάλλον βασίζονται σε υποκειμενικές πολιτικές προτιμήσεις και πολιτιστικές αξίες, οι οποίες χρησιμοποιούνται συχνά υπό το πρόσχημα των διαφορών στα «επίπεδα προστασίας». Όταν γίνει κοινώς αποδεκτή αυτή η πραγματικότητα, ίσως να είναι δύσκολο για την ΕΕ να εμμένει στην ανωτερότητα ρυθμίσεων βασιζομένων στην αρχή της προφύλαξης. Επίσης, παρόλο ότι ο Ευρωπαίος Επίτροπος Εμπορίου De Gucht μπορεί να είχε δίκιο όταν δήλωνε ότι *«εφόσον η αρχή της προφύλαξης κατοχυρώνεται στην Συνθήκη της Λισαβόνας, ενδεχομένως τίποτα στην συμφωνία TTIP δε θα μπορούσε να το αλλάξει αυτό»*, οι διάφορες εκδοχές της αρχής και η ασάφεια γύρω από αυτήν, ίσως να αφήσουν περιθώριο για συμφωνία ρυθμιστικών διαδικασιών ανταποκρινόμενων στις ανάγκες του 21^ο αιώνα.²⁴⁶

---

²⁴⁵ Ibid, p. 849.

²⁴⁶ Bergkamp, L., Kogan, L., (2013), Trade, The Precautionary Principle and Post-modern Regulatory Process, *European Journal of Risk Regulation*, Vol. 4(4), 493-507, p. 507.

8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Βασικός στόχος της παρούσας εργασίας ήταν η παρουσίαση της εξελικτικής πορείας σε θεσμικό επίπεδο της σχέσης διεθνούς εμπορίου και περιβάλλοντος, η ανάδειξη των ιδιαίτερων πτυχών της και μια απόπειρα σκιαγράφησης των μελλοντικών τάσεων σε ότι αφορά το συγκεκριμένο δίπολο. Κατά την άποψη της γράφουσας η εξέταση της περιβαλλοντικής παραμέτρου στο διεθνές εμπόριο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον κατά την τρέχουσα συγκυρία, δεδομένων των εξελίξεων που λαμβάνουν χώρα αυτή τη περίοδο στο πεδίο του διεθνούς εμπορίου.

Η ανάλυση που προηγήθηκε καταδεικνύει την αδιαμφισβήτητη αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο πεδίων κι υποστηρίζει πως δε μπορεί να χαρακτηριστεί εξ ορισμού συγκρουσιακή. Σε θεωρητικό επίπεδο οι αντικειμενικοί στόχοι της απελευθέρωσης του εμπορίου και της περιβαλλοντικής προστασίας θα έπρεπε να είναι απολύτως συμβατοί δεδομένου ότι και τα δύο έχουν ως στόχο την βελτιστοποίηση της αποδοτικής χρήσης των πόρων είτε υπό την προοπτική της μεγιστοποίησης του κέρδους από τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των κρατών μέσω του εμπορίου, είτε διασφαλίζοντας ότι η οικονομική μεγέθυνση συντελείται με τρόπο περιβαλλοντικά βιώσιμο. Οι στόχοι αυτοί όμως στην πραγματικότητα καταλήγουν αντικρουόμενοι και συγκρουσιακοί λόγω της δομής του διεθνούς πολιτικού και οικονομικού συστήματος.

Οι μελλοντικές τάσεις γύρω από το εξεταζόμενο δίπολο φαίνεται να κινούνται προς την κατεύθυνση της σύγκρουσης. Το τέλμα στο οποίο έχουν περιέλθει οι πολυμερείς εμπορικές διαπραγματεύσεις στο πλαίσιο του ΠΟΕ κι η μη ολοκλήρωση του μακροχρόνιου Γύρου της Ντόχα στο άμεσο προβλεπτό μέλλον, εκτός από το ότι έχουν πυροδοτήσει μια έντονη συζήτηση γύρω από το μέλλον και το ρόλο του ίδιου του οργανισμού, έχουν σηματοδοτήσει μια στροφή προς τη σύναψη διμερών και πλειομερών εμπορικών συμφωνιών. Συνεπώς θα μπορούσε να ειπωθεί ότι είναι υπό διαμόρφωση μια νέα πραγματικότητα σε ότι αφορά το διεθνές εμπόριο. Νέα όχι βέβαια από την άποψη ότι δεν προϋπήρχαν διμερείς ή άλλες περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες, αλλά από την άποψη ότι αυτές ίσως πλέον να καλούνται να διαδραματίσουν τον μείζονα ρόλο του ρυθμιστή του ελεύθερου εμπορίου. Δηλαδή θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η περιφερειοποίηση από ένα παράλληλο φαινόμενο στον εμπορικό πολυμερισμό αναδεικνύεται σε κυρίαρχο.

Η καινούργια αυτή πραγματικότητα αναμφίβολα γεννάει ερωτήματα κι εγείρει ανησυχίες σχετικά με το αν, αλλά και τι θέση θα καταλαμβάνει η προστασία του περιβάλλοντος σε αυτήν. Οι mega-regional συμφωνίες θα κινηθούν άραγε στη λογική του μοντέλου των εξαιρέσεων που είχε υιοθετήσει ο ΠΟΕ ή θα κατευθυνθούν προς τη λογική της θέσπισης σαφών κανόνων για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών ζητημάτων κατά το πρότυπο της NAFTA. Αντικείμενο των προβληματισμών αυτών αποτελεί και η υπό διαπραγμάτευση, μέχρι τη στιγμή που γράφονται οι γραμμές αυτές, της εμπορικής συμφωνίας TTIP μεταξύ ΗΠΑ και ΕΕ. Ο λόγος άλλωστε που επιλέχθηκε ως περιπτωσιολογική μελέτη η TTIP είναι ακριβώς για να μπορέσει να εκτιμηθεί η θέση κι ο ρόλος της περιβαλλοντικής προστασίας στο νέο εμπορικό καθεστώς που διαμορφώνεται.

Κατά την γράφουσα, λοιπόν, εκτιμάται πως σε επίπεδο διατυπώσεων ίσως να υπάρξουν σαφείς αναφορές στο περιβάλλον, όπως για παράδειγμα το ξεχωριστό υπό κατάρτιση κεφάλαιο για την βιώσιμη ανάπτυξη, αλλά σε πρακτικό επίπεδο αυτές μάλλον δεν θα υπερισχύουν των καθαρά εμπορικών και επενδυτικών διατάξεων. Συν τοις άλλοις, όπως αναφέρθηκε στο τελευταίο κεφάλαιο, η συμφωνία TTIP εκτιμάται ότι θα αποφέρει τεράστια οικονομικά οφέλη, γεγονός που υπερτονίζεται λόγω της ανάγκης για επανεκκίνηση της οικονομίας και των δυο πλευρών από την κρίση που βιώνουν τα τελευταία χρόνια. Παράλληλα όμως οι ενστάσεις που διατυπώνονται από την κοινωνία των πολιτών και αφορούν την υποβάθμιση εργατικών, περιβαλλοντικών και όχι μόνο προτύπων, αντανakλούν την επικρατούσα άποψη περί κυριαρχίας της οικονομικής σφαίρας και συμφερόντων έναντι των υπολοίπων. Αν επιβεβαιωθούν οι παραπάνω ανησυχίες φαίνεται η Συμφωνία TTIP να μην αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα.

Επίσης, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και πρόκληση η συγκεκριμένη συμφωνία, λόγω του ότι τα δύο μέρη που διαπραγματεύονται υιοθετούν διαφορετικές προσεγγίσεις σε ότι αφορά τα περιβαλλοντικά ζητήματα και κυρίως την αρχή της προφύλαξης. Η ΕΕ έχοντας ως διακηρυγμένο στόχο και πυλώνα πολιτικής την προστασία του περιβάλλοντος, τείνει να υιοθετεί υψηλότερα πρότυπα και να χρησιμοποιεί κατά κόρον την αρχή της προφύλαξης ως εργαλείο της περιβαλλοντικής της πολιτικής. Οι ΗΠΑ από την άλλη πλευρά υιοθετούν μια πιο χαλαρή προσέγγιση σε ότι αφορά τα περιβαλλοντικά πρότυπα και είναι πιο επιφυλακτικές ως προς την αρχή της προφύλαξης. Το γεγονός αυτό προκαλεί ενδιαφέρον ως προς το αν θα επιτευχθεί μια ρυθμιστική σύγκλιση προς τα πάνω ή προς τα κάτω. Στην ουσία τίθεται το δίλημμα που

διατυπώθηκε σε προηγούμενη ενότητα, αν η ΕΕ θα ακολουθήσει μια κούρσα προς τα κάτω ή οι ΗΠΑ μια κούρσα προς τα πάνω σε ότι αφορά τις περιβαλλοντικές ρυθμίσεις. Δηλαδή αν αναμένεται να επιβεβαιωθεί η κυρίαρχη άποψη περί σύγκρουσης εμπορίου περιβάλλοντος σε περίπτωση που η ρυθμιστική σύγκλιση πλησιάσει τα αμερικανικά περιβαλλοντικά πρότυπα ή η εναλλακτική αντίληψη ότι μέσω του εμπορίου μπορούν να διαδοθούν και να εξαχθούν υψηλά περιβαλλοντικά πρότυπα στην περίπτωση που η σύγκλιση τείνει περισσότερο προς την ΕΕ. Δεδομένου ότι η ρυθμιστική σύγκλιση αποτελεί το πιο ακανθώδες ζήτημα των διαπραγματεύσεων, από τα μέχρι τώρα στοιχεία διαφαίνεται να επιβεβαιώνεται η υπόθεση της κούρσας προς τα κάτω πλήττοντας κατά βάση τα κερτημένα των ευρωπαϊών πολιτών.

Σε ένα γενικότερο επίπεδο, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η λύση στη συγκρουσιακή σχέση μεταξύ εμπορίου και περιβάλλοντος είναι δυνατόν να εντοπιστεί στην γενεσιουργό της αιτία, η οποία δεν είναι άλλη από τη σύγχρονη δομή του διεθνούς συστήματος. Ο κυρίαρχος πόλος της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης χρειάζεται ένα ισχυρό αντίβαρο, το οποίο μέχρι τώρα η παγκόσμια περιβαλλοντική διακυβέρνηση δεν έχει καταφέρει να στοιχειοθετήσει. Η έλλειψη πολιτικής βούλησης, η ανυπαρξία μηχανισμών συμμόρφωσης με τους κανόνες τους διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου, η απουσία αποτελεσματικών μηχανισμών για την ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών παραμέτρων στους μηχανισμούς λήψης αποφάσεων είναι κάποια από τα χαρακτηριστικά της αποδυναμωμένης περιβαλλοντικής διακυβέρνησης. Η δημιουργία πάλι ενός Παγκόσμιου Οργανισμού Περιβάλλοντος προκρίνεται από πολλούς ως λύση καθότι θα επιτευχθεί κατά τον τρόπο αυτό η ισχυρή θεσμική εκπροσώπηση του πυλώνα της περιβαλλοντικής συνιστώσας. Η προοπτική αυτή όμως σκοντάφτει στην απουσία της πολιτικής βούλησης η οποία σχετίζεται άμεσα με την κυριαρχία της οικονομικής σφαίρας.

Συμπερασματικά θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η σχέση διεθνούς εμπορίου και προστασίας του περιβάλλοντος θα συνεχίσει να αποτελεί ένα από τα μείζονα προβλήματα της διεθνούς πολιτικής δεδομένης της πολυπλοκότητας και της άμεσης διασύνδεσης που παρουσιάζουν. Συνιστώντας όμως τους δυο από τους τρεις πυλώνες για τη βιώσιμη ανάπτυξη κρίνεται αναγκαία η ανάπτυξη αποτελεσματικότερων συνεργειών και συνεργασιών μεταξύ των δυο πεδίων ώστε η σχέση αυτή να φτάσει σε επίπεδο αμοιβαίας ωφελείας.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Καραγεώργου, Β., (2006), Παγκόσμια περιβαλλοντική διακυβέρνηση: τα δεδομένα, οι προκλήσεις και η πορεία προς την ενδυνάμωσή της, στο Σ. Περράκης (Επιμ.), *Παγκόσμια Διακυβέρνηση, Διεθνές Δίκαιο & Διεθνείς Σχέσεις στην Αυγή του 21ου Αιώνα* (σελ.175-202), Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Καραγεώργου, Β., (2004), Η αειφόρος ανάπτυξη ως βάση της σύγχρονης περιβαλλοντικής πολιτικής-Βασικοί άξονες και εργαλεία με βάση τα νέα δεδομένα, *ΠεριΔικ* 3, 324-333.

Μπάλιας, Γ., (2005), *Η Αρχή της Προφύλαξης στο Διεθνές, Κοινοτικό και Συγκριτικό Δίκαιο, Νόμος & Φύση - Βιβλιοθήκη Περιβαλλοντικού Δικαίου – 15*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Παπάζογλου, Χ. (2010), *Εισαγωγή στη Διεθνή Οικονομική*, Αθήνα: Εκδόσεις Συμμεών.

Ρούκουνας, Ε., (1997), *Διεθνές Δίκαιο, Τεύχος Πρώτο*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Στεφάνου, Κ., Γκόρτσος, Χ., (2005), *Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Τσάλτας, Γ., (2003), *Γιοχάνεσμπουργκ, Το Περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη*, Αθήνα: Σιδέρης.

Ξενόγλωσση

Akhtar, S., Jones, V., (2014), Proposed Transatlantic Trade and Investment Partnership (T-TIP): In Brief, Congressional Research Service (CRS), Report R43158.

Anderson, K., (1996), Environmental Standards and International Trade, World Bank's Annual Bank Conference on Development Economics, Washington, D.C., April 25-26.

Anriquez, G., (2002), Trade and the Environment: An Economic Literature Survey, WP 02-16, Department of Agricultural and Resource Economics, The University of Maryland, College Park.

Bail, C., Falkner, R., Marquard, H., (2002), *The Cartagena Protocol on Biosafety, Reconciling Trade in Biotechnology with Environment & Development?*, London: The Royal Institute of International Affairs and Earthscan.

- Barkin, S., (2008), "Trade and Environment Institutions", Chapter 26 in Gallagher ed., *Handbook on Trade and the Environment*, Cheltenham: Edward Elgar, pp. 318-326.
- Bergkamp, L., Kogan, L., (2013), Trade, The Precautionary Principle and Post-modern Regulatory Process, *European Journal of Risk Regulation*, Vol. 4(4), 493-507.
- Bernasconi-Osterwalder, N., et al., (2006), *Environment and Trade: A Guide to WTO Jurisprudence*, London: Earthscan.
- Boehmer-Christiansen, S., (1994), "The Precautionary Principle in Germany - Enabling Government", in T. O' Riordan & J. Cameron, *Interpreting the Precautionary Principle*, Earthscan: NY.
- Centre for Economic Policy Research, (2013), "Reducing Transatlantic Barriers to Trade and Investment: An Economic Assessment", Final Project Report, Brussels: CEPR
- Daly, H., (1993), The perils of free trade, *Scientific American*, November, 50-57.
- De Sadeleer, R., (2007), *Implementing the Precautionary Principle, Approaches from the Nordic Countries, the EU and USA*, London: Earthscan.
- Esty, D., Ivanova, M., (2004), Globalization and Environmental Protection: a Global Governance Perspective, Working Paper No. 0402, Yale Center for Environmental Law and Policy, New Haven, USA.
- Esty, D., (2001), Bridging the Trade-Environment Divide, *Journal of Economic Perspectives*, vol. 15, no. 3: 353-377.
- European Commission-Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP), (2016), Conclusion of the 13th TTIP Negotiation Round 29 April.
- European Commission-Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP), (2016), The Twelfth Round of Negotiations for the Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP), Public Report–March.
- European Commission, (2013), The Transatlantic Trade and Investment Partnership: The Regulatory Part.

European Commission, Directorate of Trade, (2013), Transatlantic Trade and Investment Partnership, The Economic Analysis Explained.

Foster, C. E., (2009), Precaution, Scientific Development and Scientific Uncertainty under the WTO Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures, Review of European Community & International Environmental Law (*RECIEL*), Vol. 18 (1), 50-59.

Frankel, J., (2008), Environmental Effects of International Trade, Expert Report No. 31 to Sweden's Globalization Council.

Gehring, M., Cordonier Segger, M. C., (2002), Precaution in World Trade Law: The Precautionary Principle and its Implications for the World Trade Organization, Research Paper, Centre for International Sustainable Development Law

Gerstetter, C., Maier, L., (2005), Risk regulation, trade and international law: debating the precautionary principle in and around the WTO, TranState Working Papers, No. 18.

Hamilton, D., Pelkmans, J. Eds., (2015), *Rule-Makers or Rule-Takers? Exploring the Transatlantic Trade and Investment Partnership*, Center for European Policy Studies and Center for Transatlantic Relations, London: Rowman & Littlefield International.

Harris, J., (2004), Trade and the Environment, Global Development And Environment Institute, Tufts University.

Kiss, A., Shelton, D., (2007), *Guide to International Environmental Law*, Martinus Nijhoff Publishers: Leiden/Boston.

Lester, S., Barbee, I., (2013), The Challenge of Cooperation: Regulatory Trade Barriers in the Transatlantic Trade and Investment Partnership, *Journal of International Economic Law*, 16, 847–867.

Morrall III, J., (2012), Determining Compatible Regulatory Regimes Between the U.S. and the EU, U.S. Chamber of Commerce, Advancing Transatlantic Business.

Morris, J., (2000), Defining the Precautionary Principle, in *Rethinking Risk and the Precautionary Principle 1*, ed. Julian Morris, Oxford: Butterworth-Heinemann.

Nordstrom, H., Vaughan, S., (1999), *Trade and Environment*, Special Studies #4, Geneva: WTO.

Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), (2002), *Uncertainty and Precaution: Implications for Trade and Environment*”, (COM/ENV/TD(2000)114/FINAL), Paris: OECD.

Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), (1999), *Trade Measures in Multilateral Environmental Agreements: Synthesis report of three case studies (Basel Convention, Montreal Protocol and CITES)*, (COM/ENV/ TD(98)127/FINAL), Paris: OECD.

O'Neill, K., (2009), *The Environment and International Relations*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Panayotou, T., (2003), *Economic Growth and the Environment*, Spring Seminar of the United Nations Economic Commission for Europe, Geneva.

Raffensperger, C., Ticknor, J., (1999), *Protecting Public Health and the Environment: Implementing The Precautionary Principle*, Washington, D.C.: Island Press.

Schoenbaum, Th., (1997), *International Trade and Protection of the Environment: The Continuing Search for Reconciliation*, *American Journal of International Law (AJIL)*, vol. 91, No 2.

Sandin, P., (2006), *A Paradox out of Context: Harris and Holm on the Precautionary Principle*, *Cambridge Quarterly of Health Care Ethics*, 15(2), 175–183.

Sandin, P., (1999), *Dimensions of the Precautionary Principle*, *Human and Ecological Risk Assessment*, 5.

Saunders, J. O., (1994), *NAFTA and the North American Agreement on Environmental Cooperation: A New Model for International Collaboration on Trade and the Environment*, *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*, vol.5, no. 2, Summer, 273-304.

Schott, J., Cimino, K., (2013), *Crafting a Transatlantic Trade and Investment Partnership: What Can Be Done*, Peterson Institute for International Economics, Policy Brief, NUMBER PB1 –8.

Scott, J., Vos, E., (2002), 'The Juridification of Uncertainty: Observations on the Ambivalence of the Precautionary Principle within the EU and the WTO', in Ch. Joerges and R. Dehousse, R. (eds.), *Good Governance in Europe's Integrated Market*, Oxford: Oxford University Press. pp. 253–86.

Seshadri, V. S., (2013), Transatlantic trade and investment partnership, .Research and Information System for Developing Countries (RIS-DP), Discussion Paper #185.

Sunstein, C., (2005), *Laws of Fear: Beyond the Precautionary Principle*, Cambridge: Cambridge University Press.

Swanson, T., Johnston, S., (1999), *Global Environmental Problems and International Environmental Agreements, The Economics of International Institution Building*, Edward Elgar: UK.

United Nations Environment Programme (UNEP), (2007), Trade-related measures and multilateral environmental agreements.

United Nations Environment Programme (UNEP), (2005), Handbook on Trade and the Environment, 2nd edition.

United Nations Environment Programme (UNEP), 2002, Precaution from Rio to Johannesburg: Proceedings of a Geneva Environment Network Roundtable, Geneva: UNEP.

United States Trade Representative (USTR), (2014), "Transcript from the Closing Press Conference of the Fifth Round of Transatlantic Trade and Investment Partnership (T-TIP) Negotiations," press release, May 23.

Van Asselt, M., Vos, E., (2006), The Precautionary Principle and the Uncertainty Paradox, *Journal of Risk Research*, Vol. 9, No. 4, 313–336.

Ward, H., (2002), "Science and Precaution in the Trading System", Seminar Note, IISD.

Wiener, J., Rogers, M., (2002), Comparing Precaution in the US and Europe, *Journal of Risk Research*, vol. 5, no.4: 317–349.

World Commission on Environment and Development, (1987), Our Common Future, Oxford: Oxford University Press.

World Trade Organization (WTO), (2004), Trade and Environment at WTO.

Zander, J., (2010), The Application of Precautionary Principle in Practice, Comparative Dimensions, Cambridge: Cambridge University Press.

Διαδικτυακές αναφορές

Basel Convention- Overview.

<http://www.basel.int/TheConvention/Overview/tabid/1271/Default.aspx>

(ημερομηνία πρόσβασης 08/05/2016)

CBD website, The Cartagena Protocol: About the Protocol.

<http://bch.cbd.int/protocol/background/>

(ημερομηνία πρόσβασης 08/05/2016)

CITES website, What is CITES?,

<https://cites.org/eng/disc/what.phphttp://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=534>

(ημερομηνία πρόσβασης 08/05/2016)

EUbusiness, (2013), “Euro-MPs Back US Trade Talks, But With ‘Cultural’ Exceptions”, 24 May, <http://www.eubusiness.com/news-eu/us-trade-france.oqa>

(ημερομηνία πρόσβασης 08/05/2016)

EU Green Party, (2013), Draft resolution by the Greens/EFA Group in the European Parliament on Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) with the United States, November, Brussels.

http://www.greensefa.eu/fileadmin/dam/Documents/Events/09_11_13_TTIP/131106%20Greens%20Group%20TTIP%20resolution%20for%20EGP.pdf

(ημερομηνία πρόσβασης 08/05/2016)

Greenpeace International, (2016), Leaked TTIP documents confirm major risks for climate, environment and consumer safety. Amsterdam, 1 May 2016 - Greenpeace Netherlands press

release. www.greenpeace.org.

(ημερομηνία πρόσβασης 08/05/2016)

Kollewe, J., (2015), What is TTIP? The controversial trade deal proposal explained, *The Guardian*, 3 July, <https://www.theguardian.com/business/2015/jul/03/what-is-ttip-controversial-trade-deal-explained>

(ημερομηνία πρόσβασης 08/05/2016)

North American Free Trade Agreement-About NAFTA,

http://www.naftanow.org/about/default_en.asp

(ημερομηνία πρόσβασης 08/05/2016)

POPS website, Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants: Overview.

<http://chm.pops.int/TheConvention/Overview/tabid/3351/Default.aspx>

(ημερομηνία πρόσβασης 08/05/2016)

Rotterdam Convention- Overview.

<http://www.pic.int/TheConvention/Overview/tabid/1044/language/en-US/Default.aspx>

(ημερομηνία πρόσβασης 08/05/2016)

United States Trade Representative –USTR, T-TIP Round Information,

<https://ustr.gov/ttip/ttip-round-information>

(ημερομηνία πρόσβασης 08/05/2016)

Vinceti, D., (2014), US Ambassador: Beyond growth, TTIP must happen for geostrategic reasons, *Euractiv*, 16 July, <http://www.euractiv.com/section/trade-society/interview/us-ambassador-beyond-growth-ttip-must-happen-for-geostrategic-reasons/>

(ημερομηνία πρόσβασης 08/05/2016)

(ημερομηνία πρόσβασης 08/05/2016)

World Economic Forum, What are the mega-regional trade agreements?

<https://www.weforum.org/agenda/2014/07/trade-what-are-megaregionals/>

(ημερομηνία πρόσβασης 08/05/2016)

WTO, Environment: CTE Work,

https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/wrk_committee_e.htm

(ημερομηνία πρόσβασης 08/05/2016)

WTO, Environment-History,

https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/hist1_e.htm

(ημερομηνία πρόσβασης 08/05/2016)

Διεθνή κείμενα, Αποφάσεις, Υποθέσεις

Bergen Declaration on Sustainable Development, 1990

Case C-157/96, *National Farmers' Union* (1998) ECR I-2211

Case C-180/96, *United Kingdom v Commission* (1998) ECR I-2265

Case C-236/01, *Monsanto Agricoltura Italia SpA and Others v Presidenza del Consiglio dei Ministri and Others*

Case C-41/02 *Commission v. Netherlands*

Commission Communication on the Precautionary Principle, COM (2000) 1,

Declaration of the United Nations Conference on Environment and Development 1992

GATT Dec. C/M/71, 1971

Panel Report, US-Continued Suspension of Obligations in the EC Hormones Dispute, WT/DS320/R (*Continued Suspension of Obligations-EC Hormones (EC-Hormones II)*).

Stockholm 1972 - Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment